

Степан Любомирський

ТАЄМНИЙ ФРОНТ

ВИДАВНИЦТВО „ДНІПРОВА ХВИЛЯ”

Німеччина

1952

Степан Любомирський

DNIPROVA HWYLA
M. PAWLYK, REPRESENTATIVE
10750 - 97th STREET
EDMONTON, ALBERTA, CANADA

ТАЄМНИЙ ФРОНТ

MR. MYRON PAWLYK
10750 - 97th STREET
EDMONTON, ALBERTA, CANADA

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО „ДНІПРОВА ХВИЛЯ”

Німеччина

1952

Всі права застережені
Обкладинка роботи арт. маляра Юрія Костіва

Прольог

Серед темної ночі мчало авто. Його шофер мусів добре знати дорогу і околицю, бо кожний закрут брав певно, не зменшуючи розгону машини. Два великі рефлектори вирізували із темряви яркий сектор світла, що в ньому, як привиди, тікали назад грубезні пні дерев. Дорога була назагал добра, зрідка тільки скрипіли осі в авті на якомусь більшому вибою. Здалека, з правого боку промайнули світельця невеликої оселі, раз чи два рази минули їх боком авта в протилежному напрямі, позатим нічого надзвичайного у цій нічній їзді. Так, на око бодай.

— Чому не везете мене тим разом до амбасаді...? — озвався всередині машини чоловічий голос.

Замість відповіді він почув тихий, самопевний сміх. Дві цівки ще дужче в'їлись між ребра.

— Або що?

— Хиба полковник Мазаров змінив свою квартиру?

— Да... полковник Мазаров змінив квартиру... на сьогодні! — насмішливо відповів той з права.

— Так ви повинні були мені хоч очі зав'язати. А то я цю дорогу впізнаю.

Дужче засміявся той зліва.

— Хе...хе...! Ми вважаємо, що це зайве! Хе-хе!

— Ви дуже певні свого діла...

Тепер голос прийшов зпереду.

— Ми вже маємо вправу... н-да.

Біля шофера сидів у цивільному сухий, як мумія комісар. Тепер він відвернувся і в'язень почув на собі погляд його глибоко запалих очей, що їх навіть вдень при світлі видно не було із криниць обох очних ям.

— А може б ти так почав говорити... ге? А то часу мало буде сьогодні... н-да.

В'язень мовчав спершу. Потім похитав головою заперечливо.

— Я не родився на героя і вмірати не хочу, що там скривати, коли це правда...

— От бачиш, розумно говориш, н-да.

— Але я вам не скажу ні слова, це вже собі вибийте з голови. І впрочім ми разом свиней не пасли, я вам не „ти“...!

— Н-да... шакал ти, от що. Ну, сьогодні ти заговориш. Сьогодні така вже ніч тобі буде... Признаєш, що ти брав участь у цій конференції?!

— Признаю. Я гордий з цього.

— Признаєш, що там взяли участь всі ваші партії?!

— Признаю. І з цього я гордий!

— А що вони говорили... ге?

— Говорили, як стерти Росію з лиця землі!

— Ох ти, стерво...! Н-да!

— Н-да, н-да!! — покривлявся в'язень, що ніраз не втрачав доброго настрою.

Комісар вмовк. Але якби в'язень міг був бачити його очі, може б таки призадумався над цією нічною прогулянкою.

Авто мчало даліше. Довкола вже вирости ліси, щораз рідше зустрічались світельця людських осель. По небі, що його краєчок видно було із авта перепливали самітні хмарки, граючись у піжмурки із місяцем. Авто погасило великі світла і залишивши тільки котрорефлектор, стало їхати значно помаліше. Через часок звернуло воно на бічну доріжку і серед двох чорних стін лісу просунулось аж до невеликої поляни, та тут і стало.

— Вилазити!

— Нет. Ще нема сигналу.... н-да.

Минула хвилина або дві. Нагло у лісі, серед дерев блигнуло зелене світельце. Тепер комісар наказав вилазити. Виштовхнуто й в'язня. З ним не поводитись ніжно. І він це зразу запримітив. В амбасаді його ніколи не били. Тут тягли його з авта, як мішок. У нього були зв'язані руки й ноги і з машини він впав у траву. Його підвели, але так, що з носа потекла кров. Солоний смак на устах насторожив його змисли: довкруги чорний, німий ліс і тільки пугач здалеку давав знак життя. Мізок в'язня став гарячково працювати. Чим це тут закінчиться? Він прочував щось недоброго...

— Марш!

Хтось його копнув. Мабуть, оцей клятий Козін, що завжди шукав способу, щоб свою силу спробувати на безборонному. Оба конвоїри тримались близько нього і на ребрах він весь час чув цівки їхніх револьверів. Шофер залишився біля авта.

Марш відбувся помалу, бо із зв'язаними ногами в'язень не міг йти нормально, обмежуючись до нервових, коротких кроків. Кожна перешкода в терені кидала його на землю. За кожним разом його підводили ударами ніг і рук. І погрожували, принаглюючи до поспіху.

— Я не лякаюсь — твердив він на те. Що іншого він міг сказати? Кров безперервно спливала з носа до уст і її посмак хвилював його нервами.

— Уж ти, браток, не героїнічай...!

Прийшли. По другому боці поляни, на лісовій дорозі стояло інше авто. Біля нього видніли чотири постаті. Одна із них в однострою. Місяць світив і хмарки оминали його боком, щоб світла не заступати. Самі бо цікаві були.

— Єсть?

— Єсть, таваріщ палковнік. Нічого не сказав.

Підвели його зовсім близько. Пізнав однострій полковника советської армії, у закордонних прикрасах. Прочі були цивільні.

— Да... ето он — заговорив один із них, приглянувшись в'язневі зблизька. — Он бил тогда. Участвовал.

— Це стверджено й так — перервав різко полковник. — А ви... — звернувся він до в'язня — скажіть нам коротко і ясно... і остаточно, над чим радила ваша конференція і з чим полетіли її делегати до ОН? а дб Уошінгтону?

В'язень випростався. У блідому світлі червона кров чорніла на його обличчі.

— Я жодних признань серед лісу не складаю. Віддайте мене у руки французької поліції, якщо бажаєте чоگونهбудь дізнатись.

— Н-да... — озвався на це комісар Папанов. — Ми собі самі поліція. Добра поліція. І ти нам скажеш все, що знаєш, голубчику, н-да...

Полковник дав йому знак рукою, щоб мовчав. Комісар неохоче відсунувся набік.

— Я не дораджую вам відмовляти нам зізнань — у голосі полковника заграла інша нотка.

— Яким правом ви мене ув'язнили!? На терені Франції ви розпоряджаєтесь як у себе дома!

— Я не дораджую вам відмовити зізнань — повторив полковник спростола.

Цивільні з ескортою замкнули повне коло довкруги в'язня. Вони стояли густо і їхні наміри були зовсім ясні.

— Будете мене бити...? — скривився іронічно в'язень.

— ...це вам вільно. Ви міцніші... тепер.

— Да, правильно. Ми міцніші. І не тільки тепер, а завжди. І вам час було прийти до того висновку та не валяти дурака. Що вважала ваша конференція?

— Знищити Росію, я вам вже сказав.

— Не валяйте дурака — процідив полковник. — По пунктах, ясно і виразно: що вважала конференція?!

— Знищити Росію — вперто повторив в'язень, ще більше простаючись.

— Кажіть...

— Не скажу, шкода вашого труду!

Подковник кивнув рукою і один із цивільних з усієї сили вдарив в'язня в обличчя. Зразу посипались удари із всіх боків. Нікуди було сховатись від них. Опричники стояли тісно і били куди попало. У голові у в'язня задзвонили алярмові дзвони, перед очима зачервонілись криваві світла і він обсунувся додолу. Його підвели, один скочив до авта, приніс пляшку з горілкою, вилляв її йому на обличчя, його потрясли і привели до свідомости.

— Говори! Що вважала ваша конференція?! Що, говори?!

Він не міг говорити. Від побоїв він розкусив язика. Але головою потряс заперечливо. Це вже не перший раз його питались і нічого не дізнались. Тільки передтим не били. Морили голодом і спрагою і погрозами. А цієї ночі, тут, серед мовчаливого, дрімучого лісу стали бити. Його стали бити! Яким правом...?! За що!? І хто?!

— Скажи... бо вб'ємо!!

Не в тому справа, що конференція була важна і що її постанови строго таємні. Справа в тому, щоб не покоритись насиллю, не склонити голови перед москалем лише тому, що він під цю пору міцніший. Справа у національних гордоцях!

— Скажи...!! — хтось копнув його в живіт. В'язень здавив стогін, хоч воздуху йому забракло і від удару в очах світ закрутився. Вони попали у скаженість із-за його спротиву, а він попав у скаженість мовчанки. На смерть нехай уб'ють, а не сказати нічого!!

Трясли ним як деревиною. Його голова відривалась від туба, очі не знали де небо, де земля.

— Скажи... їж твою матір!!! Скажи!!!

— Я вам не скажу... хоч і вб'єте — відриваними складами проговорив в'язень і вони, думаючи, що це якесь признання, слухали хапливо, доки не зрозуміли, що це відмова.

— Ах ти, сволоч, дрян' українська твою матір!!! — били, аж помучились.

На землі, між ними лежало щось скорчене, скопане і знівчене. З призирством дивився на це полковник.

— Дихає ще...? Це вже четвертий, сукин син...! І жоден слова не сказав...! — лють і ніби розпука лунали у цих словах. Бо полковника теж тиснули згори: давай інформації!

Один нахилився, приглядався. Скривився, піднявся.

— Слабо дихає...

— Так добийте собаку... Він не скаже, с-с-сукин син! — і полковник копнув непритомного, відвернувся і пішов назад до свого авта.

Один із цивільних витягнув револьвера. Прицілився, місяць закрився хмаркою на цей вид...

Комісар Папанов зловив його за руку.

— Дурак! — зверещав над непорушним в'язнем і відігнав причника геть — Стріл чути далеко!

Сам нахилився і відкрив великий, пружинний ніж. Вістря блиснуло матово і неначе дерева притихли, пугач завмер...

Лівою рукою підняв голову в'язня і обернув лицем до себе. Вище, ще вище, аж побачив очі, що досі замрячені непритомністю, тепер, неначе розбуджені прочуттям чогось страшного дивились на нього з німим питанням.

Ніхто не знав, що там говорив комісар. Тримаючи голову за волосся потрясав нею і перед очима їздив лезом ножа. Хотів признання...?

Це все тривало коротко. Відносно коротко. І враз ніж опустився в долину... Одним, страшним помахом Папанов відділив голову людини від тіла...

Далеко у лісі зверещав пугач і замовк, ховаючись між галуззя. Два авта роз'їхались у два боки і зникли серед нічного краєвиду заспаних околиць.

Тільки місяць дивився сумно, як зпоміж копиці листя та трави просочувалась помаду чорна кров, ціпеніючи і застигаючи під подихом холодної смерті...

Розділ 1.

Бам... бам... бам...

Глухі удари великого годинника сходили із стіни і розпливались у темряві кімнати, проглотнені ненаситними стінами. З кожного кутка заглядав понурий сумерк, розіскреними очима спостерігаючи рівномірний стукіт пари людських ніг. Крок за кроком, в такт годинника ставали дві ноги на зміну перед собою, доходили до стінки, обертались і знов продовжували свій марш.

Останній удар пролунав і завмер. З вулиць міста доходив сюди приглушений шум, заблукані клапті світла даремно старались роз'яснити нутро цієї кімнати. Тут скривалась якась тайна і не бажала, щоб її виявлено. До дверей стукнуто. Два рази коротко, павза, ще раз.

Заскрипіла долівка. Кроки спрямувались до дверей, одна рука сягнула у кишеню, друга до клямки.

— Заходьте.

Із коридору впав сніп світла, що сягав господареві тільки до живота. Його обличчя даліше залишилось в темряві. У дверях зачорніла людська силуета, переступила поріг, закрила за собою двері і в кімнаті запанувала ще дужча темінь.

— На сході бій.

Якби у кімнаті було світло можна було б побачити як рівно намірялась чорна цівка короткого револьвера прямо у груди гостя.

— Во славу давнини — рівним голосом відказав господар і засунув язичок безпечника.

— Сідайте. Можете закурити. Добре їхалось?

— Без перешкод. Якщо не рахувати одної зламаної руки.

— Хиба не нашої...?

— Анонімної... скажімо.

— Чи хтось за вами слідкував?

— Так... але коротко.

— Це... гарно. Це добре — господар говорив звільна, як звичайно людина старша, що вже вишуміла. — Ви знаєте хто я?

— Я знаю кличку — спокійно відказав гість.

— Тоді можемо приступати до справи. Світла нам не потрібно. Чи у вас є зброя?

— Ні. Я маю її тут дістати.

— Ви отримаєте її на адресі Рю Дюмонсель 18. Там теж буде

ваша тимчасова квартира. Це зовсім нова адреса, маємо враження, що большевикам вона ще незнана. Чи відомо вам, пощо вас тут прислали?

— В загальних обрисах. Подробиці маю дістати тут.

— Ви свідомі, які це подробиці?

Настала мовчанка. Гість помалу скрутив у пальцях тверду папіроску, сягнув по сірники, прикурюючи уважав, щоб не освітити непотрібно обличчя і затягнувшись димом, озвався звільна.

— Я знаю тільки... що вони не рожеві.

— Вони зовсім чорні. — Господар висказав це з притиском, неначе йому ця розмова починала йти на нерви. — Вас прислав нам Зубр, як спеціаліста від таких справ, зокрема, як спеца від... Папанова.

Гість оживився.

— Папанов вже тут? Старий знайомий... Ще два місяці тому назад ми з ним побували у Греції. Бачу, що ніщо нас не розлучить.

— Папанов має тут ще одного, свого зверхника. Полковника Мазарова, військового атташе, спеца від ліквідацій і захоплень. І ось ми внутрі справи.

З тими словами господар піднявся і став ходити по кімнаті, як передтим, перед приходом свого гостя. Не міг всидіти на місці. Навичка з німецького кацету. Три роки бігом, організм не умів спочивати.

— Минулого тижня стався вже четвертий випадок. Цим разом зник доктор Сухоцький, залишаючи дружину і трое дітей...

— Доктор Сухоцький...? — перебив гість. — Доктор Сухоцький...? Максим Сухоцький може?

Господар старався із тону голосу гостя зміряти ступінь його зацікавлення.

— Ваш... знайомий може?

— Угум... що з ним сталось?

— Ми власне не знаємо, що з ним сталось. Так як не знаємо, що сталось із попередніми. Перший пропав редактор Загайкевич... потім отець Шарченко з УАПЦ... потім професор Корольок... і нарешті доктор Сухоцький. Всі займали поважні становища в нашій тутешній громадській системі... Всі були членами Організації...

— І всі брали участь в останній великій конференції — додав сухо гість.

— Звідкіля ви це знаєте...?

— Із святого духа — тимже тоном відказав гість і господар вирішив перейти над цим до порядку.

— Ми старались нашими силами виявити тайну цих... випадків, але не дали ради. Ми припускаємо, що це робота большев'ків, але доказів у нас жодних. Редактор Загайкевич був нежонатий, жив самий, вернувся з редакції пізнім вечором додому, сторож йому відчинив — і більше ніхто вже редактора не побачив. Отця Шарченка позвали до смертельно хворого. Такого хворого взагалі не було, отця більше ніхто не бачив. Професор Королук виїхав як звичайно у суботу на провінцію на ловлю риби і вже не вернувся. Він був узброєний, зважте, і це мусіла бути велика риба, що його зловила. Нарешті доктор Сухоцький...

— А з ним як було — ніби байдуже кинув гість.

Але господар не дав себе звести.

— Вам його доля дуже близька... Ваш добрий знайомий?

— Неважно... як було із ним?

— У нього стала лікувати зуби якась чорнявка... Гарна і вродлива, українка... Минулого тижня він зник. Чорнявка більш не приходила. Зате наші хлопці бачили її в товаристві Мазарова і Папанова.

— Певно?

— Понад всякий сумнів.

— Тоді перш усього треба знайти цю чорнявку. Її ім'я, прізвище?

— Не знаємо. Не знаємо теж її адреси, хоч наш чоловік безупинно за нею слідкує. — Господар затримався чорною тінню біля вікна. — Ця чорнявка дала нам певний доказ, що це большевицька робота, але для французької поліції це не був жоден доказ. Вона не найшла ще ні сліду із пропавших людей. І не знайде. Большевики ж майстри у цій роботі.

— Майстри... майстри... — повторяв півголосом гість і господар вже зовсім його не питався нічого, зваживши, що гість такий собі оригінальний гість. Зате щось іншого хотів чути господар цієї кімнати.

— Який на вашу думку може бути мотив цього всього? Чому вони якраз тепер вчепились наших людей?

— Мотив...? О, вони вже мають свій мотив... — бурмотів півголосом гість, зайнятий, видно, іншими думками.

Господар здвигнув раменами. Треба було подумати, як закінчити зустріч і довести це якось до відома гостей, що мабуть

набув про зайву втрату часу на зустрічній квартирі. Та заки ще щось придумав, гість озвався перший, із темряви.

— Чи доктор Сухоцький живе ще на цій самій адресі?

— На цій самій... Чому його особа так спеціально вас цікавить? Чи його доля вам така... близька?

Гість піднявся. Відійшов до дверей, натиснув клямку. Здавалось, що він вийде, слова не сказавши. Та ні.

— Його доля близька... — промовив звільна. — Це мій рідний брат.

І закрив за собою двері.

Розділ 2.

Крізь відкриті вікна цілими снопами падало світло на вогкий асфальт, мішаючись безцеремонно із струмочками дощової води. Шматками спливала на спокійний квартал приглушена музика, а свіжий вітерець розносив її по околиці, струшуючи при цьому з дерев великі краплі дощу.

Одна із них упала прямо за ковнір чоловічого плаща і його власник, піднявши голову догори, глянув на своє захисне дерево, як селянин на діру в мості.

І ти з ними тримаєш, що? Кон'юнктура, он воно як!

І затіснивши ковнір ще дужче, знов спрямував свій зір на сценерію пізнього вечора. Авто за авто, наймодерніші, люксові машини заїжджали перед яро освітлений фронтон імпортного будинку, цілими китицями висідали казково вистроєні, елегантні дами, що в їх блиску навіть не помічалось достойних гостей, дипломатів і політиків європейської столиці. Уважна прислуга звивалась як в укропі, окремий шеф прийому дискретно контролював і відзначував у списку гостей свіжоприбулих, а вже внутрі просторого, залитого повинню квітів і світла голю потискав їм руки із вишуканою чемністю окремий, вифрачений пан, секретар амбасади в товаристві сивого добродія, що паням причіпляв дорогоцінні орхідеї, а панам пропонував приемну чарку із підносу, що його, як марморна статуя, тримав окремий кельнер. Не треба додавати, що советська амбасада зробила все можливе, щоб відтворити на паризькому терені блиск і розкіш колишніх царських прийомів.

Англійський атташе привітався із префектом місцевої поліції, як із своїм добрим знайомим, бо оба працювали під час війни в альянтському штабі.

— Із пролетарських звичок вже ні сліду!

Префект втягнув носом запах цілих квітяних куштів, що вкривали всі кутки і стіни великого голю.

— Позичена атмосфера, пане полковнику, але неменш повністю використана.

— Рекляма — скривився атташе. — Ніщо, як рекляма.

— І сатира — додав значуче префект. — Сатира на революцію і її здобутки і сатира... на нас самих.

Префект спорожнив свою чарку і зразу ж біля нього появився молодець із підносом, що на ньому стояла завинута у білий шматок свіжа пляшка.

— Послужити, мес'є?

Префект подякував і глянув на молодця. Вогники гумору запалали в його очах.

— О, Жак, що я бачу? В новій ролі...?

Молодець помітно схолоднів.

— Мес'є, у світі треба давати собі раду.

— Жак, Жак, я не знаю і знати не хочу де ви помрете, але це певне, що не у ліжку! — префект похитав головою, але його журба не найшла у молодця вдячності.

— Мес'є — заявив той тихо і виразно — я відсидів без закиду і я маю враження...

— Вже добре, добре, Жак. Я не маю до вас претенсій... наразі.

— Вибачте, мес'є. Обов'язки взивають — холодно заявив на те Жак і віддалився поважно.

Префект прижмурих одне око до свого англійського знайомого.

— Наші східні приятелі мають дивне свійство групувати біля себе... спеціальні елементи!

— Фахові елементи — справив аташе. — І свійство не дивне, а просто таки... органічне!

Спираючись на мармурну колонку бічної алькови, полковник Мазаров спостерігав пестре товариство ніким не запримічений. Час до часу глядів він на годинник, між тим курих папіроску. Видно було, що він нетерпеливиться. Тому й рвучко оглянувся, коли за його плечима озався голос.

— Мес'є, вас просять до телефону.

— Харашо! А вам що, Жак, болить щось?

— Мес'є, префект поліції...

— Жак, Жак, який з вас дурак — зарецитував весело Мазаров. — Ви найкращий вломник Парижу і я вам дам, як треба буде, навіть посольську недоторканість. Як справи...? Як далеко...?

— Ще чекаю тільки на генерала де Мот. Його ще немає. Позатим все... на добрій дорозі. Сьогодні... вночі.

— Харашо, Жак, харашо. Що скорше ви це полагодите, то краще для вас. Ваш чек вже неначе підписаний!

— На пів мільйона, мес'є — упевнився Жак.

Мазаров поклав йому руку на плече.

— Жак, мільйон, якщо там буде те, що мені потрібне!

Після цього полковник спішно відійшов, а префект столичної поліції, висмоктавши до дна вже третю чарку, подався до буфету.

— Варто знати, що в'яже пана полковника із моїм вломником — бурмотів ще пів години опісля, з'їдаючи найкращі куски.

Залишивши шумний голь, полковник перейшов кілька розкішних, великих заль, зручно виминаючи громадки гостей, перейшов балькон, ще одну залю і нарешті довгий коридор. Перед одними дверима затримався. Тут стояв вартовий, що на його вид стукнув зап'ятками.

— Таваріщ Вера, таваріщ палковнік! — зарпортував.

Мазаров на мент затримався. Віра вже тут. Це і добре. Справа вже постановлена, чим скорше, тим краще.

Відчинив двері і вже з порога широко усміхнувся. На його широкому, блідому обличчі усміх діяв чомусь як провокація, тимбільше, що в сірих очах Мазарова ніколи не відбивалось життя. Вони були як із шкла. Якби вони самі уміли розказувати про те, що їм довелось вже бачити!

— Вера, як гарно, що ви вже прийшли...! Як ви сьогодні чудово виглядаєте, кожного дня краще!

— Телефон жде, товаришу полковнику — втяла холодно його вітання і вказала на трубку, що стояла побіч апарату, на столі. Сама добула довгу, тонку папіроску і закурюючи, зпід довгих вій спостерігала гру обличчя Мазарова.

Усміх Мазарова погас. Він сам не знав чому, його найчастіше лютила приявність Віри. Любов? Смішне, Мазаров не був здібний до любови. Він був лихий, коли Віри не було, лихий коли вона була. А вже найбільше лихий, коли в її товаристві находився комісар Папанов. Але про це знав тільки полковник сам. Віра була роджена дама і вона пасувала до тих всіх, що там

у залах амбасади наповняли атмосферу аристократичністю. Вона ніколи не сходила із свого п'єдесталу щоб знизитись до інтимної розмови із кимнебудь, навіть з полковником Мазаровим. Він усвідомляв це добре і з тугою думав про військові часи, коли то на шляху його переможного походу через Прусію до його ніг стелились німецькі баронесси та граф'янки. Ет, якби так нова війна . . . !

— Да. Мазаров.

Тепер його голос звучав грубо, твердо. По другому боці говорив сухорлявий, малий чоловічок, безперебійно розглядаючись із прилюдної кабіни, неначе хтось за ним гнався.

— Приїхав . . . сьогодні. Самий.

— Адреса?

— Наш агент втратив слід, товаришу полковнику . . .

— Як? — визвірився нагло Мазаров, найшовши жертву на свій лихий настрій.

— Наш агент втратив його слід . . .

Якби цей розмовець був тут, Мазаров вдарив би його. Віра пізнала це по його відруху. Але розмовець був далеко у місті і Мазаров опанував свій голос.

— Тарасов, це . . . саботаж! Якщо протягом завтрішнього дня не буде його адреси, я вас поставлю під стіну! Де комісар Папанов?

Тарасов не вспів відповісти.

— Здесь — залунало з порога і продовжилось типовим: — Н-да.

Мазаров поклав трубку без слова. На його обличчі була ворожість.

— Я вам казав тут не заходити. Ви зраджуєте вашу функцію! Є посередній зв'язок, є телефон!

— Таких річей по телефону не передається, товаришу полковнику — звільна заявив худий, як Ганді, комісар.

— Яких річей?

— Н-дааа . . . невеселих. — Не питаючи дозволу, Папанов підійшов до столу, взяв собі крісло і сівши вигідно, перш усього звернувся до Віри. — Це гарно, що ви тут, Віро, бо без вашої участі у цій справі не обійдеться. Наші дотеперішні методи не дали наслідків — Папанов глянув скося на Мазарова і цей віддав погляд.

— До справи не належить — втяв коротко, закурюючи папіроску. — Тримайте язик, де треба.

Віра не звернула на це жодної уваги, але вона уміла чудово

маскувати свої почування. Її ум від якогось часу працював над всім, що вона бачила і переживала.

Папанов проковтнув заввагу і тягнув даліше.

— Це приїхав неабихто. Ас!

— Що це значить — річево перервав полковник.

— Це значить просто: ас! Хитра штука. Дуже хитра.

— Хитріша від... вас? — іронія зазвучала у голосі Мазарова.

— Хитріша від мене... і від вас, товаришу Мазаров. І може й ще від декого. Вистане вам сказати, що Бродов вернувся перед вечором із зламаною рукою, н-да.

— Бродов? — витягнув шию вперед Мазаров.

— Да, Бродов — із вдовolenням спостерігав його здивування комісар. Віра знала Бродова. Він мав сумнівну славу безоглядного забіяки. І цей самий Бродов тим разом не мав щастя. Цікаво, чи щастя й надалі буде таке химерне?

— Як... це... сталось — спровола поставив питання Мазаров і щоб заховати свій неспокій, став закуривати нову папіроску. Комісар з задоволенням приглядався, як неспокійно дрижала рука полковника, та став нарешті розказувати, закінючи зітхненням.

— І так Бродов повернувся із рукою зламаною у двох місцях, на щастя, н-да.

— На щастя? Ви кепкуєте...?

— Сам Бродов твердить, що могло бути гірше. Йому пощастило вислизнути з рук цього... нового. Пощастило! Це не значить, що наступному нашому теж пощастить... н-да.

Мазаров обернувся до стіни, покурив і коли показав своє обличчя знов, на ньому була вже рішучість.

— Не дав ради Бродов, треба буде післати двох, трьох. Але покищо... ми вживемо іншого методу. — Звернувся до Віри. — Ви вже орієнтуєтесь, про який метод мова, Віро?

— Скромна дівчина, бідна емігрантка, заблукана у великому місті, наївна як дитина, зріла як жінка, закохана у нього по самі вуха і розумна як... Мазаров.

— Хе, хе, хе...! — сміявся полковник, але його очі старались розгадати, на сміх це чи жарт? Не розгадали, бо по Вірі не можна було цього впізнати. — Вірно, менш-більш так треба вам робити. Впрочім, комісар Папанов розкаже про подробиці. Він вже все знає. Зважте тільки, Віро, що мабуть цим разом твердий горіх вам попався і уважайте, щоб на ньому рівеньких, білих зубків не поламати, хе, хе, хе...!

Папанов перервав його жарти досить різко.

— Чи не треба Вірі когось додати, чи не надто небезпечно для неї самої з ним...?

— Ми додамо, ми додамо, ми Віри самої не залишимо, віч на віч із кровожадним фашистом, хе, хе, хе...!

Папанова нервували ці жарти полковника. Він знов перервав.

— Чи ви думаєте, чи не додати їй одну товаришку, н-да.

— Ще одну жінку...? Ні... це вже надто багато. Впрочім Віра звикла до небезпечних завдань. Для партії, уряду, Сталіна!

— Деклямації зайві — втяла дівчина, змірявши його одним поглядом. Мазаров ще ширше посміхнувся.

— Да, да, деклямації зайві, ми всі працюємо для нашої країни. Та тепер до дальших діл. Папанов, коли ви вже тут, нам треба говорити. Жак сьогодні працюватиме. А... що ви задумуєте тепер робити, Віро...? — усміхався приязно Мазаров.

Дівчина замкнула свою торбинку і поправила капелюшок.

— Це значить, що я повинна піти геть — ствердила коротко і не цікавлячись більше ними, без дальшого слова залишила кімнату.

Фронтон амбасади дальше яснів морем світла і ще дальше приїздили запізнені авта, але це вже не цікавило незнамого спостерігача з вулиці. Покинувши свій старий пост, він поманджав помалу на ріг бульвару, звідкіля було видно теж невеликі, бічні двері будинку. Цього входу не вживали офіційні гості, але якраз тому він був більше інтересний для нашого обсерватора.

— Коли вона вже звідтіля вийде...? Не думає ж вона до рана тут перебувати...?

Наш таємний незнайомий виявив дуже багато терпеливості. Але всі речі мають свій кінець. І він дочекався. Двері відкрились, на вулицю вийшов чоловік, що йому на грудях помітно віддувалась блюза. За ним висунулась із дверей жіноча постань, на мить затрималась, розглянулась довкруги, кинула цивільному кілька слів і пішла швидкою ходою.

Якби у неї думки були свободніші, може вона запримітила б незнайомого, що простував за нею використовуючи кожну заслону. Йшов як дух на гумових підшвах.

Але її думки були заняті. І то дуже заняті. Новим завданням і проблемою змінливого щастя, що його так негативно відчув на собі Бродов.

Розділ 3.

У префектурі поліції панував приємний холод, коли вийти туди із розпечених асфальтів міста. Голова українського комітету в товаристві Артима відчув цей холод навіть у прийомі, що його їм зладили органи префектури.

— Так, так, мес'є, голова українського комітету? О, як жаль, мес'є ле префект зайнятий дуже важливою конференцією...

— Так рано вже? — співчував префектові голова. — Ми зачекаємо.

— Але конференція може дуже довго тривати, мес'є...

— Нічого, ми у важливій справі і зачекаємо навіть довше.

Голова сів і Артим сів. Кожен на свій лад. Голова, старий, зажурений, але повний ще енергії колишнього військовика чоловік сидів швидко, не звертаючи уваги на оточення. Чекав на прийом. А Артим тимчасом робив свої завдання у цій чужинній поліційній централі. Повно тут крутилось різних типків, що надто часто перешіптувались із службовиками і Артимові не треба було окремо говорити, що багато справ тут полагоджувалось неофіційними шляхами.

— Чи не даром ми чекаємо, пане голово?

— Ні, мій молодий друже. Ми мусимо чекати. Нам не залишається ніщо тільки впертість і терпеливість. Ви молодий, у вас кров кипить... Було колись і в мене...

Його слова перебила поява урядника, що цим разом всім своїм обличчям виражував вершок чемности.

— Екскюзе... мес'є ле преферкт чекає на вас.

Голова і Артим переглянулись. Так скоро? Звичайно треба було чекати битими годинами так, що в міжчасі можна було у місті інші справи полагоджувати.

Щось незвичайне — бурмотів голова підводячись.

У просторій, прибраній гербом Франції, кімнаті сиділо двох мужчин. Один із них, надутий як пава, відповідав цілком уявленню Артима про префекта і так і було. Другий, молодий, малий і живий, дивився на гостей зпід насуплених брів.

Голова звітався із префектом, представив йому Артима і разом тоді познайомились із малим, насупленим чоловічком. Насупленість була тільки зовнішньою його маскою. Він бо зараз же випогодився, як небо по дощі.

— Бонард.

Коли вже всі заняли свої місця, мес'є Бонард безцеремонно сягнув по префектові цигарки і вказав їм гостям.

— Я із Другого Відділу, мої панове і я бачу, що ви заскочені. Це зрозуміє. Звичайно я в той спосіб нікому цього не говорю.

Перший раз трапилось Артимуві, що член якоїсь розвідки сам про себе таке говорив. Тому він із зростаючою цікавістю дивився на малого, чорнявого чоловічка.

— Ви дивуетесь моїй отвертості. Однак я не маю іншого виходу. Я знаю, що ви, українці, дуже скептичні люди, зокрема закордоном. А ситуація вимагає між нами повного порозуміння і співпраці. Знаю, що ви голова українського комітету в Парижі — звернувся він до голови. — А цей пан... певно ваш заступник.

— Так... щось того роду... — промимрив невиразно голова.

— Я думаю, що про дискрецію не треба окремо згадувати...

— Ну, коли ви вже згадали — напушився голова.

Мес'є Бонард затер долоні.

— Ну, гарно. Я знаю вашу справу. Вам пропало чотирьох людей в останньому часі. Поліція не змогла до сьогодні нічого зробити...

Префект пречудно скривився. Це було йому неприємно слухати, але мес'є Бонард — на втіху голови — користав немилосердно з дешевої нагоди, щоб показати, що поліція і Другий Відділ — зовсім різні речі. В користь останнього.

— І я сумніваюсь чи й надалі поліція зможе щонебудь зробити, неправда, пане префекте...? Оо, це просто тому — продовжував він насичуючись кислотою міною шефа паризької поліції — що противник, з яким ми маємо тут до діла далеко проворніший, неправда ж пане префекте...?

— Гм... так... але якби так панове перенесли свою конференцію до іншої кімнати — чемно усміхнувся префект — де б їм ніхто не перешкоджав...

— Нон, нон — заперечив живо Бонард — ми закінчимо тут, це ж недовго. Одним словом, всю цю справу перебрав від сьогодні Другий Відділ.

Голова не знав що на це казати, а Артим уважно прислухався. І тепер вставив три слова, що впали як міст над річкою.

— Яка ж суттєва зміна...?

Мес'є Бонард підняв долоню вгору і очима завернув.

— О, ексюзє, дуже суттєва! Вся ця справа паде під ресорт... контррозвідки. Це вже не діло кримінальної поліції. Це... шпіонаж.

Голова почув мурашки за плечима. І все це через цього нікому незнаного Панченка, що його йому сьогодні казали взяти із собою.

— Це мене дуже тішить — почав голова — тобто тішить, що така велика і поважна установа взяла цю справу у свої руки. Але мені йдеться тільки про те, щоб віднайти наших пропавших громадян.

Мес'є Бонард вдруге затер руки.

— Якраз так, якраз так — перебив живо. — І нам про це йдеться. Але це все йде разом, все йде разом...

— Не розумію вас, що йде разом, і з чим...?

Мес'є Бонард дещо нахилився вперед.

— Мої панове, сьогодні вночі був влом до бюро генерального штабу... Чи це не йде разом? Послухайте, мої панове. Ми знаємо, що на терені Франції діє велика сітка большевицького шпionажу, ба навіть саботажу. Ми це знаємо, бо на це вказує багато познaк. Але ми не маємо доказів!

Голова зітхнув. Знов же те саме. Доказів!

— А хто ж має вам ці докази дати...? — спитався він роздучливо.

— Ви, мої панове, ви! — мес'є Бонард затирав руки, аж відгolos йшов.

Голова майже рота роззявив.

— Ми...? Вам? Докази?

При кожному питанні Бонард живо кивав головою і на кінець ще й випалив як з мушкету:

— Ви ж знаєте большевиків найліпше! Я читаю ваші газети, ці французькою мовою, ви там всюди радите Захові, щоб вас питався у справах Сходу... Ну, я й питаюсь вас, а ви дивустесь! Хто ж як не ви повинен краще знати большевицькі методи...?

Голова обурився. Він вже від кількох хвилин хитав головою, рухався у кріслі і зраджував нетерпеливість.

— Вибачте, мес'є Бонард — випалив він теж і собі. Я є голова громадської інституції і ніколи з жодними агентами не мав до діла, а як старий старшина просто мені не підходить те все... те все — майже з обридженням говорив голова.

— А коли вам схоплюють ваших громадян, тоді це вам підходить...? — помалу спитався Бонард.

— Що за питання! Ясно, що ні, мій пане!

— Тоді нам треба разом, разом, бо нам теж не подобається, щоб по нашому штабі спацерували большевики як у білий

день...! Я не хочу, щоб ви і ви — показав він на Артима — стали агентами, хто ж таке говорить? Але я хочу, щоб ця організація, що про неї пишуть всі ваші газети з таким криком, допомогла нам виловити большевицьких агентів на нашому терені! От чого я хочу!

Префект поліції вмішався в ролі посередника.

— Мої панове — почав він лагідно. — Пан Бонард не має нічого злого на думці. Він хоче допомогти і я думаю, що він вам більше pomoже як вся моя поліція, на жаль — префект схилив при цих словах голову. — Але й ви йому мусите допомогти. Треба, щоб якийсь чоловік у вас зв'язав пана Бонарда із відповідним вашим органом до співпраці над цією проблемою. Зважте, що це й вашим людям улегшить працю у нашій країні. Інакше всі нелегальні дії підпадають під наші карні закони і хоч ми вам співчуваємо, однак ми не зможемо толерувати чогонебудь, що не є в згоді із законодавством. Прощу це зважити і тоді ви напевно прийдете до висновку, що треба пану Бонардові допомогти також...!

Голова дальше хитав головою, але Артим заговорив коротко і виразно.

— Ми будемо старатися говорити з відпоручниками нашої, української організації. Надіємось, що вони схочуть вам допомогти...

Бонард знову включився.

— О, це є те, що я люблю! Отвертість, гра в ясні карти. Панове, ваші люди воюють з большевиками довше, як ми і знають вже їхню систему, а про це головно йдеться. Про систему. Ми стоїмо перед загадками там, де ви вже зразу знаєте розв'язку. Ну, як, будемо працювати?

— Будемо старатися — повторив спокійно Артим.

Бонард глянув на нього.

— Гм... гм. Ви напевно недавно в Парижі, гм? — спитався так собі.

— Недавно.

— Я так і думав. Я певний, що ви поговорите із вашими відпоручниками. Я позволю собі заздалегідь просити пана префекта, щоб вам виставив дозвіл на ношення зброї. Ах, ці наші закони...!

Усміхнувшись вирозуміло, мес'є Бонард сердешно розпрацався і подавши номер свого телефону та занотувавши номер комітету висловив надію, що їхня співпраця дасть скоро поважні наслідки.

Вернувшись до свого бюро, голова затримав Артима ще на часок. Він мав багато сумнівів і хотів поділитись ними із Артимом.

— Ми вмішались у темну справу. Другий Відділ, шпіонаж, саботаж, большевики... самі приємні речі. Ще чого доброго вийде лихо всьому комітетові.

— Французи є дискретні, пане голову, не лякайтесь. А Бонард мав рацію. З їхньою офіційною допомогою ми зробимо багато більше.

Голова зупинив зір на Артимові.

— Він розкрив вас зразу, цей Бонард... правда?

— Гм... мабуть. Люди цієї самої професії впізнають себе на віддаль... на жаль. А з сьогоднішнього дня, пане голову, вам треба на себе уважати. Не ходити самому по вулицях, а вже вечором зовсім ні.

Голова злякався.

— Як, ви думаєте, що мені щось загрожує?

— Стереженого Бог стереже. Маєте в хаті якийсь револьвер?

— Я маю ще свій старий, старшинський, з галицької армії...

— Добре й це. Приведіть його до порядку, на всякий випадок. Я піду тепер. Треба большевикам зробити кілька штук. До побачення пане голову. А пригадайте префектові при нагоді мій дозвіл на зброю. Не шкодить.

Артим вже тримав руку на клямці дверей, коли на столі озвався телефон. Голова підняв слухавку і через секунду помічав руки затримав Артима. В тишині кімнати металічно звучав голос із апарату. Голова злегка ахнув, нарешті подякував автоматично і поклав трубку назад.

— Поліція віднайшла... тіло доктора Сухоцького — сказав слабким голосом, сягаючи по склянку з водою.

Розділ 4.

— Н-дааа...

Комісар Папанов відсунув неохоче пляшку з вином. Його опінія про цей напиток виразно відбивалась на його скривленому обличчі.

— Не знаєш, вода це чи чай... тьфу! Саша, налий мені нашої, пів стаканчика!

І даліше зачитувався у паперах, що лежали перед ним на столі. Проминула добра хвилинка, але Саші не було. Папанов підняв голову, послухав, чи не чути його змучених кроків і ревнув на все горло:

— Саша!!!

У третій кімнаті, біля вікна, стрепенулась пригорблена постать. Боязко відступила вона від вікна, кидаючи останній погляд на молодого чоловіка, що на лавці перед поганенькою кафе напроти зачитувався у л'Еко де Парі. Не знаючи, де подіти свої руки, Саша простував на заклик свого пана, як вірна собака. Коли вже був на порозі зложив долоні як до молитви, та з острахом, виразно позначеним у змучених, безбарвних очах, чекав наказів.

— Тобі що, позакладало? Не чув, як кличу? Старієшся, чи дурака валяєш...? Пошлю назад у Дальнестройку, барахло нездатне. Чув? Н-дааа... — Папанову перейшла перша злість і він насолоджувався підданістю Саші. — Налий мені пів склянки нашої чистої... і перцю туди насип, як звичайно, н-дааа... — і знов заглибився у папери.

Саша шлапав по кімнаті. Налив горілки, досипав перцю, змеленого на порошок і подав те все нечутно на стіл. На його поставі, на обличчі, у водяних очах, у всьому відбивалась його безмежна підданість, позначена етапами всіх п'яти п'ятирічок, соціалістичного будівництва, колективізації і безконечних хлібних хвостів у голодні роки. Всі пониження, що їх за ці трагічні роки пережило зодягнене у гумові галоші — як останній крик цивілізації — населення України, відбивались живими образками в особі Саші. Кожний з цих етапів відбирав у Саші один степень життєвих радощів, а що цих етапів Москва не щадила, то й життєва насага Саші рівнялась сьогодні майже нулю. Він відчував ще тільки одне: таємний, незаспокоєний гін до якоїсь вимріяної довгими роками страждань помсти. Йому ввижались у сні великі ріки крові і пожежі і вогненні лицарі, що кривавими мечами чистили Схід... але ці сонні марива Саша скривав ще у тому кутку своєї душі, що помимо всіх переживань залишився його святістю. Туди ніхто не заглядав і ніхто не догадувався, що такий куток у Саші ще є. І тимбільше ніхто не вгадавби, який зміст цього кутка, що його Саша беріг як самого життя на кошти своєї поведінки і приниження.

До сьогодні Саша не знав, пощо його вирвали із загорошених нетрів Ново-Сибірської бібліотеки, де читачами були тільки миші і він. До сьогодні не знав, пощо його везли у Москву навчали слухняности супроти органів партії та уряду, пощо вдягали у чисте плаття з доброго сукна та пощо його повезли через численні кордони далеко, на Захід, аж у це місто, що про нього він знав багато — з старих книжок.

Йому нічого не говорили. І він нічого не питався. Цього давно вже відучився. Ще тоді, коли ховали добрі люди його молодую дружину, що звала його Олесем і з голоду померла на східцях свого дому, ховаючи останні сухарі для малої дитини... Їхньої дитинки... І даремно. Ще тепер безбарвні очі Саші дивились у безконечність через мрячний серпанок за давнілого болю, коли душа викликала образ смерти їхнього самотнього сина... останні йоло діточі словечка... останні рухи худеньких рученьят... останній погляд синеньких очей... погляд на батька, що не міг дістати куска хліба дитині... останнє прохання ясних зіниць... зітхання діточих грудей... і смерть. Тоді саме Саша поховав своє власне життя і те, що йому залишилось, було тільки вегетування.

Надивившись на комісара, Саша обернувся до відходу. Та голос Папанова задержав його на порозі.

— Саша, ходи сюди. Сідай. Сідай, браток, н-даа...

Таких прийомів Саша завжди лякався. І тепер він нерішуче підійшов до столу.

— Ти переполоханий, Саша. — Комісар заглянув в очі, але успіху не мав. Очі Саші захищені були не менш глибоко, як і комісареві. — Тобі треба успокоїтись. Тобі ж нічого лихого не діється. На вулицю виходити можеш...

— За мною завжди хтось ховається — непевно промимрив Саша.

— Смішний ти! Це на те, щоб тоді вороги нічого лихого не зробили. Місто ж велике, ти ще з роду в ньому не бував! Місто це вороже, Саша, в-о-р-о-ж-е! Н-даа...

— Та воно вороже — погодився Саша, не знаючи чи за кожне сказане тепер слово не дадуть пізніше по рокові заслання або важких робіт.

— Ти, Саша, тут під опікою нашої влади і тобі нічого лихого не станеться, але ти мусиш робити все, що я тобі скажу. Н-дааа... А тепер скажи мені, де ти народився, бо з твоїх паперів чорта дізнаєшся!

Саша насторожився. Мова про його папери. А у них все точ-

но записано, точно. По сто разів. Пощо ж питати? Провіряти хочуть...?

— Я народився в Києві, Київської області, УССР...

— УРСР! — поправив енергійно комісар. — Української Радянської Соціалістичної Республіки. Не забувай Саша, вірної назви твоєї батьківщини, н-даа... А рідня твоя?

Отченаш Саша вже призабув, але свій життєпис, або як тут кажуть автобіографію знав напам'ять, що й не заікнешся. Це була одинока тема, що її він рецитував як із пластинки.

— Я народився в убогій сім'ї залізничника. Батько працював важко за марну плату, мати прала білля по поміщицьких домах, в хаті не було куска хліба...

— Брехня, Саша — перервав комісар, сягаючи по склянку.

Саша злякався, Напроти нього сидів в особі комісара грізний звір, що кожної хвилини міг проглотнути його жалісну екзистенцію до решти.

— Товарищу комісаре, це ж правда...!

— Падлец ти, Саша, правди не говориш, н-дааа... — насупився Папанов.

— Але ж я говорю правду! Мати працювала важко і щойно із приходом радянської влади...

— Ну, ну! — ще грізніше насупився комісар.

— З приходом радянської влади ми зажили гарно і чудово. Батько став працювати стрілочником, в хаті появилася хліб і ковбаса...

— Ти геть вдурів, Саша! Тобі зовсім в голові перевернулось. Хто тебе такого навчив?

— Товарищу комісаре, це все правда, чиста правда...

— В тому то й справа! І мені присилають такого дурака! Н-да! Бери папір, Саша, я тобі продиктую. Ти... писати вмієш? Пиши живо, бо часу мало...!

Руки Саші тряслись, коли він брав у них перо, мало-що не розілляв чорнила по столі. В його очах, що притаєно слідкували за кожним рухом комісара, крім страху було однак щось іншого, що Саша скривав над столом за кожним разом, коли комісар глядів на нього.

— Пиши, н-да. Я, Олександр Олексенко, народжений 18 березня 1902 року у Києві в сім'ї священика... ну, що з тобою? Пропасниця трясє? Дальше пиши! Як там закінчено? Н-да, в сім'ї українського священика, точка. Мати походила з рідні подільських землевласників... чому ти не пишеш, Саша!

— Товаришу комісарє... — заскиглив Саша. — Воно ж неправда...!

— Пиши так, як я кажу, Саша, а то, далєбі, морду поб'ю! Написав? Дальше, н-да! До школи ходив у Києві і вже в гімназії брав живу участь у політичній роботі гуртків молоді, ти пишеш чи ні?! — ревнув нарешті Папанов, що загублював думку через опір Саші.

— Воно... неправда... — стогнав цей останній, прів і писав. Це продовжувалось менш-більш у такому вигляді ще із пів години. Из змісту цього письма виходило, що Саша проводив національну роботу серед молоді і революція застала його в лавах Січових Стрільців, чи пак лави ці застали його в революції і зі зброєю в руках Саша активно поборював большевиків...

При цих словах перо вилетіло із рук Саші.

— Це ж жах... — стогнав він — страшний жах... і неправдий...!

— Саша, не виводь мене з культурної поведінки! Н-да, раз пиши так і пиши, сяку-таку твою і не перебивай!

Дальше „стояло” там написано, що Саша після війни брав провідну участь в організації протибольшевицьких селянських рухів, активно боровся з большевиками, був членом СУМ'у і СВУ і оминувши щасливо арешту, весь час займався протиросійською роботою. В голодні роки дружина і син йому померли, а в сорок першому році, скориставшись із приходу німців виїхав у Галичину для нав'язання співпраці з націоналістичними кругами. Внаслідок воєнних дій мусів покинути рідний край і виїхати до Німеччини де й застала його капітуляція цієї ж та кінець війни. Це все Саша написав власноручно і на наказ Папанова поклав свій карлючкуватий підпис. Комісар взяв документ, прочитав його докладно, із вдовolenням промимрив своє „н-да” і подзвонив на післанця. Чоловік у цивільному, що недавно ще носив однострій спецвійськ МГБ, з'явився зараз же і приняв таке доручення:

— Віднести до контори, переписати в три копії і негайно принести назад сюди! А скоро! Н-да!

Саша сидів розторощений на кріслі і лякався звести очі вгору.

— Це все неправда... Пощо воно написано... Я нічого не розумію... Я зовсім нічого не знаю...

— Мовчи, Саша. Не скавуди. Ось тут горілка, випий трохи, прийдеш до себе. Тобі треба думати ясно, голову тримати відкриту і на все давати бачну увагу. Тобі своєчасно все скажуть, н-да.

І хоч Саша від тих слів зовсім не заспокоївся, проте він не мав іншого виходу. Сидів і думав і постогнував. Чого тільки з ним не зроблено! Телеграма облвиконкому з наказом негайної явки у будинку партії. Гарний прийом там-же. Спеціальний літак МГБ і політ до Москви в товаристві лейтенанта, що зовсім його не арештував. Ще гарніший прийом у Москві. Купіль, купіль! Новий одяг. А потім — наука. Інструкції. Слухати і виконувати. Виконувати і слухати. Все, що скажуть. Нічого не лякатись, за ним же стоїть могутня сила ССРСР. Потім виїзд закордон. Варшава, Берлін, Париж. І всюди, всюди зелені большевицькі уніформи...! Пів світу! Пів світу вже до них належало...

У кімнату зайшли два чоловіки і старша, літня жінка. Всі троє пошепотіли щось із комісаром, чоловіки вийшли, жінка залишилась, сіла під вікном і закурила цигару! Ще яких десять хвилин пізніше посильний приніс переписані копії нової автобіографії Олександра Олексенка, а через дальших п'ять хвилин у кімнату вийшла юність помішана із красою. Саші зразу нагадалось спіле, українське літо. Неодмінно, це мусить бути українка.

Комісар живо провів її до столу. Саша доглянув зовсім інші світла в очах Папанова тепер, біля цієї дівчини. Прислужник комісара приніс чарки, поналивав горілки і зник нечутно за дверима.

— Ну, тепер вся сім'я в комплекті! — святочно-іронічно промовив комісар і накинувся зразу на Сашу. — Скинь цей тупий ідіотизм з обличчя, Саша! З дамами при столі сидиш!

Саша став предметом цікавих оглядин. Та коли на опінії старої відьми йому зовсім не залежало, прикро йому було вийти дурнем в очах молодої українки. Вона дивилась на нього без насмішки і він почував потребу оправдання.

— Я ж приїхав прямо із Союзу... — пробурмотів непевно, на виправдання свого духового стану.

— Дурак ти! Ніхто не питає так і мовчи! — визвірився знов Папанов. — Приїхав так і сиди, руки заклавши. Але тепер встань і поклонись дамам! — Сказавши це комісар вхопив його обшивку і рвучко підняв догори, повертаючи сюди і туди, як манекіном. — Оце є Олександр Олексенко, голова нової сім'ї і господар вашого дому, а ось тут його автобіографія...! — і обом жінкам тицьнув у руки по одій копії. Сашу ж пустив він зовсім несподівано і Саша сів на крісло розгоном свого всього тягару. — Зараз же точно прочитайте. Вам треба це вивчити напам'ять, ще сьогодні вночі.

Запанувала тишина і користаючись із неї Саша скорчився у своєму кріслі так, щоб його видно не було. Значить, судити будуть. Оці два прокурорські свідки, автобіографію дістали, завчають і потім перед судом рецитуватимуть. А суд вліпить показово двадцять років титулом вищої міри покарання і не знати навіть власне за що?! Саша зогние в болоті Колими без почуття вини і причини! Чому не засудили його зразу там, а везли аж закордон? Мабуть великий процес це буде...

— Прочитали — рекла стара дама і простягнула автобіографію назад. Та комісар заперечив.

— Затримайте і вивчайте напам'ять. Ця гра не така проста. Н-дааа...

Не знав, що в цій хвилині допустився кардинальної помилки, але хто ж може все наперед передбачити?

Прочитала теж і дівчина і сховала свою копію до торбинки.

— Тепер слухайте далше — продовжав комісар — взяв літню даму за руку та теж повернув нею сюди і туди. — Оце є Пелагія Олексенко, сестра Олександра, рідна сестра! Чого вирячив цибулі Саша, дурак ти, слухай і навчайся! Сказано сестра так і сестра, ясно?

— Сестра так сестра — повторив непевно Саша з нескриваним острахом оглядаючи жилаві руки „сестри” і її марсовий вигляд. Значить „сестра” та ще й „рідна” буде його перед судом обвинувачувати. Бувало вже й таке.

— А оце — комісар зробив сценічний оборот, але сам, бо дівчина легко, але енергійно відмовилась ставати з ним до цього танку — оце є твоя братанка, Саша, Віра Олексенко, дочка твого рідного брата, що його згідно із автобіографією большевики розстріляли за протиурядову роботу. Всім ясно? Тепер подайте собі руки і підніміть чарки та живіть щасливо і дайте мені спокій, бо скільки разів гляну на оцю скоцюрблену мордюку і рука свербить, н-да! Хи, хи, хи...! — засміявся накінець комісар і у сміху цьому пробилось видне вдовolenня. Його гра починалась під зовсім добрими авспіціями і зокрема приязність „братанки” у ній наповняла його персону надіями на краще майбутне.

Всі підняли чарки, підняв і Саша, підняла і братанка. Комісар випив до дна, Пелагія Олексенко також, братанка тільки устами доторкнула чарки, Саша і того не міг зробити, так же його ество дрижало. Ну, чи бачив хто, щоб пити за власний засуд...? Половину горілки Саша виляв собі на штани, решту на стіл, коли ставив чарку.

— Значить, все продумано до самого кінця... н-дааа. Зараз

же повезуть вас на нову квартиру. Там все готове. А ти, Саша — комісар просверлував його своїми запаленими очима — вивчи свою автобіографію напам'ять і пам'ятай, що у мене оригінал від неї...! Н-да. За нього в кращому разі дадуть двадцять років, але цього речення і так тобі там не дожити. То ж пильнуй себе і своєї сім'ї і йдїть всі к чорту, н-да. Товариш Віра, ви залишіться ще.

Саша помітив, що вона виконує це неохоче, але тепер він дбав тільки за свій власний страх і коли біля нього з'явився Геракль у постаті баби, він поміркував, чи не безпечніше було таки в товаристві Папанова як Пелагії.

— Слиш — заговорила вона і Саша раз-два зібрав свої скупі маетки та пішов до авта, що стояло на дорозі. — Слиш, ти панімаєш, в чом дело. А еслі не панімаєш... зваж тільки одне: у мене коротка справа і наган есть у торбі. Я за тебе отвечаю, панятно? — і штовхнула його при цьому вбік, що Саша мало не впав. Захехекала і штовхнула вдруге. — А скільки тобі років, хе, хе, хе...?

— П'ятьдесять — ледві чутно признався Саша.

— Ну, ещо маладец! — і глянула на нього збоку так, що Саші в п'ятах стерпало. Він пошпортався три рази заки зайшов до авта, а коли зайшов, лише зітхнув. Хто зна, чи не легше на Колимі...?

Пику шофера Саша зразу опреділив до відповідної кляси. Адже це все пики того самого покрою. Всюди вони, всюди! На цілому світі... Чи не страх?

Пелагія заняла місце і авто аж застогнало під її тягарем. Вона очима шукала вже Саші, та він заховався у куті і крім цього на стежці від дому появилась Віра. Вона йшла швидко і коли сідала до машини, Саша запримітив, що вона схвильована і що блюзочка у неї помнена. Папанов, Папанов — зітхнув Саша. А впрочім цікаво, хто вона, оця Віра, українка...

Вечірній вітерець з відкритого в авті віконця охолоджував дещо розпечену голову Саші, але всежтаки він не вірив своїм очам, коли дивився на стару та на молоду, що їхали поруч нього на нову квартиру — на нове життя. Чи це все йому сниться, чи може він — бува — здурів? Саша не був цього певний, тимбільше, що останніх подій зін зовсім не розумів. Одне тільки він знав зовсім певно і це знання відганяло від нього рештки спокою: він жеж має свої думки, зовсім свої, власні думки, що на їх дні притаївся спогад, страх і — помста. Ці думки не давали спокою, ці думки, такі ворожі всьому тому, що з ним зроблено, ворожі всьому окруженню.

Певне було теж те, що його автобіографія — ним самим підписана! — знаходиться у руках Папанова, але лихо було не у цьому, що вона там!

Велике, дуже велике лихо у тому, що вона — правдива. Слово в слово, повністю — правдива. І тому так прів Саша на холодному вітрі.

Розділ 5.

Сонце заходило. Його проміння розтрачувалось вже серед зелених, деревних корон і по траві стелились перші сумерки. Артим закінчив оглядини своєї нової квартири із невдоволенням. Перш усього серед саду, із закритим — що так сказати — передпіллям. Крім того, надто багато дверей і вікон і довкола дому гладкий камінь, що по ньому слон може навіть зовсім тихо ходити. Але дали таку — трудно. Обернувся, щоб вийти з балкону у кімнату, коли несподівано побіч самого лиця повіяло холодом: щось пронизало воздух і глухо стукнулось об раму дверей.

В цій самій секунді в руці Артима з'явився револьвер і одним стрибком він прикичнув за охороною.

У дверях дрижала рукоятка довгого, семицального ножа.

Але нікого не було видно.

Минула хвилина — друга... Нічого.

Артим ворухнувся, щоб просунутись даліше і проскочити у сад, де мусів хтось скриватись. І тоді із саду залунав свобідний, веселий сміх. Сміх свавільника, що втяв добрий жарт.

— Добрий вечір... Ви будете Артим, правда?!

Голос було чути, але власника запримітив Артим щойно через хвилину. Він сидів на дереві і перед його панівною позицією Артима не охороняла стінка балкону. Тому він піднявся помалу, не випускаючи зброї з рук.

— Я зовусь Петро, просто собі Петро, он воно як! — репетував із дерева незнаний молодець, підсуваючи капелюх ще вище, як він вже без того був.

У відповідь блиснуло два рази з долоні Артима і галузь, що на ній сидів Петро зламалась та з тріскотом впала додолу. Гуку стрілів не було чути: його з'їв глушник. Петро піднімався із землі сильно збентежений.

— Слухайте, ви... — почав він та різкий голос йому перервав.

— Ходіть сюди.

Помалу підходив Петро, не знаючи, хто перед ним: приятель чи ворог, чи хто до чорта?

— Ходіть сюди, Петре — лагідніше промовив Артим і вказав цівкою на балькон. — І стріпайте пил з одягу.

Петро відітхнув. Збентеження проходило помалу.

— Я хотів вас остерегти, що стояти на бальконі самому небезпечна справа...

— Я ношу панцирну камізолю, Петре — лагідно перебив йому Артим.

— Он воно як...! А я думав...

— Я знаю, що ви думали, Петре. Ви думали, що я теж Петро. Я бачив вашу знимку, я знаю, що це ви. Не треба мені гасла. Заберіть свій ніж із дверей. Таких ножів вживають тільки в Парижі.

— Тааак... — обличчя Петра не було зовсім мудре. Цю квартиру він добре знав, а проте в ній інша атмосфера панувала. Так неначеб приявність цього Артима тут все замінила. — Мос прізвище... Фасоля, тобто Квасоля, але я...

— Отже як — коротко втяв Артим.

— Власне Фасоля, але професор Орленко доказав мені, що як Фасоля я власне не українець, тобто не я а Фасоля, бо Фасолі немає, казав він, а яж не Квасоля і тому...

— Досить, Петре. Я вас можу звати просто Бобом, якщо йдеться про мене. Тепер я замикаю ці двері і не раджу їх вам відчиняти, бо я підкладу щось під них.

Між одвірок і крило дверей вложив Артим вузьеньку палочку і Петрові лице видовжилось: тнт-патрон.

— Он воно як... — пробурмотів він під носом.

— Наш власний рух проходитиме двоюким шляхом: звичайно через кухонні двері, а в надзвичайних випадках через вікно із пивниці. Тільки перед відкриттям вікна не забудьте перекрутити електричного контакту.

— Алеж тоді знадвору буде видно...

— Там нема жарівки — холодно сказав Артим. — Тільки не забудьте ніколи перекрутити контакту...

— Бо вилечу у воздух... Чи можна сісти на тому кріслі, без того, щоб воно експльодувало...?

— Гляньте, чи ноги цілі.

При цих словах Петро зразу підірвався, думаючи, що мова про новий екразит, але заспокоений, з биттям серця сів знову.

— Як тут можна жити, на тому всьому динаміті...?

— Це підтримує тривалу увагу, Петре. Чи вам казали, чого мені треба, чи ні? — Артим закінчив маніпуляцію біля дверей і підвівся.

Артим немилосердно довго чекав, доки Петро зовсім не заплутався.

— Ну, мені казали, що ви... тее... значиться нічого лихого у мене на думці нема, але... я думав, тобто, власне...

— Ви думали, що тут на вас чекає дурак.

— Он воно як — випалив Петро і в цейже мент кров набігла йому до обличчя і він швидко заперечив, та вже було пізно. Йому було страшно неприємно. — Я... я не хотів так сказати...

— Угум. — Артим тепер закурював папіроску, неначе нічого не сталось. — Чи ви умієте вести авто?

— Умію — тихенько промовив Петро.

— Чи ви серйозно умієте вести авто? 120?

— І сто двадцять — ще тихше відказав Петро.

— Ну, побачимо. Ножами кидаєте вміло.

— Я умію теж стріляти... добре.

— Ну, ну. Як з обстеженням амбасади?

Петро підвів голову.

— Цей наказ я дістав від когось іншого...

— Він від мене. Ну, як?

— Там заходять і виходять різні люди... Але її не було довгий час. Аж вчора вночі. Під час равту.

— Чорнявка?

— Чорнявка. І гарна, ой...!

— Гарна...?

— Страшно гарна?

— Чи ви її бачили колинебудь... передтим? З доктором Сухоцьким...?

— Я сам не бачив. Інші бачили. Виходить — ця сама. Трудно сумніватись. Чорнявок, українок і гарних немає у Парижі багато. Он воно як.

Артим викурив, недокурок задусив у попелі і станув під вікном.

— Чи ви знаєте прізвище Бонард?

— Бонард...? Ні...

— Рю Тіктон 8, бічна Ст. Деніс.

Петро повторив напам'ять адресу.

— Хто він?

— Літнант II Відділу, Філіп Бонард. Я хочу знати дещо про

нього. Протягом завтрішнього дня. Йдеться про його довіреність і чесність. І про зв'язки.

Петро ще раз помалу повторив подану собі адресу. Артими тимчасом повернувся до комоди, висунув шухляду і добув звідтіля плоску пляшку.

— Ця комода не є підмінована і тут знаходяться напитки. Якщо ви однак будете до неї заглядати, я і її підміную.

— Я сумівець і не п'ю.

— Тоді ви винятковий сумівець. А тепер вип'єте зі мною за щасливий перебіг цієї... авантюри. А... револьвер раджу вам навчитись носити під пахвою, не у кишені. Практичніше і... безпечніше.

Розділ 6.

На вежі недалеко костела Св. Петра, на Монмарті вибила звільна десята година. Перед одним із малих домиків державної колонії затрималась висока, чоловіча постать. Дійсно, вже десята година, вказівки світилися зеленою у п'ятні. Чи це тут...?

Вісім років не бачив брата. Вісім років, довгих років. І чому? Через різниці у політичних поглядах. Пізніше ці різниці зникли, але стара амбіція залишилась і так вони й не бачились. І вже — не побачуться. На цій землі.

Рука витягнулась і натиснула гудзик дзвінка. У домику світилось і тому через хвилину вже на порозі, на фоні освітлених сінок виринула жінка.

— Хто це...? — спиталась, наче боязко.

— Добрий вечір — озвався Артим по-українськи. — Чи тут живе доктор Сухоцький...?

— Тут... а чого вам треба?

— Дозвольте зайти ближче...? Я з комітету.

Надумувалась хвилину. Але потім дозволила. Артим підступив ближче, зняв капелюха і ще раз звітався. Вона замкнула за ним двері і оглядаючи незнану собі постать від стіп до голови провела його у кімнату.

— Діти сплять вже — попередила. — Будь ласка говорити тихо.

— Сплять вже — щось ніби жаль залунав у голосі гостя. Та він скоро опанувався. Оце перед ним стояла жінка, що ді-

лила долю й недолю його рідного брата. Жінка, що жертвувала йому трое діточок. Що знала кожний його рух, кожне слово протягом останніх років. Братова жінка... чи вона гарна? Ні, вона таки гарна. І така добра. Доброта їй просто з очей і з обличчя промінює. — Мое прізвище... Артим Панченко. Я прийшов у справі... вашого мужа. Мені треба дещо у вас розпитати. Мені доручено цю справу в'яснити... Я розумію ваш біль і непевність... Ні, ні, досі нам нічого невідомо — заперечив, коли відгадав її німе питання. — Ще нічого не знаємо, немає жодного сліду. Чи можна... сісти?

— Ах, вибачте, я забула вас прохати... Останні дні були мені не під силу...

— Я вас розумію... дуже добре розумію... — тихо заговорив Артим. Яке у неї миле обличчя, які гарні руки, до неї не можна було не відчутти симпатії.

— Питайте, будь ласка, що вам треба знати... Я все вам скажу, щоб тільки... щоб тільки...

— Так — перебив Артим лагідно. — Скажіть мені, будь ласка, чи ви запримітили щонебудь незвичайного перед зникненням вашого... мужа? У його поведінці, у його словах?

Вона дивилась прямо в очі гостя.

— Мене вже про це стільки разів поліція питалась... Ні, нічого, абсолютно нічого. Одиноке, що може мати значення тепер це його здивування, яке він висловив на кілька днів перед своїм... зникненням про те, що заходять пацієнти із зовсім здоровими зубами, видають багато грошей на те тільки, щоб у тому переконатись... те все. Я на це уваги не звернула б, якби не пізніші чутки про якусь пацієнтку... що малаб стояти у зв'язку із зникненням мого мужа...

Артим помовчав хвилинку і добирав слів, щоб розвіяти у неї всякі сумніви.

— Справа вашого мужа наскрізь... політична. Це стверджено понад всякий сумнів. Чи фатального дня ваш муж виказував сліди неспокою, чи говорив щось, здогадувався?

— Ні... нічого. Вийшов з дому після обіду і більше... не повернувся... ах...

— Не попадайте в розпуку... Для цього немає причин. Ми вашого мужа знайдемо... напевно — говорив Артим і в голові залізним молотом кувалась думка про те, що тіло доктора Сухоцького поліція вже віднайшла і що він тепер свідомо бреше, бреше! Але не міг цим ясним, довірливим очам сказати правду. Він — не міг.

— Це вже два тижні, як його немає і жадного знаку життя немає... Я мала такий страшний сон після його зникнення...

— Не вірте у сни... Спитись — сниться. Скільки я вже мав страшних снів! — заговорив Артим вимушено з трудом скриваючи м'які тони свого голосу. — Скажіть будь ласка, чи запримітили ви колинебудь когось біля вашого дому...? — змінив швидко тему. — Якогось спостерігача...? Якусь чужу людину...?

Вона подумала і похитала головою.

— Ні, нікого я ніколи не бачила... У мене й часу не було до цього. Троє діточок дає багато заняття...

— О, це самозрозуміле... Я питаюся тільки тому, що може часом припадково...

— Ні, я не запримітила нічого неприроднього...

— А чи... носив ваш муж при собі зброю...?

Її очі набрали більше уваги. Питання цього чоловіка не були такі бюрократичні, як поліційні. Чи їй так здавалось, чи дійсно в його голосі стільки... співчуття?

— Зброю? Ні, він ніколи зброї не носив при собі... Взагалі у нас дома не було ніколи... зброї.

— Гм... — Артим відчув, що вона щось скрила перед ним. Він міг догадуватись, що саме. — Це остаточно не важне, чи у вас дома була колинебудь зброя. Важне, чи ваш муж мав її при собі у фатальний день.

— Ні, не мав. Це я знаю зовсім певно.

— А... можна вас просити показати мені його револьвер? — спровола спитався Артим і вона ширше відкрила очі. В них видне було хвилювання.

— Револьвер... чоловіка?

— Я хочу бачити його зброю, мені можете сміливо показати... Чи ви умієте стріляти?

— Стріляти...? Але ж мій пане... я жінка.

Помимо болю Артим усміхнувся.

— Вибачте... я забув — сказав жартом. — А тепер покажіть мені його зброю.

Вона піднялась нерішуче, але він заохотив її кивком голови і через дві хвилини вона принесла із кімнати невеликий револьвер та з острахом подала йому. Артим оглянув зброю, що була забезпечена, витягнув магазин, переглянув дуло, ствердив, що зброї цієї вже давно не вживано, бо олива згусла на гвинтах і повернув револьвер назад господині.

— Більше його нікому не показуйте. Ваш муж недавно побував... в Німеччині, правда?

— Так... тиждень.

Артим підвівся. Розглянувся ще по кімнаті, глянув на двері якими спали діточки і нагло не стримав бажання, що так му на уста насувалось.

— Чи можна... побачити ваших дітей...?

Господиня ще ширше відкрила ясні, як зорі очі.

— Я не знаю... нащо вам... але ж прошу...

Вона відкрила двері у наступну кімнату і перекрутила контакт.

Артим дивився цікавими очима на три маленькі, сплячі пильця і чомусь у нього серце забилося живіше. Оце братові діточки... братові...

— Це Адріянчик...? — шепнув до господині. — А це Іванця? А це... найменша... дівчинка?

— Це Тамара... звідкіля ви знаєте імена...?

Усміхнувся. Ніби до неї, а власне до себе. Братові діти. Сплять солодко, під опікою матері, що пильнує їх як ока в голві. Сплять і снуть... про батька, що повернеться...

Усміх зник з його обличчя. Його заступив холод, що нікому нічого доброго не ворожив. Артим не погрожував даром нікому. Але погрозивши... дотримував приречення, як сама Доля.

Пішов геть із кімнати, світло погасло і він зібрався до відходу.

— Вибачте мені настирливість... я дуже люблю дітей... Скажіть мені ще, з чого ви живете тепер...?

— Ми мали заощадження... А крім цього я гаптую українські взори... і маю збут на це...

— Це важка праця.

— Так, але гроші скоро покінчаться, а дітям всього потрібно. Ви вже йдете...?

— Так, мені вже час. Вибачте, що в таку пізню пору вас турбував. Будьте доброї думки, все буде гаразд. Здоровіть діточок — сказав на кінці і сам не знав чому. Від кого мала їх здоровити? Від... вуйка? Ні, цього не сказав.

Вийшовши на вулицю, Артим бачив, що вона стоїть ще на порозі і дивиться йому у слід. А може тільки посвітити хоче світлом із сінок. Потім двері закрились і він залишився серед вулиці сам із своїми думками.

Отже це є братова дружина. Навіть її імени не знав і не смів питатись. Адже він у ролі звичайного урядовця комітету зайшов до неї. А встакі діточок побачив... Перший раз! Які вони гарні... Зокрема Адріянчик... Великий вже хлопчина... із сім років буде мати. Виросте... змужніє...

Гм, якби це було гарно, Артим навчив би його всього і Андріанчик колись помстився б за свого батька... за батька.... за рідного брата Артима...

Чекати так довго? Ні, це ні. Ця помста прийде скоріше.

І Артим гострою ходою пішов у неясні вулиці, притаєні і непевні. Він почувався у своїй стихії і ніч ніколи його не лякала. Та якби був знав, що діється за його плечима і перед ним, може не бувби такий самопевний.

До телефонічного кіоску просто вломився якийсь чоловік із глибоко насуненою на очі шапкою, вкинув франка в автомат і нервово накрутив добре собі відоме число.

— Здесь Тарасов... да. Пашол. Счас пашол. Адін. Да.

Повісив трубку і відітхнув. Слідкувати за цими людьми не належало до приемнощів, а вже за тим чоловіком, за Артимом Панченком, зовсім ні. Бродов міг на цю тему заспівати сердешну пісеньку. Тому Тарасов так радо збувся свого обов'язку.

А Артим йшов. Йшов скоро, як вояк.

Майже на кожному закруті за ним слідкувала пара добре захованих очей. І тільки втихали у віддалі його кроки, озивались телефони, попереджуючи про його наближення.

Так наблизився Артим аж до своєї квартири. Нічний марш розвіяв його сумний настрій, що насів на нього із відвідинами у братової сім'ї і Артим передумував свої дотеперішні кроки із аспектом дальшої дії наступного дня.

Раптом у віддалі п'ятьдесять кроків, серед нічної тишини роздався пронизливий, жіночий крик і відголоси боротьби.

— Рятууу...! — крик перервався.

Артим як стріла кинувся вперед. Із темряви виринула перед ним невелика група, що вовтузилась сюди і туди так, що годі було щонебудь розпізнати.

— Гальо, що тут діється? — на голос Артима група неначе на мент застигла, хтось із неї відірвався і кинувся до нього. Мент — і Артим відчув біль у п'ястусі. Противник мав тверду щоку, але не так тверду, щоб не впасти від удару на землю. Другого Артим досяг лівою рукою, притримав і правою віддів у щелепи, аж щось трісло.

Із землі підводилась помалу — жінка.

І аж тоді усвідомив Артим, що вона кричала „рятунку” українською мовою. А при відблиску далекої ліхтарні ствердив понад всякий сумнів, що барва цих розсипаних по раменах буйних хвиль волосся — чорна.

Розділ 7.

Вулиця була тиха і спокійна. Жодного сліду не залишилось від напасників, не було й прохожих. Це була вже дуже пізня година і більшість мешканців цієї околиці вже спала.

— Вам зроблено кривду? — півголосом спитався Артим.

— Ні... дякую за вашу допомогу... Якби не ви... я не знаю що сталобся...

Багато вже жінок Артим бачив на своєму житті, але оце без найменшого сумніву він відчував від кількох хвилин, як дивний чар тягне його до цієї дівчини. Він втрачав свій холод і слова якимось не тиснулись на уста в її товаристві. Хотів тільки бути якнайближче неї і це доводило його до хвилювання а далі й до люти на себе самого. Його розум опонував проти такого стану, а його почування просто душили всякий розсудок.

— Дивна зустріч... — заговорив знов. — Серед ночі, у чужому місті... землячка... такий збіг обставин...

— Ви не залишите мене тут самою...? Я лякаюсь... Я зовсім майже цього міста не знаю... Ми недавно тут приїхали...

— Ми... тобто хто?

— Моя рідня... мої вихованки. Мої батьки не живуть...

Вона сказала це тихіше і воно створило місток поміж ними. Артимові батьки теж не жили вже. Батько загинув із рук польської партизанки, мати померла коротко після його.

— Якже ви зайшли тут... Чи ви десь поблизу живете?

— Я не знаю... Я знаю тільки адресу... я маю її десь записану... ось вона.

Артим глянув і ледве відцифрував її у далекому сьайві літхарні.

— Це ж зовсім інша дільниця... Як ви тут трапили?

— Я вийшла на прохід... і заблукала... Потім хотіла вернутись... не найшла... і спитати у нікого було, бо я не знаю мови... Думала: найду... ох, яка я вам вдячна... Як це гарно зустріти земляка у світі...

Артим поділяв цей погляд повністю. Навіть більше. Вся приємність була по його боці. І разом з тим він відчував весь час дивне хвилювання, неоправданий неспокій. Часом здавалось йому, що якісь невидні очі спостерігають кожний його рух, він навіть оглянувся крадькома два рази, але розуміється нікого не побачив. Довкруги було тихо і спокійно, якби нічого тут не сталось.

— Шкода тут стояти і час втрачати... Я підведу вас додому. Дозвольте...

Взяв її за рам'я і повів із собою. Коли переходили темнішими місцями, вона злегка горнула до нього і він бажав потрапити із нею в тунель. Тепло із її рамени проходило наскрізь цілий його організм як електрична струя і Артим зовсім ясно усвідомляв, що це перший раз у його житті трапляється із ним така історія. Що це, дурійка, чи як?

Однак вистало одне її слово, щоб розігнати його злість на себе самого.

— Ви лихі на мене...? — ститала майже шепотом, йдучи побіч.

Аж злякався. Відгадала, чи як?

— Лихий...? Звідкіля ж?

— Бо я вам клопоту завдаю... Ви мусите тепер втрачати час зі мною...

— Я це роблю з приємністю.

— Ви так тільки кажете...

— Я неправди ніколи не говорю... якщо воно непотрібне. А тут це непотрібне, бо й ви добре відчуваєте, що я роблю це із приємністю. Хіба ви не знаєте... скільки у вас чару?

— Чару...? Перший раз хтось мені це каже...

— Перший раз? Де ж ви обертались досі...? Ах, вибачте, це не моя справа... Я впрочім навіть вашого імення не знаю...

— І я вашого... Мене зовуть Вірою...

— А мене Артимом... — прошепотів він.

І знов лихий був на себе. Ну, чисто як у бульварному романі. Закохався він, чи як? Що за дур найшов на голову? Артим усвідомляв свій ненормальний стан і приходив до висновку, що мовливо, він стужився за жінками. Довго не мав часу навіть глядіти на них останніми місяцями. Але коли подумав про свою товаришку — як про звичайну жінку — аж стидно стало. Не так він відчував біля неї. І не те, просте й звичайне й низьке... Щось інше овіяло його ество і Артим нізащо у світі бувби не признався перед собою, що хотівби йти так з нею бодай тиждень без перестанку. На кінець світу! Тьфу, що за романтика! Мало що не сплюнув — але знов вистало одного її слова і він знов відчував її приємність, її тепло біля себе, як щось безконечне гарне і приємне.

— Як це гарно зложилось... — шептала вона і з більшим довірям пригорнулась до нього, тимбільше, що переходили через темний парк.

— Чому ви так кажете...? — відповів тим же шепотом Артим.

— Ви мій земляк... Я завжди мріяла про гарного земляка... українця...

— Хіба мало їх — кинув якимось грубо.

— Мало... не мало... Але таких як ви...

— Віро, не говоріть дурниць — хотів сказати це гостро, але це вийшло як прохання і Артим власне не знав чому!

— А ви думаєте... що це дурниця? Я вас знаю тільки десять хвилин... але я маю до вас настільки довіря.

— Ви розчаруетесь, якщо матимете змогу пізнати мене ближче!

— А... матиму...? — спиталась ледви чутно і Артим, що ніколи не був поетом навіть у душі, міг скласти в цій хвилині вірш про те, що її кожне слово пелюстком рожі спливало з її губок і над тим всім царило зоряне небо. Ну, чи не дурак?!

— Це... від вас залежить... Віро. — Отаке сказав. Просто так, якби ним щось керувало. Він стверджував щораз більше, що біля неї його воля — не його воля, а наче накинута!

— Тільки від мене...? — піднесла боком обличчя до нього, буйні, густі хвилі перекотились м'яко на другу сторону голови і запах спілого літа овіяв Артима. Він напевно не знав, що робить — тому ми скажемо це за нього: він пристанув, глянув в очі дівчини — може там страх відбився, а може тільки здивування, це годі було у темряві ствердити — притягнув її до себе і міцно-міцно пригорнув. Її обличчя не мало де захватись, воно мусіло звернутись до нього, до гори і він мусів зробити це, що зробив: доторкнув устами її уст і ця дорогоцінна секунда пронизала його, як гостра голка. Її уста були теплі, повні, міцні і вони не тікали. Артим цілував їх так довго, аж йому віддиху не стало.

— Боже... мій... — вишепотіла вона, задихаючись, — які ви погані...

— Сказали б це предтим... і я не цілував би —втяв.

Вона тільки пригорнулася до нього міцніше, але коли він захотів повторити своє зухвальство — оперлася на диво енергійно.

— Це було... за рятунок... і чи це не досить?

— Ах... за рятунок? — охолов Артим. — Знав би це я скоріше... — заскреготав зубами.

— І що...? Не поцілував би?

— Ні.

Хвилинку йшли мовчки, переходили якусь площу і поліцист на розі зрозуміло не оглядався за ними.

— Як добре... що ви не знали — прошепотіла Віра пізніше. Але Артим міцно таки охолов.

— Вибачте мені... це був промах з мого боку... вашим коштом. Однак ця ненадійна зустріч надто ненадійна і гарна і я себе не опанував. Ще раз — вибачте мені.

Він сказав це річево і холодно, так, що вона із здивуванням глянула на нього. Та не сказала на те нічого і далі, аж до її дому вони йшли мовчки, не міняючись ні словами, ні знаками. Вона не горнулась вже до нього, так немовби цей поцілунок замість їх зблизити — розлучив.

І дивне диво — Артим відчував жаль із того приводу. Чи вона теж? Він не знав.

— Тут ви живете — віднайшов він число дому.

— Тут я живу... Ви не зайдете до середини...?

— Ні, це пізно... і мені спішно.

— Вам спішно...? пристанули обоє. — Передтим... вам не було спішно...

— Це було негарно з мого боку, що я використав ваш настрій... Я не хотів вас вразити. Якраз тимбільше тому, що ви моя землячка.

Віра зробила пів кроку в його сторону.

— А якщо я вам... скажу... що я не вражена...?

— Це ви скажете з чемности тільки. З вдячности за допомогу — може.

— Ні... ви мене не розгадали... Не захочете ви мені завтра показати це місто...? Ви його напевно добре знаєте...

— Показати вам це місто? — Артим відчув, як знов його холод тане і як від серця наближається тепла хвиля. — Завтра...? У мене завтра багато праці... Але якщо ви бажаєте...

— А ви...? — перебила шепотом.

— Я...? Я...

— Не кажіть... Прийдіть по мене завтра... я вас прошу... — піднялась на пальці, поклала долоню на його груди і злегка доторкнула своїми губками обличчя. Як метелик — як каже поет. І відійшла після того швидко, замикаючи хвірточку за собою. Артим бачив, як відчинились двері, бачив як вони закрились і коли це все зникло, протягнув долонею по чолі. Чи йому приснилося, чи таки справді...? На устах чув смак цілунку із парку. Відчував цей смак так сильно, що це не міг бути сон, напевно ні. І тому його чоло зайшло такою поважною хмарою, коли він мандрував до найближчого постю авт.

У кімнаті стояв просто як свічка комісар Папанов і на вузьких, синявих устах у нього грався невідступний усміх.

— Я можу поздоровити...! Геніяльно проведено від початку до кінця...! Рибка вхопила гачок...! Браво, Віра!

Вона як прийшла так і застигла на його вид. Вислухала його поздоровлень на місці, не відповіла жодною мірою, обернулась тільки на п'яті і кинула через рам'я, позіхаючи.

— Я хочу спати, комісаре. Прошу залишити цей дім.

— Віро, ми ще поговоримо... Трошки поговоримо, ми чейже старі знайомі... Я щось маю — вказав рукою на дві пляшки старого бургунда, що стояли на столику. — Успіх треба закріпити...!

Вона відклала свою торбинку, рукою справила волосся, підійшла до столика, взяла обі пляшки, підступила до вікна, відчинила його одним рухом і викинула обі пляшки на каміння, що лежало на стежці. Скло розбилось...

— Я хочу спати, комісаре Папанов — повторила виразно і недвозначно.

Хвилину пізніше комісар Папанов залишив цей дім. Про його думки краще не писати.

Розділ 8.

Протягом ночі ніхто не добивався до квартири Артима. Він спав спокійно, певний своїх охоронних засобів.

Петро вернувся аж над ранком, тотально вичерпаний. Його звіт був короткий, але досадний.

— Я вичерпав всі можливості. Проти Бонарда немає нічого. Чистий як сльоза. Не знаю, чого ви хочете від цього чоловіка. Він напевно не є московським агентом, він напевно ні.

— Так, цього я й хотів.

— Он воно як...! — і Петро пішов спати, клянучи на свої ноги, що боліли від довгого ходу.

Ранком подзвонив Артим до президії поліції у справі евентуальної ідентифікації мнимого доктора Сухоцького і там його зв'язали із Бонардом. Живий француз звітався як із старим знайомим і перше його питання було: що нового?

— А що мало б бути?

— Ну, у справі... влому?

— Ах, у справі влому...? Ми про це поговоримо пізніше. Чи це все, що ви від мене хотіли?

— Ні, не все. Але, мон Діє, ми поговоримо в авті. Ви їдете до Медичного Інституту? Я приїду по вас моїм автом, по дорозі поговоримо про різні справи.

— Добре, тоді чекайте на мене на розі Авеню дю Мен, біля кладовища Монпарнас.

Після скромного сніданку, що його Артим спожив сам, бо Петро хропив на цілу квартиру, як ковальський міх, Артим покинув хату і помандрував у соняшний ранок. Світ до нього усміхався, але він цього не бачив. Він йшов інтенсивно передумуючи те все, що йому прийшлося вночі пережити.

Вже близько місяця зустрічі із Бонардом він мав готову постанову.

— Чим це закінчиться, Бог його знає, але ми спробуємо.

Месіє Бонард вже був на місці. Широко усміхнений, веселий і говірливий, звітався із Артимом ще краще як через телефон і зразу ж випалив:

— Вчора ввечером була страшна авантюра у міністра військових справ. Ізза цього влому. Пропали важливі документи. Не знаю, що саме, але дуже важливі. Мій шеф випив, випив! Але йому не шкодить, мон Діє, він там також не щадить нічого! Ідем до Інституту?

— Так... але спершу заїдьмо ще по когось. Я вам покажу дорогу.

— Візьмемо когось із собою...?

— Так і я певний, що ви не розчаруетесь.

Бонард примружив одне око, запустив мотор і погнав своїм старим Фордом по залитих сонцем вулицях. Десять хвилин пізніше Артим наказав зупинити авто.

— Ви зачекайте тут, я зараз повернусь.

І пішов. Передумавши цілу свою нічну пригоду, Артим тепер зовсім інакше наближався до своєї мети. Його очі не пропускали жодної дрібниці, він бачив всіх і вся, що діялось в цій околиці. Але мусів об'єктивно ствердити, що не запримітив нічого підозрілого. Та це не змінило його пляну. При вході до знаного собі вже дому натиснув гудзик дзвінка. Чекав кілька хвилин і прочуття йому казало, що хтось його спостерігає весь час, але він тепер не розглядався. Тепер ні. Двері відкрились і на порозі виросла велика, як стодола, баба. Вона мабуть не знала французької мови, бо подивилась на нього і перекривила губу з трудом.

— Ге?

Артим чемно зняв капелюха і стараючись відсунути настирливу думку про родинне споріднення Віри із цим Самсоном у спідниці з обличчям мітичної Медузи, усміхнувся як умів найкраще та ласкаво спитав:

— Чи панна Віра дома...?

Вчувши знайому собі мову, Геракль роз'яснився і мало що не витягнув обоїх рук до Артима.

— Будь ласка... будь ласка...! Віра дома, я її счас покличу.

„Счас” покликана Віра явилась хвилину пізніше. Чи Артимові так здавалось, чи справді в її очах більше було якогось збентеження, чи остраху як радощів...?

— Це ви... — шепнула вона.

— Я.

У повному денному світлі вона стояла перед ним, чепурна і свіжа як розцвіла, весняна рожка. Артим уважно розглядав її від стіп до голови і назад і вся його свідомість стверджувала понад всякий сумнів, що такої жінки він ще в житті не бачив. Вона була більше як гарна: вона була чарівна і до неї тягло кожним фібром власного ества — а проте Артим сьогодні, вдень, опанувався скоріше, як вчора вночі.

— У вас чудове волосся... чорне, як карпатська ніч.

— Ви... поет? — спитала півголосом. Від... учора?

— Ні від... трьох днів. Від трьох днів я полюбив таке волосся, хоч вас ще не знав... Віро. Чи бажаєте зі мною оглянути місто?

Вона хвилинку ще стояла мовчки, не відповідаючи на його запрошення. Потім так само мовчки зникла всередині дому і через часок вийшла у ширококрислатому, білому капелюсі.

— Чи... подобаюсь вам...? — зробила пів обороту вліво і вправо.

— Ви надто гарні, щоб я міг вашу красу усвідомити.

І пішли обоє разом. Артим як на щипильках, а вона? Вона дивилась перед себе і мовчанкою мірила свої кроки. Здивувалась, коли перед домом авта не було, але не сказала нічого. Він повів її вулицею і через кілька хвилин вони добились до машини Бонарда. Той вже здалеку побачив надходячу пару і заздалегідь вискочив з авта, відчинив дверцята широко та зняв капелюха, усміхаючись своїм найкращим усміхом.

— Ааа... вітаю!

— Пан Бонард, мій місцевий приятель, панна Віра, моя землячка — коротко познайомив Артим, і всі троє заняли місце в авті. Віра сіла на переді біля француза, Артим ззаду.

Бонардові язик розв'язався. Він його й так з трудом вдер-

жував за зубами, а вже в такому товаристві...! Його уваги не оминув жодний деталь Вїриної краси, він міг вже у сні, в темряві рисувати її постать, він частіше дивився на неї, як на шлях перед собою — що малоццо не довело до випадку. Вїра скартала його усміхом і зором, Бонард тільки зідхнув.

— З вами вмерти... це просто розкіш! Хоч три рази навіть...!

Вїра оглянулась на Артима. Він сидів насуплений, поважний. Вона глянула тільки на нього — і її усміх теж зник. Але все ж таки вона заговорила до нього рідною мовою.

— Оглядатимемо місто...?

— Негайно після того, як ми оба полагодимо ще одну... дрібну справу. Це не триватиме довго, але воно мусить бути зроблене.

Погодилась прихиливши вїї і усміхнулась до нього.

Бонард знов розказував їй щось про вулиці, якими вони їхали і вона ніби слухала того всього із вдячністю. Але де були її думки?

Артим мав змогу із свого місця подивляти її зовнішність. Її мале вушко заглядало як пуп'янок зпоза шовкової, чорної заслони, личко, неначе виточене з живого мармуру — і все те околєне чорною, пушистою хвилею, що до неї очі Артима безупинно вертались, як причаровані.

Бонард оглянувся, розсміяний, веселий.

— Зараз будемо на місці. Мон Дїе, яка шкода, що час так скоро минає...! — і він завернув очима — аж гальми заскрипіли, бо знов був би в'їхав на якогось прохожого.

Хвилину пізніше машина затрималась перед сірою будівлею Судово-Медичного Інституту. Вже перед воротами чекав на них урядовець у чорному одінні, що зразу підбіг до авта.

— Месїе Бонард...? — роздивився він по обличчях і склонився перед гарною дамою.

— Я, що такого? — відповів названий.

— Для вас телефон у кімнаті число 8. Дуже важне, месїе!

Бонард зідхнув.

— Завжди, як я маю нагоду побути хвилинку біля найкращої жінки світу — трапиться перешкода. Це є регулярний пех від народження...!

— Залишаючи на боці саме народження, що від пеха походить — завважив Артим, викликаючи у Бонарда веселий сміх. Однак Вїра запримітила, що Артим не засміявся. Вона сьогодні відчувала у нього зовсім інший настрій, як учора. І вона пригадала слова Папанова на його тему: хитра штука, хитріша як ви, я і ще дехто...

Артим звернувся до неї.

— Вибачте мені... це прикро, що я теж мушу відійти... заждіть на мене тут, в авті, я скоро повернусь.

Мовчки кивнула головою і він пішов. Та тільки зник у по-нурому, темному голю, вона скорою ходою пішла за ним. Чому саме? Вона не мала жодного пляну, вона не уміла б дати ясної відповіді на таке питання, але вона йшла за ним уважаючи, щоб не зблудити. З голю треба було перейти у великий, залитий сонцем двір посеред високих стін великого будинку. Тут було багато дверей, але вона встигла ще запримітити, як Артим зникав в одних із них. Там стояв на варті поліцист.

Віра сміливо підійшла ближче. Над входом висіла табличка: судово-поліційна трупарня. Мороз пробіг їй по плечах, але разом з тим цікавість зросла вдвоє. Що може Артим Панченко тут шукати...?

Поліцист із вдовільням дивився на гарну даму і коли вона до нього заговорила, він навіть не прислухався до змісту її слів. Видно ж було, що вона поспішала за тим паном, що туди перейшов. Зрештою, мало то людей туди заходить...? Живих і мертвих... Мертвих завозять, пардон, мадам! Оглянувся ще за нею і оком знавця оцінив пару струнких, по мистецьки викрених ніг. Зітхнув і далі робив свою службу.

Службовий старшина поліції відкрив перед Артимом велику книгу, глянув на останні записки і відчитав півголосом:

— Чоловік років біля сорок, блондин, без жодних спеціальних знаків, жодних документів ані особистих речей при тілі не знайдено, ідентичність неможливо ствердити бо всі пушки на пальцях трупа порізано... Тіло знайдено в безпосередньому су-сідстві досвідних мурашників Інституту Пастера... Чи ваш брат був блондин...?

Артим мовчки притакнув. У нього було прочуття, але тепер воно переходило у певність. Він відчував холод у грудях, там, де повинно було бути гаряче серце.

— Якщо це справді ваш брат... будьте сильні, цей вид не є приємний. Голова знайденого відділена від тулуба...

— Де знайдено... це тіло?

— Лісничий в районі Пельвіль найшов його у лісі. Тобто власне його собака занюхала. І це зовсім випадково бо лісничий пересічно два рази на рік проходить цією часткою пельвільського лісу. Злочинці мусіли бути добре поінформовані, коли сховали трупа якраз там... Цей район межує із муравлиним заповідником... ви розумієте, муравлі були б через дальші

два тижні залишили тільки кости, а тих вже — ніхто не розпізнає.

Артим знову мовчки кивнув головою. В голосі старшини відчувалось ніби співчуття, хоч він тут щодня мав такі історії.

— Підемо — і старшина замкнув книгу, відчитавши ще номер герметичної камери.

Разом зійшли вниз. В окремому голю містились залізобетонні камери з віконцями зпереду. Шибки були вставлені у залізні рами, що тісно замикали від зовнішнього світу кожную камеру. З противного боку наблизився доглядач у білому одязі.

— Яка камера, месіє?

— Номер шість.

— Ага...

Доглядач підійшов до мармурної табиці із електричними контактами та натиснув гудзик. Почулось тихе брентіння мотору, двері камери автоматично відкрились і звідтіля помалу висунулась залізна домовина, згори і з обох боків вкрита рівнож вставленим у залізні рами скло. Під склом лежало накрите білим полотном тіло... Це мавби бути його брат...?

Артим чекав в напруженні, доки площадка з домовиною не висунулась зовсім і доки не показалаась голова...

Хоч вона була прикладена до тулуба, зразу було пізнати, що вона відрізана. Артим багато вже жахливих картин у своїому житті бачив але тепер і він жахнувся. Обличчя злите було сціпенілою, чорною кров'ю, уста скаменілі у вислові невимовного болю і жалю, піввідкриті очі матово дивились у безвість смерти... Але Артим пізнав, пізнав понад всякий сумнів...

— Чи це ваш брат? — тихо спитався старшина. В його голосі знову було співчуття і це співчуття подразнило Артима. У нього в серці горіло бажання помсти, бажання міцне як сталь і гаряче як кров! Життя покласти — а помсти досягти! За брата...! За оце зганьблене, знівечене тіло...! За цю страшну, нелюдську смерть...!

— Так — впало з уст Артима, як грудка змерзлої землі на віко домовини. — Це мій брат!

— Ах!!! — розірвалась нагло понура тиша і всі аж здригнулись від тону цього здавленого оклику. Всі оглянулись.

— Що ви тут робите? — різко спитався старшина.

Артим мав ще перед очима образ брата і тільки неначе через заслону свідомости він бачив жіночу постать, з смертельно блідим обличчям, що рукою трималась стіни, не можучи встояти.

— Ця мадам... у моєму товаристві... — протиснув через своє сухе горло.

— Може... дружина? — злякався старшина заскочений появою і красою цієї жінки.

Ні... не дружина.

Відходила. Відходила помалу, немов на не своїх ногах ході із будівлі трималась рукою за стіни і одвірки, щодолі. Поліцист на варті поспішив їй із поміччю, але в пориві помахом руки і сама пішла даліше.

Він вистанула на мент, з трудом ловлячи під ноги.

Якась їздила побіч і вона важко підняла руку.

Шофер і усвідомивши наявність Інституту.

Тався біля Рушив з місця і щойно по якомусь.

на подала їй На дворі стояло гаряче сонце.

вдрігалась від

Два брати... Д.

Гл 9.

Саша — Олександр мав о говорив, але він багато спостерігав. Під його зверхністю скри-валась людина і то не дурна лю- навчило його де-чому пристосуватись, але передус- воно його тримати очі і вуха відкритими і під тим огл- цував він декого із своїх дотеперішніх панів.

На своїй новій квартирі Саш бив помітки. І тому до своєї кімнати допас ч, п. обеніс туди своє ліжко і вже першої н увся. і ч зробив. Опівночі хтось заgrimав у

Пелагія, „сестра” його г едистка з яко част-ка московського району зкусив зразу її оч вона стукала настирли росила і погрожува. ла і божилась багатр жами, Саша не відчинив Пелагія взяла його атягнула у кут.

— Ти... ж так т Я тут начальник, ясно?!

— Ясно...

— Так ти біл и не зачиняй, ясно?!

— Не... ясно

— Як не з лизвірилась вона.

— А та бо моя служба триває вдень. Та й старий я вже — ясний Саша.

Пелг ула йому під ніс волохатий п'ястук.

— Ти не крути! Ти не старий, ти тільки прикидаєшся! Давай ключа від твоєї кімнати!

— Ключа я не дам — покрутив Саша головою, з недовір'ям приглядаючись близькому п'ясткуві.

— Давай ключ...! — п'ястук наблизився.

— Не дам!

— Не даш...?

П'ястук піднявся довбнею над Сашою, але він не подався. Вже що як що, але ж баба не буде його тероризувати. Нехай б'є! І вона була б ударила, але з порога залунав рівний голос, без жодного зворушення.

— „Тітко” Пелагіє..., якщо ви будете переступати службові межі я зроблю так, щоб вас забрали геть, ви зрозуміли?

Стара забула язика в роті, але Віра тільки глянула на неї і прийшлося зрозуміти, що погроза не на вітер. Тому вона стримала свого язика і почастивавши Сашу та Віру злобним поглядом, пішла у свояси.

Саша хотів Вірі подякувати за оборону, але її вже не було. Він спостеріг тільки, що вона ненормально бліда і в очах у неї щось незвичайне. Все таки пішов за нею, бо треба було донести їй до відома те, що було.

Віра стояла у вітальні біля вікна, непорушно, наче б застигла. Саша дивився часок, потім відкашельнув раз і другий і на решті заговорив.

— Громадянку... Віро... був телефон до вас. Від полковника Мазарова...

Вона мовчала, неначе не чула. Саша хотів повторити, але щось подумав і залишив кімнату. Віра далі стояла проти вікна і її зір блукав по синьому небі. Світ здавався такий гарний, безжурний, живий і веселий — а у неї на душі як у чорній криниці. Темно і дна не видно. Але впадє туди і смерть. Вірині думки весь час біля смерти крутились. Вона не могла ще збagnути пережитої сцени, були хвилини, коли їй здавалось, що вона тільки сонно марила про це все. Та трудно було розумній людині повірити у мариво. Вона ж бачила! Бачила власними очима! І що її туди повело, щоб вона це бачила і чула...? Який голос казав їй піти туди і яка доля казала їй схрестити свій життєвий шлях із шляхом чоловіка, що його брата так страшно... так страшно замордовано?

Вони обіцяли, що йому нічого не станеться. Вона виконала на те своє завдання, вона його їм привела. Казали, що розпитають, бо їм висток треба. Інформації! І вона — вона сама їм його віддала до рук...! Вона ж тямить кожне слово сказане тоді:

Йому нічого лихого не буде! Вона в цьому впевнялась! Вона ж шала: у нього дружина і діти!! Діти і чина...! І вона — пишна забрала їм... батька і мужа! Сасними руками вона віддала його на таку страшну смерть...!! Защо вони його вбили!?

У горщі відчувала Віра як ніколи ще за своєї Уривки думою єсь спокій. Обличчя вбили, використали її наївність... По нового... Тим разом по... брата.

І вона ливести... знов! Віддати їм у руки, вони чому нічого йому нічого не станеться... а потім...

ристов, наряддя. Як звичайне, тупе і глупе Використов, її красу, її особу для своїх... убійчих

— Вера! — залунало за її плечима, гостро, коротко.

Всі її думки збіглись разом в один клубок і вдарили по її свідомості, як електричний бич. Полковник Мазаров! Він теж обіцяв, він запевняв, він, він її посилав!!!

Обернулась на п'яті. І їхні очі зустрілись. Холодні, безбарвні очі Мазарова і жагучі, кипучі очі дівчини.

У цих двох вирішальних секундах Віра зуміла свої почування опанувати. Холод у тих... ворожих очах привернув її свідомість. Її вогонь потах і вона почула себе знов панею своїх змишлів. Вона ж вже знала — а він ще ні. Вона знала те, чоло не повинна була знати — але він про це не знав нічого. Перевага, безперечна перевага по її боці.

— Це ви... полковнику — озвалась вона спокійно, наче змушено.

— Чому ви не телефонували? Чому ви мене не інформуете? Ви ж знаєте, що я мушу бути в курсі цих справ!! Це — саботаж, Вера!

— Справді...? Може ви так самі тоді... своїм особистим чаром... спробуете у нього щастя? — закинула собі з нього в живі очі.

Морозов жажнувся.

— Вера, що це за тон! Що за спосіб!? Як ви можете так зі мною говорити...?

Вона залишила своє місце під вікном. Із торбинки добула папіросничку, витягла звідтіля тонку папіроску і помалу, спокійно закурила.

— Чи звітувати вам також про всю нашу розмову...? Про

кожний рух...? Про цілунки і все...? Я лякаюся, що ви із задрощів помрете передчасно, коли я вам те все розказуватиму... А мені жаль вас. Я хочу, щоб ви ще жили.

При останніх словах у неї в очах вогники блиснули, але погасли ще заки він їх міг спостерігти.

— Я хочу, щоб ви ще жили... і дожили нового тріумфу — повторила помалу, затягаючись глибоко димом.

— Якого тріумфу? — здивувався. — Ви щось сьогодні не в настрої, Віро...? Може ми так пообідаємо разом? У Ріца? Так, як недавно, пам'ятаєте...?

— Пам'ятаю. Але сьогодні я не хочу обідати з вами.

— Маєте може зустріч... з ним?

— Покищо... ні. Але я мушу бути готова виконувати його бажання... В інтересі партії і уряду, правда, товаришу полковнику...?

— Ясно... — він не знав, кпить собі вона дальше, чи серйозно говорить. Але він відчув злість, коли вона говорила про свої зустрічі із Панченком. Не знаючи подробиць, Мазаров про це не думав. Але вона йому згадала про цілунки, про проче... і він відчув злість за те все. Він її уважав чимось у роді своєї власности, бо вона весь час була під його безпосереднім наказом і сам собі здивувався, що досі він із свого становища не користав нічого. А користати можна було! І при чому! Вона ж гарна, як чудо, добре збудована і чар має немалий, Мазаров відчував його досить сильно, щоб зрозуміти його міць.

— Вера... — наблизився до неї і взяв за рам'я. Його очі світилися і її близькість впливала на нього одурманююче. — Вера, ми ж добрі приятелі...

— Угум — пустила перед себе хмарку диму.

— Чи ви почуваєте до мене симпатію...? Я до вас почуваю дуже багато...

— Без сумніву. Не тільки ви... Наприклад комісар Папанов теж мені це говорив. І я йому навіть більше вірю.

— Папанов? — стягнув брови. — Він вам таке говорив? Яке ж його діло до вас?!

— А яке ваше...? Ех, товаришу полковнику, залишімось при службових справах. Це буде краще для мене і для вас.

— Вера — він не пустив її руки. — Я вас люблю...! Я тільки тому вас охороняю від інших і тримаю при собі, під моїм наказом, бо я вас — люблю! — викинув із себе гаряче.

Дівчина перевела зір на нього, згори, дуже згори. Чи цей... дурак справді знає, що він говорить? Чи він не відчуває її погорди для нього?

— Полковнику... не сходить із службового шляху — остерегла його спокійно. Цей спокій викликав якраз протилежне враження.

— Вера, про службу не будемо говорити! Я вас люблю і я хочу, щоб ви це знали! Я вас люблю... і я не раджу вам цього недоцінювати...!

— Ви... погрожуєте мені? Полковнику, любови не можна вимусити, не думайте ви?

— Вера, мені байдужа така філософія. Я вас люблю... ви розумієте? — наблизив своє обличчя до неї і міцною рукою притягнув до себе. Вона все ж таки згори дивилась на нього, із холодом в очах і ще чимось, на що він тепер уваги не звертав, але вона знала це вже ясно: вона дивилась на мордівника невинної людини!

— Товарищу полковнику, залишіть ви мене у спокої. Я маю досить турбот і праці для... вашої партії.

— Отож про це йдеться! Я вам хочу дати змогу відпочити, думати про щось інше, як тільки про ваші завдання і працю... Думайте про любов! Ви молода... гарна... ядерна... ви... ви чарівна... знаєте ви? — він тиснув її до себе щораз міцніше і Віра усвідомила, що з її боку мусить наступити гвалтовна реакція, якщо вона хоче мати час до оборони. Її зір побіг набік... на столику стояв вазон з квітами...

Від порога хтось закашляв. Раз і другий, виразно.

Мазаров стягнув чоло у недобрі зморшки і оглянувся.

У кімнаті стояв Саша. Скромний, згорблений, малий у привності цього всемогучого достойника.

— Громадянку Віро... ви казали зготовити чаю... він вже готов...

У Віриних очах блимнуло зрозуміння. Хвиля симпатії до цього старого чоловіка обілляла її ество.

— Будь ласка... Саша, подайте нам чаю.

Саша ще не відходив, помимо того, що полковник прошивав його недобрими очима. Прийшлося Мазарову пустити рамія Віри і відступити на крок від неї. Вона перейшла в інший бік кімнати, справила тут і там дещо і дала Саші інструкції приладити чай із чимось конкретнішим. Аж тоді Саша відійшов звільна. Мазаров закрив під носом.

— Що це за ідіот...?!

— Це... ваш працівник — сказала Віра просто.

— Мій?

— Комісар Папанов його тут надав...

— Папанов, всюди цей Папанов... Вера, ну якже...? — пішов

за нею, стараючись наблизитись та відтворити знов попередній настрій.

Дівчина тимчасом гарячково продумувала положення. Вона зрозуміла скоро одне: своїм почуванням не сміє вона дати вільну руку, бо це буде однозвучне із повною катастрофою. Вона мусить затримати все по старому. Вона ж не від сьогодні грає різні ролі і артистка з неї непогана. Чому їй не заграти й тут...? Тут — де її почування і серце і все ество заангажоване з сьогоднішнього дня — по другому боці барикади?

— Товаришу полковнику — усміхнулась вона, вважаючи однак, щоб він не надто наближався — ви знаєте, що я для вас маю багато симпатії... Але, не будьте нетерпеливі, настирливі...

— Я люблю... тебе, Веро! Я це говорю тобі, я — Мазаров! Я нікому ще такого не казав!!

— Полковнику... тут не місце на такі мови. Ми найдемо ще час і нагоду...

Знов вийшов Саша. На його лиці відбилось вдовolenня. Він досяг того, чого хотів. Полковниковий вогонь розвіявся. Допомогла Віра йому — і він їй теж допомагатиме. Одинок бо вона людина серед цієї зграї.

Мазаров чаю не пив. Він втратив гумор. Признався у любові — і ніщо. Так неначе б вона сплила. Безслідно! На Віру це не зробило враження і він лихий на себе, на неї і на весь світ. Але на Віру таки найбільше, бо його любов до неї мала окремих посмак і Мазаров — цього не сказав.

Кинувши слівце працання, відійшов, домігшись на кінці, щоб вона його точно інформувала про поступи у новій справі та крім того — щоб вона цю справу прискішувала, бо з Москви принаглюють із різних причин, а перш усього тому, що час тут грає неабияку ролю.

Саша порозкладав все, що до чаю належить і захотів відійти вслід за полковником. Та голос Віри затримав його на порозі.

— Саша... я дякую вам... дуже.

Він стояв такий бідний і наче безрадний, будьто її подяка не до нього відноситься. Керована інстинктом, Віра підійшла до нього, взяла голову у долоні і поцілувала в чоло. Зараз же Саша вийшов, з похиленою головою.

Віра не знала, що у своїй кімнаті, у куточку, він стояв опісля довго затоплений у власних думках, не бачучи, як по обличчі помалу спливали дві старечі сльозинки. Хто і коли до нього мав серце...?

Пів години після цього всього Віра вийшла з дому і в недалекій телефонній кабіні відшукала адресу, що їй тепер була

дуже потрібна: для заспокоєння власного сумління. Хоч для частинного заспокоєння.

Найшовши відвідала найближчий поштовий уряд і надала на цю адресу всі гроші, які у неї тільки були. Це не була мала сума, але вийшовши після того на вулицю і вертаючись додів, роздумувала вона над тим, чи є така сума грошей у світі, що може заглушити дорогу серцю особу...?

Розділ 10.

Агент Пьотр Тарасов не почувався добре. Перш усього тому, що його шлунок від двох днів страйкував на харчово-горілчаному тлі і всякі переговори із мізком до нічого не довели. Навпаки, живіт зголосив свою солідарність із шлунком і це була дуже поважна причина, чому Тарасов серйозно відмовлявся йти на сторожу. Однак Папанов не слухав його виправдань і шлунково-животна недуга довела до того, що Тарасов просто зі шкіри вистрибував. Довкруги була темна і тиха ніч і кожний відголос було дуже далеко чути, а Тарасов не міг ніяк — помимо найкращої волі — всіх відголосів відповідно зглушити. Він боязко розглядався довкола себе і перемінюючись із агента у вентиль безпеки, що як відомо належить до основного вигляду кожної парової машини, старався виминати небезпеки експльодування шляхом — власне через вентиль безпеки. Це не завжди йому видавалось і це примушувало його ще більш боязко оглядатись на всі боки.

Ось тут містилась і друга причина його лихого самопочуття. Він находився просто вікон тасемного дому, в якому жив ворог СССР номер 1 — Артим Панченко. Тарасов сам бачив його, як він туди входив. Тарасов не був такий дурний, щоб прозрадитись — він сидів за кущами як заяць і знаку життя не давав найменшого.

Але тепер, коли пізна ніч розстелила над світом свої чорні крила і коли звичайно починається життєва діяльність всяких агентів, Тарасов став попадати у розпуку. Його шлунок міг довести просто до божевілля: біль з одного боку, страх з другого.

Що більше вніч, то сильніші ставали у Тарасова поодинокі відголоси і це вже не тільки йому проганяло спокій на його фатальній варті. Петро раз вже був пробудився і сів на ліжку.

Але коли не почув більше нічого, ліг дальше спати. Його вікно було відкрите, бо він любив свіжий воздух під час сну. Лягав він тільки завжди так, щоб евентуальний вломник його не побачив, а зате, щоб сам став ціллю Петрового револьвера.

Десять хвилин пізніше він знов відкрив очі. Знов якийсь дивний протяжний звук із саду примусив його сісти на ліжку.

— Пугач, чи яка мара так стогне...?

Петро не був боязкий і тому він висидів спокійно наступних п'ять хвилин, доки новий звук не впевнив його, що у саді таки щось або хтось нічного спокою не має.

Артим спав у третій кімнаті і Петро рішив його не будити. Взявши зпід подушки револьвер, накинув він на себе нічну нагортку, на ноги вдяг капці і пішов до кухонних дверей...

Тарасов глянув на годинник. Доходила вже перша вночі. Його обілляв холодний піт, коли усвідомив, що щойно світанком він зможе відійти, коли новий агент перебере обстеження цього дому. Чи витримає він до того часу...?

В одному моменті його наче хто ножем став різати: живіт заболів страшно і Тарасов зіпрів у кущах. Не було ради: вентиль діяв.

Петро став серед саду, як дух. Звук його безперечно із землі, не із дерева, значить: не пугач! Ані не сова! А хтс ж?

Відбезпечивши револьвер він уважно, без найменшого шелесту і звуку пробирався дальше. Його очі аж пекли від напруженого спостерігання, але він не міг нічого побачити.

Раптом... той же звук! Протяжний, глухий звук — під самими ногами. Петро застиг...

Ну, чорт... що це таке?! Ось тут десь, зовсім близько! Боявся ступати — може який звір вирвався із зоо? Бувають такі випадки, ось недавно читав про кобру, що вийшла із...

Знов... Тим разом гостріший, звучніший отой клятий звук...

Щось ворухнулось у кущах, перед Петром. Щось зовсім виразне — і Петро нагло пустив у куц сильне світло своєї лампи.

Вилази — но, там, брат! — сказав неголосно, зміркувавши у ці короткі секунди в чому справа.

Тарасов жажнувся, під обілляв його мокрим рядом і зі страху у нього вся обережність пропала: вентиль відкрився...

— Ах, ти, свиня...! — Петро відступив крок назад. — Вилази вже, бо кулю в голову пуцу!! Чи не знайома мені десь твоя пика...? Ну-якже, ще й як знайома! Тарасов! Старий друг, що це тебе сьогодні тут... припекло?

— Я совсем бальной — признався Тарасов, тримаючись за живіт. — Не бийте мене, пане.

— Бити не буду, хіба як заслужиш. Марш попереду, поготоримо. Коли приходить твоя зміна...?

— Пів шостої ранком.

Петро привів Тарасова під хату і у вікні побачив високу постать Артима з револьвером в долоні.

— Що є?

— Я думав, що ви спите... не хотів вас будити... Мій приятель Тарасов ночував під хатою і я попросив його до середини... тільки всі вікна треба повідчиняти — додав про себе тихцем.

Тарасов боязко оглядався вступаючи у цю печеру лева. Страх допоміг йому краще опанувати свій біль і він вже думав про втечу, але Петро замкнув двері за ним на засуву і цівкою вказав дорогу у кімнату.

Там же дійшовши сягнув по зброю і зареквірував револьвер Тарасова, а йому самому вказав крісло.

— Я тобі дам трохи горілки, це допоможе. Це мусить допомогти, мій приятелю, бо інакше я тебе викину з хати...!

Тарасов жадібно випив горілку і тоді надійшов Артим. Він завдав москалеві звичайні питання: хто, що і пощо? Тарасов відповідав без надуми. Він знав вже Панченка, він же був із Папановим у Греції і там прізвище Панченка не було чуже. Прізвище чи псевдо — хто його знає? В кожному разі Тарасов не хотів ризикувати побоїв або зламання рук і тому радо та широко відповідав на всі питання.

— А не брешеш ти? — часом перебив Петро, помахуючи цівкою під носом.

— Ні, їйбо не брешу, ви знаєте, я не герой — лебедів Тарасов.

— Тепер ні, а коли нашим вибивав зуби, тоді що...?

— Я ні, їйбо, я не бив ніколи ваших...!

Дальші питання ставив Артим відносно збірних пунктів, відносно зустріч та інших справ, що його цікавили. Тарасов назвав якусь відокремлену віллю у далекому лісі, його назви він не тямив.

— Подай карту — звернувся Артим до Петра.

Тепер Тарасов затнувся. Він усвідомив, що його слова мають небезпечний посмак. Він досі говорив плавно, а тепер замовк. Артим розстелив перед ним карту околиць Парижу і департаменту Сени.

— Де ця вілля!?

Тарасов боязко підвів на нього очі.

— Я не можу сказати... Це не вільно.

Петро помахав револьвером.

— Мій приятелю, у нас все вільно. Кажі, що тебе питають, а то зле буде, он воно як!

— Ні, цього не вільно казати. За це мене смертю покарають. Комісар Папанов наказав...!

Артим нахилився над ним.

— Тарасов, слухайте уважно, що я вам скажу. Якщо ви нам покажете де ця вілля, тоді Папанов зможе вас покарати лише в тому випадку, коли він про вашу зраду дізнається. А він про це не дізнається. Від нікого. Ви ж йому не скажете, правда?

— Ні, ні!

— Бачите, ми теж, мовчатимемо. Але якщо ви нам цього не скажете, тоді мій товариш вас заріже тут як собаку і тіло ми повеземо за місто у ріку, обвантажимо вам кишені камінням і пустимо у воду. Чи це вам миліше...?

— Ні, ні!

— Так тоді кажіть. А скоро!

— Але комісар Папанов...

Петро приткнув цівку до грудей.

— Кажі швидко, брат, бо...

Тарасов зблід ще більше і тицьнув пальцем на карту.

— Здесь! — та зідхнув з полегшею. — Але не скажіть Папанову нічого, я вас прошу, ви добрі люди, він мене уб'є...!

— Втрати світ не мавби великої — завважив Петро спокійно, але Артим поплескав москаля по плечу.

— Ми не скажемо і ти тримай язик за зубами.

Ще впало декілька питань, на які Тарасов рівно ж дав відповідь і на його превелике здивування Петро підвів його до дверей. Там виняв його револьвер, роззброїв його із набоїв і передав йому до рук.

— Махай брат на своє місце і пильнуй, щоб злодії до дому не ввійшли. І нікому ані слова, розумно?!

— Ррро...розумно!!! — Тарасов вибіг як з паці у ніч і заліз у свій куц. Аж тепер повернувся біль шлунка, але вже не такий міцний, як передтим. Тимбільше, що всі думки Тарасова були заняті цими незвичайними людьми, що мешкали в цьому домі, були його найгіршими ворогами і нічого йому не зробили. Він цього не міг зрозуміти і тільки кивав головою до самого ранку, доки на його зміну не прийшов інший агент. Той однак нічого вже не побачив, бо у восьмій годині Петро випадково трапив у сусідство цього куца і махнувши довгим дрючком, позбавив непрошеного гостя свідомости на довгий час. Зв'яза-

ного і закнебльованого зложено його у пивниці, яку добре замкнено на всі чотири замки.

— Його зміна прийде аж вчором, до того часу нехай сидить.

Сказавши це Артим випровадив із шопи авто і наказавши Петрові не рухатись із хати, виїхав на вулицю.

Розділ 11.

Мес'є Бонард вигідно розсівся в машині і закуривши запашну папіроску розкошувався швидкою їздою. Артим провадив авто певно і звинно, деколи на волос оминаючи випадків. Бонард відчув у ньому доброго шофера і тому не переймався ними.

— Куди ми їдемо...?

— По докази, яких вам так бракує.

— Докази...? Відносно влому...?

— Може й влому.

Бонард присунувся ближче до нього, щоб вітер не перешкоджав говорити.

— З тим вломом вийшла ціла історія. Ми вже арештували дві особи, на жаль, — французи, що мали якенебудь відношення до вкрадених документів. Одна із них забула фатального вечора замкнути спеціальний замок у трезорі, так, що вломникові вистало відкрити сталеві двері дотичної кімнати та двері самого трезору.

— Якщо вона забула, ця особа, чому тоді ви її аж арештували?

— Ми лякаємось, щоб вона... знов колись не забула... Та повертаючись до нашої їзди, куди ми їдемо?

Замість відповіді Артим спитався його.

— У вас є револьвер?

— Гм... е. А чому?

— У мене теж е... хоч ще без дозволу.

— Я зразу зрозумів, що ви... з комітету — розсміявся Бонард. — Та лишім це, воно не важне для мене, важні наслідки. Чому кладете натиск на зброю? Їдемо на полювання на левів...?

— Ні. На гадів.

Запанувала мовчанка. Довкола Артимових уст застиг вираз неначе болю, чи завзяття, кам'яний, холодний вираз. Бонард не

питався нічого більше, він вже знав історію із ідентифікацією трупа і щиро співчував Артимові.

Майже годину їхали мовчки. Артим затримав авто і розстелив велику карту околиці.

— Ми на місці... вже недалеко.

Бонард розглядався, але крім далеких піль і ближчих лісів не міг нічого гідного уваги відкрити. Однак обличчя Артима говорило само за себе і Бонард витавив свого револьвера із спідньої кишені до нагрудньої. Авто мчало тепер серед двох зелених лісових стін і здоровий запах деревини овіяв обох приятелів як приємна відміна від смороду міських бруків та асфальтів. В одному місці від головного шляху йшла бічниця вліво. Артим скерував туди і авто покотилось темною, лісовою доріжкою, такою вузькою, що галузки кущів весь час шорохтіли по машині.

Ще раз прийшло роздоріжжя і Артим вибрав шлях у право та по якомусь часі сповільнив їзду. Вибравши вигідне місце у гушавині впакував туди авто і згасив мотор.

— Приїхали. Висідаймо.

Кількома рухами Артим попіднісив поламані кущі, накрив авто зеленню і з доріжки можна було його не доглянути. Бонард приглядався із подивом:

— Чого ви тільки не умієте!

— Так. Ми підемо тепер далше, мес'є Бонард. Перегляньте револьвер і переладуйте перший набій у цівку. Потім може бути пізно.

Бонард глянув трохи здивовано, але на обличчі Артима не було жартів. Француз послухав його поради, відчуваючи при тому холодок за плечима. Він звик до міських акцій, але серед лісу він не воював ще ніколи, далеко від цивілізації і від евентуальної допомоги.

Артим теж витягнув свою довгу пістолу, уважно її переглянув і вложив у нагрудну кишеню.

— Секретар комітету — завважив іронічно Бонард.

— У мойому комітеті я навіть не секретар... а звичайний возний.

— І не лякаєтесь носити зброї без дозволу? Адже кожний поліцист може вас поставити у неприємне становище.

— Кожний ні. Хиба дуже недовірчивий — Артим витягнув портфель і показав Бонардові урядовий, французький дозвіл на ношення короткої зброї. Там був і номер і калібер.

Бонард крутив головою.

— Правдивий?

— Правдивий — підтвердив Артим спокійно.

Залишивши авто подались тепер оба даліше. Доріжка звивалась гадюкою поміж зеленими стінами, а її вогкий ґрунт повністю гасив всякі кроки.

— Скажіть — спитався Бонард. — Ви справді член цієї славної Організації Українських Націоналістів?

Артим глянув на нього боком.

— Невластиві питання ставите не впору.

Кілька хвилин пізніше додав вже на зовсім іншу тему.

— Цієї доріжки вони не вживають, вони користуються іншим доїздом, вигіднішим. Може... не найдуть слідів нашого авта.

— А як найдуть... то що?

— То заріжуть нас як баранів серед лісу.

— Ви... серйозно говорите? — приблід Бонард.

— Вважаєте, що це час на жарти? — відповів питанням Артим.

Бонард мовчки витягнув свій револьвер, оглянув його ще раз і приготував собі у кишені два запасні магазини.

Ще кілька кроків і Артим затримався. Бонард насторожив вуха як заяць серед голого поля. За деревами майоріла білосіра будівля. Довкруги ні живого духа. Тишина старого лісу переривалась тільки звуками природи. Полудневе сонце загнало пташок у гущавину, тут і там тільки забреніла якась комаха, або ліниво проповзла ящірка.

— Нікого немає? — нишком спитався Бонард.

— Про це дізнаємось аж там.

— Як, ви хочете вломитись...?

— Я хочу вийти в середину — натякнув Артим.

— А хто нам відчинить?

Артим глянув на нього боком.

— Ми самі собі відчинимо, якщо там нікого немає.

— Ми самі? Чия це вілля?

— Маю враження, що большевицька.

— Бійтесь Бога, мон Діе, це ж порушення екстериторіяльності...!

— А що порушили большевики схоплюючи на вашій території ваших громадян?

— Це інша справа, ми не можемо їх наслідувати...

— Певно що ні. Ми тільки підставимо самі голову під гільотину, щоб вони не мали клопоту навіть у цьому випадку із нами. Це у вашому стилі, правда? Ходімо туди — скерувався

Артим, не чекаючи дальших реплік Бонарда. Хоч не хоч француз подався за ним, залишаючи події на вирішення долі.

Хильцем прокрадались вони поза деревами на зади віллі. Будівля виглядала як вимерла. Евентуальні жителі не давали жодного знаку життя. Бонард хвилювався. Він почувався чужо серед лісу і найбільш йому відбирала спокій можливість несподіваного стрілу із гущавини. Кого тоді шукати і як?

Довкола віллі зеленів вкритий свіжою травою огород, поперегинаний рядками диких рож, агресту та китайських кущів. За всякою правдоподібністю під цю пору у віллі нікого не було. Десять довгих хвилин оба приятелі мовчки стежили за будинком, але жоден звук не зрадив чиєїсь прихвности. До живоплота, що окружав огород було всього двадцять метрів, дерева підходили щасливо під сам живопліт і Артим намірився вже залишити спостерігання та йти вперед, коли сталось щось зовсім несподіване.

В глибині лісу, позаду них коротко озвалась автомобільна сирена. Її звук пролунав так гостро і так коротко, що вже секунду пізніше можна було повірити у помилність власних змислів. В лісі знов було тихо і спокійно.

Але Артим не вірив у марива. Бонард, блідий трохи, дивився на нього широко відкритими очима, а Артим не мав жодного пояснення. Факт говорив сам за себе: це була сирена їхнього авта!

Хтось був біля машини. Але хто?

Не було на що чекати. Треба було діяти. Поклавши палець на уста вказав Бонардові на землю: скритись і чекати! Сам витягнув свого револьвера, відбезпечив і крок за кроком, обережно завернувся у сторону залишеного авта. Якщо там хтось був або й ще є, тоді треба знати конче хто! Без цього не можна входити у ворожу будівлю.

Бонардові було не до жартів, коли залишився сам на сам напроти ворожого гнізда. Без найменшого стиду він заліз у гущавину і виставивши револьвер перед себе готов був стрілити навіть до комахи, якщо вона надто близько і безлично заграє біля вуха. Секунди тягнулись йому годинами і він став лякатись за Артима. Чи піти за ним? Може йому треба допомогти?

Скільки часу минуло, Бонард не знав, бо не глядів на годинник. Коли знявся за ним шелест, він обернувся як попарений. Це був Артим. З насупленим обличчям, як звичайно і там важко було вгадати причину алярму.

— Ну що? — Бонард мало зі шкіри не вискочив.

— Вивірка скочила на гудзик сирени...

Француз зідхнув, наче млинський камінь ізсунувся йому з грудей.

— А ми так злякались...!

Якби Бонард був уважніший, він помітив би, що Артим змінився. На один ступень змінився його попередній настрій і годі було тільки вгадати в який бік: на краще чи на гірше.

— Чи ми вліземо до середини через вікна...? — журився Бонард.

— Ні, ми вийдемо дверима. Я маю ключ.

— Ви маєте ключ? Ви ж не сказали нічого...

— Все у свою пору, мес'є Бонард.

Хвірточка, що вела в огород не була закрита на ключ. Йдучи огородом розглядалися на всі сторони, але ліс як передтим так і тепер мовчав. Вивірки не стрибали вже по гудзиках сирен...

З хвилиною коли Артим відкрив двері віллі, Бонард попав у свою стихію. Він втратив вже всякий респект до евентуальних господарів цієї віллі та став у ній господарити, як у власній хаті. Заглядав у кожний куток, не оминав жодного деталю і вже зміг поінформувати Артима, що всі двері мають спеціальні, не практиковані у нормальних будинках замки та що на вікнах закладені прецизійні алярмові споруди.

— Крізь вікна неможливо було б вийти до будинку.

Артим не відповів нічого, але у нього в голові безперервно вертілось питання: хто і чому? Хто натиснув гудзик сирени в авті чому він там залишив — ключ? Артим прочував якусь лиху несподіванку. Він не звертав уваги на дрібниці, як Бонард, але весь час вітрив як гончий пес довкруги, не випускаючи револьвера з рук. Однак коли минуло приблизно п'ятнадцять хвилин і у віллі ні живої душі не було чути, вирішив Артим щось зовсім протилежне. Якраз тепер бодай на швидку руку оглянути все і зорієнтуватись у положенні та будові цієї віллі.

Якщо тут плянується засідка — ну, гарно, нехай покажеться цей, хто її плянує, хто влгшив вступ до віллі, поклавши на подушки авта ключ до неї із запискою. Нехай він покажеться тут — а тоді розмова буде зовсім інша...

— Ми підемо до пивниці. Мій інформатор згадував про них із великим респектом — скомандував Артим.

Вхід до підземелля був відкритий. Вісім східців нижче зарив холод і пивничний задух. Однак бетонова долівка була суха і чиста. Світла двох ліхтарок обшукували кожний куток і по черзі вичаровували із темряви низку дверей, що видніли з

правого і лівого боку. Всі двері були закриті. Всі із міцного, дубового дерева, обиті гумою.

— Ледви чи чути крик, якщо когось за ними мордувати — завважив скептично Артим.

— Ви думаєте... що тут? — Бонард відкрив широко очі. Досі Артим ні слова про таку можливість не згадував.

— Я знаю це. Я знаю їхні методи і для нас у них немає вже нічого нового. Ані цікавого. Ані оригінального. З тими методами ми запізнались вже у 1169 році. Під час наїзду Андрія Боголюбського.

— Мон Діе, мон Діе... — шептав Бонард найшовшись у зовсім собі чождому світі.

Артим видобув з кишені невеликий плоский футерал, виложений внутрі оксамитом. На його зеленому фоні пишалось різного вигляду, лискуче знаряддя. Бонард глянув тільки раз.

— Це ж комплет елегантного вломника...?

— Угум. Не приписуйте цієї слави тільки собі. Залишіть і для мене щось — сказав Артим злегка.

— Собі...? Але ж це ви...

— Ми тут у двох, мес'є Бонард. Посвітіть мені ласкаво. Нам треба заглянути за ці двері.

Кілька коротких, фахових рухів і півничні двері відкрились. Бонард не міг з дива вийти. Яка висока кваліфікація, який спирт!

— Ми спеціалізуємо наших людей до різних завдань — пояснив йому ласкаво Артим.

— Скидаю капелюха. Я думаю, що кремлівські замки перед вами теж не є безпечні.

— І большевики цієї думки.

У півниці стояли гори книжок і брошур. Запах фарби і паперу зраджував це навіть сліпому. Бонард ахнув і у руки взяв кілька томиків з різних копиць.

— Твори Леніна, том перший, Твори Леніна том другий, ов, а це Йосифа Сталіна: Заклик до французьких робітників, цікаво, а це що? Мон Діе, історія французького комунізму, де вона зачинається...?

— Напевно з Карлом Великим — запримітив Артим.

— Ви цинік... Із здобуттям Бастилії!

— В якій у час вибуху революції сиділо аж шість в'язнів.

— Звідкіля ви це знаєте...?

— Я дискутував одного разу з визначним комуністом — викрутився Артим. — Заберіть собі по одному примірникові, вам це придасться.

рд покvapно збiрав по примiрниковi з кожного сорту i
вилинку виявилось, що у нього на руках немає ст
Годi він все це зложив на землi, вхопив якусь г
все разом у клубок.

цього Артим закpив дверi так само як i вiдч
то наступних. Але тут розчарувались. Ця
порожня. Голi, цементовi стiни, гола, ви
и високо пiд стелею мала лямпочка.

Бонардовi засвiтилися очi, коли розк
Пивн... При всiх стiнах стояли шафи
всякого... я слюсарського, столярського, р
сунков... арського... Не було сумнiву.

— Фа... — одним словом описав ця Бонард.

— Тут... и полицiю, повно полицiї... ти це все
i показати... оляментовi i комунiс... утованим...
Цiкаве, що... Мон Дiе!!! — з... нагло.

— Що так... чув Артим i в... т кинувся до
дверей. Бонард... чижки i стр... Дверi сам i
закривали

— Це автомaт... Артим... i мiж дверi i одвi-
рок дерев'яну ск... зер... сь, але певне було,
що тiльки виняти... луться. А з середини
замка не було!!!

Бонард обтер пiт i

— Ви знаєте... я дуж... — признався щиро.

Артим наслухував... н, не рухаючись iз мiсця.
Автомат... чи ворог?... зорога спровокувати до от-
вертих дiй. Нехай...

Бонард забрав... ами i витaщився разом
з ним на коридо... ку ногою до середини
i дверi помалу

На коридог... i оба х... е нічого не запри-
мiтили i нi... ули.

— Дал... ли — вирiшив... м. Бонард як-
раз хот... опонувати, щоб за... е i зникнути
iз н... м, але Артимова рiшч... волила йо-
м...

шла черга на пивницю по дру... идору.

лица викликала у Бонарда оклик... зона
на зброї. Криси, автомати, скорострiль...

и, револьвери i ножi — все це поскладане ч...
лащене оливою, готове вжитку.

— Мон Дiе...! Це ж просто скарб! Геть iз дурними кн...

— Бонард кинув книжки і заходився ладувати на рамена зброю.

— Залишіть її на місці. Й так не понесете багато. Тут треба буде з вантажними автами прибути, серйозно.

Бонард подумав щось і залишив. Вибрав собі лишень нові-сінський бельгійський револьвер і кілька магазинів із муніцією. При тому весь час крутив головою.

— Щось страшного... Щось страшного... Ми думали, що десь на терені держави мусять бути їхні магазини зброї, але ми серйозно не думали, що колинебудь їх найдемо...! Ми вам будемо багато завдячувати, мес'є Панченко!

— Ну, маєте потрібні вам докази — здвигнув раменами Арттим. Сам він не заходив до пивниці, залишившись біля дверей. Від кількох хвилин його нервова система була в стані алярму. Загрожувала небезпека! Але яка?

Бонард важив на долоні бельгійський револьвер.

— Це е доказ — ствердив. — Це вже не жарти.

Відкривши ще дві пивниці, з яких одна схороняла харчові консерви, а інша всякого типу і величини одяги, Арттим нарешті забрався до останніх дверей, що не лежали з боків, як інші, а просто на закінченні коридору.

— Тут ми ще не були — сказав чомусь.

Працюючи біля замка відчув нагло непереможну охоту залишити це все і втекти чимскоріш геть. Охота ця була така сильна, що Арттимові аж руки задрожали, коли прийшлося силою волі побороти цей страх. Що його так алярмувало? Інстинкт — чи надмірна вражливість?

Замок відскочив і світло ліхтарки побігло вглиб пивниці.

— О... мон Діе... — вишептав Бонард.

Із пивниці бухнув страшний сопух, але його увага не сприймала. Прямо напроти дверей, прибитий до стіни за руки і ноги великими цвяхами висів — сухий, аж чорний труп людини. Обличчя не було видно, бо голова була похилена на груди, одяг майже здертий, все тіло вкрите кров'ю і ранами. Не було сумніву, що це був труп.

— Мені... слабо... — простогнав Бонард, відступаючи назад від цієї камери. Арттим не відступив. Притримуючи двері, він вказав Бонардові на стару лавку, що стояла на коридорі. Француз ледви волочив ногами. Лавку вставив Арттим між двері і одвірок і перемагаючи відразу війшов у камеру. Сліди крові на долівці і на стінах виднілись чорними, сухими плямами, але що страшно вражало, це прибиті до стіни долоні і ноги невідомої жертви.

Артим перемиг інстинктовний острах і уважно підняв мертву голову до гори: незнане обличчя.

— Бонард... чи ви знаєте його...?

Француз з трудом підступив з порога ближче. Світло ліхтарки впало на мертві очі, заслонені до половини набряклими повіками, на риси обличчя, знівечені брутальними руками вбивників і Бонард ахнув, оживившись.

— Я ж його знаю! Це ж Жак! Жак, наш старий знайомий...?

— Знайомий...?

— Цей найбільший вломник Парижу! Жак!! Мон Діє, хто його так мордував...?! Хто...

Бонард попадав у істеричний крик, але не докінчив його. Підземелля затріщало, неначе б збунтувались проти заколоту свого вічного спокою духи помордованих. Стіни загули, під ногами задрижала долівка і з гуркотом грому здригнувся весь світ. У вухах гуло, як від пострілу, тільки голова трупа на стіні помалу перекочувалась на другий бік...

Бонард долонею затулив собі рота, щоб не зверещати із страху. З стелі посипалось вапно чи кришини цементу, від стін гуло ще відгомоном, але Артим вже все те мав за собою. Витягнутою рукою він показував Бонардові позад себе. І враз ніби гробова тишина залягла довкруги...

Двері були закриті!

Поламана на дрібні кусні лавка лежала частинно у пивниці, частинно певно на коридорі. Це мусіла бути сильна машина, що при допомозі дверей розторощила лавку. В кожному разі двері були закриті і Артим стояв проти них мовчки і без рішення.

Але Бонард не міг вже мовчати.

— Двері... закриті!!! — зверещав він на все горло. Від стін понуро відбився відгомін і труп неначе зловіще реготався. Бонард прискочив до Артима шукаючи у нього помічі. Його очі були широко відкриті і небагато бракувало, щоб він дістав нервового шоку.

Артим повернув його лицем до себе.

— Успокойтесь, Бонард. Ми ще живі.

— Ще!!! А... цей? — показав рукою на стіну і на трупа.

І не чекаючи даліше гепнувся плечем об двері. Та тільки сам собі болю завдав. Двері ані не ворохнулись. Вони на таке були й зготовлені. Із середини замка не було. Відчинити їх отже не було можливости. Револьвер...? Стріляти? Артим прийшов скоріше до себе, як Бонард. Він уважно оглянув ці двері і прийшов до висновку, що шкода втрачати муніцію. Хиба вистріляти б все дерево, а на це треба дещо більше куль, як їх

вони тут мають. І тоді — задверима вже на них чекатимуть. Туди не пройти. А куди ж?

Мес'є Бонард винав свою велику хустку і замашисто обтер обильний піт.

— Вибачте мені.. — заговорив спокійніше. — Я втратив нерви. Цей труп... Жак, не розумію його смерти. Ми мали відомості, що він працює у большевиків... як кельнер. І як вломник напевно, бо все підозріння за влом до міністерства війни... впало на нього. Але ми не могли його ніде найти. За ним... слід пропав. Аж тепер... це страшно, правда, що це страшно...?

Артим здвигнув раменами.

— Коли мати з голоду примушена їсти власну дитину, це ще страшніше — відказав просто. Бонард подумав, що Артим здурів, але Артим не виявляв познач божевілля.

— Ви мусите мені колись про це все... більше розказати — просив тільки.

— Радо, якщо звідсіля вийдемо живі.

Француз зловив його за руку.

— А можемо... вийти не живі?

— Ні, цього вже не зможемо — заявив Артим з переконанням.

— І... і... тут залишимося...? Не жартуйте!

— До жартів нам тепер далеко, мес'є Бонард. Огляньте цю стіну, а я оглянущу, а потім ще ці дві. Може...

— Я розумію, ви мене потішаєте. Але ви самі не вірите, щоб тут був вихід. Це тільки у бульварних романах завжди трапляється вихід в останній хвилині. Шерлок Голмс напевно найшовби тут таємний прохід, але ми...?

Десять хвилин оба приятелі обстукували всі стіни, але ясна річ, ніщо з того не вийшло. Всюди вони були однаково грубі і всюди віддавали цей самий, грубий звук... могили.

Оба приятелі зійшлись знов на середині пивниці і глянули собі в очі. Бонард свої опустил додолу.

— Я навіть не сказав дружині... що не прийду на вечерю сьогодні... — пробурмотів.

— А шкода — потішив його Артим і зідхнувши, розглянувся на чому б то трохи присісти та дати спочити змученому організмові.

Сірий, малий чоловік раптово озирнувся.

— Ах це ви, товариш Вера... А я злякався.

— Чого злякались, Бродов?

— Ну... так.

ваша рука...? Гоїться? — в очах Віри було г

ся, да, вже гоїться... — Бродов блисн

а те віддячуся...!!

ого в руки дістанете!

е дістану?! Ха, ха, ха! Але що

ари

забув спитати вас про клич

йте то-
дні... що

ни ту.

Вона зивилась на нього. Бр, колісце у машині.

— Ви й те дістанете у дов. Він дуже хитрий...

— Хитрий?

ви не їдидить як кролик

клітці...! Хаха.

що в т... що ви тут ро-

бите... товариш... і

Раз, другий, третій ухах, дим прислонив на мент страшний обр. китті...! Перший раз...!

Рука механічно стяну

електричного апарату.

Рукоятка пересунулась і над непорушним Бродовим

гудіння споруди ожило

Під блакитним скл то неба розстелились зелені поля як преф ди. Радість і щастя царили над землею і мельодіями чудо Світла, Сонця і Ж

Ясною лентою вої доро. авто. За кермою виднілось сціп лішнім бол зумілою завзя- тістю молоде личчя. Надмі, о відкриті очі блестили ск глами. Душі кри чно не було. Тільки нег робивався клаптям. Блідий, великий ст к різко суперечив пог. кого світу.

Руку ертво і знов впала у кров. і о її під- няти уло нею щонебудь зробити. і тальні кус і волю, зламали міць, спаралізув. Ка- лд більшала і більшала і в півмертвих оста- розмірів кривавого океану, що в ньом, унку незпомічне тіло...

зелась рука надлюдським зусиллям. Потопати... страш- гуватись... треба...

амовите мусіло бути напруження цієї волі, що сягала о по останній рятунок. Всюди кров, пальці блудили у цій сній крові і рятунку не було. Але пальці блудили дальше,

блудили, помазані червоною смертю і все, що ними керувало зводилось до чотирьох букв, вимазаних обильно кров'ю на долівці...

В...е...р...а...

Бонард нечутно ворухив устами. Горло висохло, він не міг добути голосу. Хрипко, дуже хрипко вийшли якісь звуки і щойно його рука скерувала увагу Артима куди треба було.

Двері відкривались!!!

В млі ока позривались оба в'язні з долівки. В млі ока стрибнули вони під охорону стін. Револьвери до переду, відбезпечені і готові...

Секунда... дві... три... двері зовсім відкрились і так залишились. Смертельна тишина. Жодного руху. Тільки труп на стіні наспівався із живих...

— Йдуть по нас... — вишептав Бонард, блідий як папір.

— Тсс...

Нічого не було чути. У пивницях панувала повна тишина.

Артим дав знак Бонардові залишитись на місці. Сам зробив один крок, потім другий в напрямі дверей. Прилягаючи тісно до стіни старався він одним оком заглянути за двері, у коридор. Це йому вдалось. Коридор був порожній. Ні живого духа. Нікого:

— Я збожеволію... — шептав Бонард хвилину пізніше.

— На це завжди маєте час — запевнив його Артим.

Посуваючись коридором в сторону виходу оба вони наслухували найменшого шелесту, але помимо найліпшої волі, нічого не почули. Так наблизилась аж до східців. Нова проблема.

Знов Артим висунувся перший. Бонард в обох руках тримав револьвери, готовий вогнем підмогти його акцію. Але і тут нічого не сталось. Ніхто з гори не гукав: руки до гори, не було живого духа. Артим зняв мешти і на шкарпитках став йти східцями вгору, наказуючи Бонардові залишитись ще вдолині. Француз чув мурашки за плечима, але послухався.

Артим вийшов на сам верх. Нікого. Абсолютно нікого.

Дав знак Бонардові. Цей пошпортався на першій східці і набив такого гамору, що Артимові кров застигла у жилах. Але й тоді ніхто не появився. Ну, це було несамовите. Вся вілля мовчала як велика могила. А проте тут стались страшні речі і хтось мусів їх виконати. Хтось мусів їх замкнути і хтось мусів їх випустити. Хто?!

Бонард засапаний і заляканий станув на останній східці і вдивився в Артима як у свій одинокий рятунок.

— Що є...?

— Тссс... ходімо дальше. Я йду вперед, ви йдіть за мною задом. Ви будете крити відворот... Тримайте очі і вуха відкриті... і зразу стріляйте в разі потреби...

Десять хвилин пізніше, у гущавині лісу, Бонард сів на землю, киваючи недовірливо головою.

— Дайте мені спочити трохи... Це все надто багато на мої нерви... Знавби я, що таке буде... Чи нам це все приснилось, чи дійсно ми тут були...? І пережили?

Артим не вдавався з ним у розмову. Хто був той, що свою приязність дав так сильно відчуті...?

— Я забув книжки у півниці — пригадав Бонард по хвилині. — Та це не важне... Мон Діє, я на волі...! Цей труп... бідний Жак... дочекався. Краще йому було у нашій тюрмі...

— Йдемо — наказав Артим і Бонард із землі підвівся та взяв його за руку.

— Скажіть мес'є Панченко, ви з большевиками вже щось тридцять років... часто ви переживаєте такі драми...?

— Доволі часто...

— Мон Діє! Нехай це перун трісне! — заявив Бонард із переконанням.

Розділ 12.

— Н-дааа... ну як?

Папанов тільки-що скинув капелюха, відсапуючи з трудом. На дворі було гаряче, паризьке сонце в нічному не уступало своїм колоніальному побратимові.

Віра відклала набік читаний магазин. На вид Папанова її очі набрали інших красок, але треба було великої дози оптимізму, щоб назвати їх приязними.

— Що як? — спитав надто голосно і надто різко.

Папанов знав цей тон. І він звик вже на нього не звертати уваги. Тому його голос ні в чому не змінив свого приязного акценту.

— Я маю на думці... Панченка — пояснив.

Під його колючим зором, що як вістря штилета заглядав з глибоких, темних очних ям. Віра опустила очі в долину. Її рука

механічно обернула кілька сторінок магазину, щоб скрити своє — зовсім непотрібне — збентеження. Всежтаки вона опанувала себе скоріше, як навіть вона сама сподівалась.

— Панченко... культурна людина.

— Ніхто цього не заперечує, н-дааа... Але для нас він передусім... корисна людина, якщо ви серйозно потрактуєте його справу.

Тим разом Віра не опустила очей ні на мент. Звідкілясь у неї взялась сила витримувати гадючий зір і хоч вона не знала звідкіля вона, відчувала її у собі дуже сильно

— Я серйозно трактую цю справу — сказала спровола.

Папанов ніколи не питався про дозвіл закурити, але сьогодні зробив це перший раз.

— Прошу дуже — байдуже здвигнула раменами Віра.

— Я хочу сказати, що я вірю у ваші здібності, Віро — продовжував Папанов спокійно. Папіроска в його руках ніколи не дрижала. Під цим оглядом він перевищував Мазарова. Він не хвилювався, він все вже знав і він завжди мав час на кінці заграти своїм тузом. — Ну, але наша гора натискає. Час грає велику роллю у цій справі. Панченко — це ключ до неодної таємниці, а зокрема до тайни цієї конференції... Чи ви на цю тему із ним говорили...?

В її очах загорілась іронія.

— Ви думаєте, що пізнавши його можна першого дня говорити про конференцію...?

— Гм, н-даа, це трохи важко. Але ви могли сказати ненароком, що якийсь ваш родич... мав неприємности у зв'язку із конференцією, наприклад.

— Які... неприємности? — спиталась на вигляд байдуже.

Папанов кутив, кутив міцно, бо його думки працювали. Він не вирішив ще питання, як далеко можна говорити із Вірою про ці речі? Її передали рік тому назад із Праги як довірену агентку, після відповідного вишколу. У Чехії жила вся її рідня, рідня старих українських емігрантів. Віра працювала, а вони були залогом. Але як далеко сягали гарантії її праці і як глибоко цінила вона цей родинний застав?

— Ну... скажемо, наприклад, французька розвідка цікавилась його особою після конференції...

— В це ви самі не повірили б.

— Я ні, бо я знаю правду, але він...?

Віра замкнула магазин.

— Він теж знає правду — сказала просто.

Папанов затримав руку із папіроскою впів дороги.

— Яку... правду?

У Віри рішались дві думки: час чи не час?! Його спокій, його опанування і його самопевність дразнили її бойову натуру і був момент, коли вона хотіла в лице кинути йому всю правду, що не тільки Панченкові, але й їй відома! Та цей момент був короткий, а очі Папанова з'їдливі, колочі.

— Він же знає всю правду про конференцію... і його не можна дурницями за ніс водити...

— Звідкіля ви знаєте, що йому відома вся правда про конференцію? — спитав гостріше Папанов.

Та Віра не від сьогодні вчилась притаювати свої справжні думки.

— Ви самі це сказали, комісарє.

— Я...?

— Інакше ви не намагалися б його дістати у руки, ні?

Папанов змовчав. Вона йому доказувала все зовнім логічно. А в його очах всі люди, що логічно думали і говорили були небезпечні. І він знов дивився на неї, як на об'єкт, а не як на щось із власного роду.

— Н-дааа... нехай і так. Отже в суті справи ви ще нічого не довідались?

— Я ще не мала часу навіть про це говорити. Я ж маю грати ролю чесної, пересічно-розумної, гарної дівчини, ні?

Вона піднялась при цих словах і підійшла до дзеркала. Її хід причарував Папанова, як зрештою все у неї. Її хід був інакший, як хід масковок, вона йшла легко і вся її постать гармонізувала з ритмом ходу так, неначе б вона пливла понад землею, а не ходила. Це вже Папанов давно спостеріг.

Дивлючись у дзеркало, Віра побачила нагло у ньому побіч свого — його обличчя, трохи ззаду. Насуплене, худе, натягнуте пергаменною шкірою із глибоко схованими очима. Якби він ці очі замкнув, виглядав би як... труп.

— Ролю гарної дівчини... — повторяв звільна він за її плечима. — Цю ролю вам не треба грати, Віро, ви її маєте... вроджену. Ви гарна... незвичайно гарна...

— Тільки тому мене взяли до праці у вас — відповіла.

— Н-дааа... а що ви думаете власне про мене, Віро?

— Це питання ви мені недавно вже раз поставили... і я вам відповіла.

Папанов пригадав вечір закладення „родини” Олексєнків і мимоволі доторкнув рукою свого обличчя. Відповіла...

— Н-дааа... я впертий чоловік повільно. — А ви не змінили своєї думки з того часу?

— Ні. Я її тільки зміцнила.

Комісар дивився у дзеркало, там де були очі Віри. І вона бачила їхню відбитку: холодну, наче апатичну, але радше приспану, як у кобри готової до стрибка. Глянувши злегка вбік, Віра зором обняла свою торбинку: там містився міцний аргумент.

— Н-дааа... я впертий чоловік. Коли я когось полюблю, тоді вже він і мусить бути мій, така у мене натура, Віро.

— Цікава натура — кинула через плече, розчісуючи волосся.

— І не тільки цікава: вперта, Віро, вперта.

Він поклав на останніх словах такий натиск, що вона — подумавши — відвернулася до нього обличчям.

— Я теж вперта, комісаре — сказала просто.

— Н-дааа... я це запримітив. Тому ви й більше мені до вподоби. Н-дааа... Я не спочину, доки ви не будете моя. Моя — вся, ціла... Я знаю, що Мазаров голову втратив для вас... Я голови не трачу ніколи. Я завжди її тримаю на увазі... Я для вас втратив серце — Папанов говорив це все повільно, неначе з трудом відчитував поодинокі слова у якійсь книзі, на велику віддаль.

— Ваше серце для мене не уявляє собою більше понад кусок м'яса і його функції мені відомі. Я студіювала медицину.

Папанов захіхотав злегка. Це вже не перший раз він чув і не перший раз вона йому це говорила.

— Однак ви будете моя, Віро, ви будете у моїх раменах лежати, замріяними очима на стелю дивитись і мріяти, щоб ці години довші були...

Щось на подобу обридження виросло на устах Віри.

— Комісаре, чи бува вам спека не пошкодила...?

— Н-дааа... я говорю правду. Ви будете моя. Я вперта людина. І я не спочину, доки ви не будете моєю. Я маю різні засоби, багато засобів...

— Нащо ви мені це говорите...?

— Щоб ви психічно підготувались до того, Віро... Я хочу, щоб ви були моєю з власної... волі. Щоб ви самі до мене прийшли, обняли мене...

— Дрррінь!!!

Телефон. Віра зідхнула з полегшею. В деяких хвиликах вона готова була подумати, що Папанов має початки божевілля. Вона могла так подумати — але небезпечно було йому це говорити.

Дзвінок перебив йому дивний настрій, що він у нього попав

у її приязності. Він дивився замряченими очима, як вона підносила трубку і мало що його цікавило, поза краєм її ніг, що губились під суконкою лише на те, щоб його нерви натягнути, як струни.

— Да... Вера.

Хтось щось говорив. Голосно, нервово, крикливо.

На обличчі Віри появився усміх, але зневажливий.

— Я не винувата вам, що ви примушені були у двадцять різних місць дзвонити. Він тут.

Знов хтось кричав хвилинку, Віра здвинула раменами.

— Ви зразу повинні були вгадати, що він тут, у мене. Я йому передаю трубку.

Голос кричав ще у телефон, але вона вже простягнула слухавку до комісара.

— Хто? — спитав він півголосом.

— Мазаров — відповіла йому із сатисфакцією.

Папанов змолв щось між зубами, взяв трубку і став слухати. Крик не вгавав, та звичайно цей крик нікого не випрощував з рівноваги. Але коли хвилинку пізніше Віра глянула на Папанова, вдарила її зміна на його обличчі. Геть чисто зникло замріяння еторичного фантаста, на його місці стояв діловий, сухий большевицький комісар — колісце у гігантичній машині, що силою свого розгону торощила тепер його свідомість.

— Счас перевірити, що сталось. Бродов не відповідає! Я побоююсь, що там щось недобре. Счас перевірити!!!

Папанов поклав помалу трубку на вилки апарату. Він зрозумів небезпеку, що виникла із такого телефонату. Там було все, що могло знищити його, Мазарова, цілу амбасаду, якби це попало у ворожі руки. Тому він не мав ні хвилини часу до втрати тимбільше, що відповідальність за те все лежала на ньому. Нагло схопив він слухавку ще раз і накрутив знаний собі номер.

Віра відчула, що сталось щось лихого, але вона не входила у подробиці. Вона свое знає — а проче її не цікавить.

На поклик Папанова ніхто не відповідав. Його неспокій помітно збільшився, він старався дістати получения, однак апарат мовчав. Тоді він накрутив інше число і через хвилину кинув туди кілька слів, виразно їх акцентуючи:

— Атец очень бальной. Все резерви туда!

І поклав слухавку, тим разом вже зовсім. Глянув за Вірою. Вона дивилась на нього, спокійна, струнка, динаміка найсміливіших розкішних надій.

— Ви... таки будете мою! — кинув їй Папанов і поспішив до дверей. Вона замкнула їх за ним коли він на коридорі ще раз оглянувся, вона пришилила його до землі своїм несподіваним питанням.

— Товаришу комісарє... що сталось із... доктором Сухоцьким...? Я думаю з тим, що я його вам видала у руки?

На одну секунду блиснули очі москаля фіолетними світлами, та вмить згасли і обернувшись на п'яті, він поспішив рятувати дипломатичне обличчя советської амбасади.

Розділ 13.

Цього дня ввечером сталась подія, що привела мес'є Бонарда над самий край пропасти, загрожуючи безпосередньою небезпекою всій його кар'єрі. Мес'є Бонард був родом з Бургундії, а бургундці визначаються двома прикметами, безспірно признаними у всьому світі: добрим вином і також хитрістю. Тільки гасконці можуть з ними рівнятись ще під цим оглядом, але цього їм бургундці не признають. Так і мес'є Бонард не признав ні собі ні нікому іншому, що зробивши перші два кроки на незнаній досі почві боротьби з Москвою, не можна ще себе уважати майстром. Він однак мав амбіцію і вона наказала йому не прозрадитись ні словом перед Аритмом із своїх намірів. Панченко українець і хоч Бонард до нього особисто мав багато пошани, але українці загалом його в ґрунті речі мало цікавили. До недавна він ще зовсім не знав, чи вони живуть у Гваяні чи в Ірляндії, а невелика довідка не могла всіх його знань у цій фатальній справі збільшити до розмірів гігантської мудрости. Треба однак признати, що амбіція пана Бонарда мала свій корінь теж і в національних гордоцях: ворог подарив на французькій землі і він, нащадок Наполеона мав прохати українця вже аж такої далекоїдучої допомоги...? Ні, це вже він зробить сам і одночасно уб'є дві мухи за одним махом: покаже большевикам, що французька земля все ж таки ще французька земля і покаже мес'є Панченкові, що з французами жартів нема, коли справа серйозна.

Пан Бонард безоглядно прочистив собі шлях аж до полковника Пенельон і цей вислухав його звітування із великим недовірям.

— Я маю враження, що ви здаєте собі справу із ризика вашого проекту?

— Повністю, мес'є ле кольонель.

— Я маю враження, що ви готові перебрати на себе цю відповідальність, гм?

— Чістю, мес'є ле кольонель.

— Капітан Пенельон визначався розумом і молочною силою. Його звали популярно дідусем, але тіло було не дуже. Мес'є Бонард піднявся, походив по ринку за своїм. Мес'є Бонард більше пруживости і наразі з-за цього перешкоди.

— Гм, так. Капітан цієї відповідальності. Це справа дипломатична.

— Повністю так, мес'є ле кольонель. Це я готов... — героїчно з'явився. Мес'є Бонард і Річард рука полковника виконала не тільки.

— Я вам не можу цієї відповідальності. Це справа дуже дипломатична. Показати до мене і самі заждіть у секретаря, пхем.

Конференція із капітаном Сельом тривала вже годину. Бонард сидів як на шпильках і не притягнув до помочі Панченка, якому довелося більше переконати відповідні службовці. Мес'є Бонард поки ще час. Нарешті капітан Сель вийшов. Бонард підбіг до нього і покланявся. Капітан Сель поклавши палець на губи.

— Тссс...!

Точно в годину. Мес'є Бонард і Річард тієї ночі чота змоторизовали. Мес'є Бонард залишився в машині і не вживаючи сирен, досить непомітно виїхав до Нейї. Передмістя це вона минула не забудького зацікавлення прохожих і рівно опівночі тишини оточила тисним перстеном самотності. Мес'є Бонард злегка дрижав із схвилюваннями в товаристві двох підстаршин із машинними містами. Капітан Сель з револьвером в руці стукав до входних дверей.

— Панове, ви пережите величезну несподіванку — пророкував Бонард. — Ви побачите на власні очі, що большевики роблять на терені нашої держави.

— Ми будемо вам справді зобов'язані, коли вже раз дістанемо до рук дійсні матеріяли — промовив капітан Сель із II Відділу штабу.

— Вся приемність по мойому боці — вдячно заявив мес'є Бонард стукаючи вдруге.

У віллі не світилось і стукати треба було досить довго. Капітан Сель оглядався по вікнах.

— Виглядає, наче й дійсно нікого немає — муркотів. — Але якщо вас хтось випускав, тоді хтось мусів тут бути крім вас, хтось, хто вам бажав добра.

— Думаєте? Але хто це міг бути...? — мес'є Бонард не міг цього знати. В кожному разі, якби не п'ятьдесят поліцистів, що озброєні по зуби чекали на знак свого капітана, пан Бонард радо зрезигнував би із цілої акції — така йому видалась ця несамовита вілля тепер страшна. Тут його мало що не постигло велике нещастя і відвідування таких фатальних місць не робить нікому приемности.

Підійшов поручник Кольоне.

— Здається, нікого немає. Треба влізти крізь вікна.

— Панове, ці вікна можна висадити тільки гранатами — пояснював охоче Бонард. — Вони надто сильні!

— Ви були тут самі, сьогодні?

— Так, я був тут сьогодні — гордо випнув грудь мес'є Бонард і в цей мент хтось вказав на віллю.

— Світло!

Світло помалу наближалось із нутра віллі і нарешті затрималось перед дверима.

— Хто там?!

Капітан Сель блимнув ліхтаркою.

— Поліція! Прошу відчинити!

— Поліція...? — почувлось в глибині голю. — П'єр, П'єр?!

Новий голос залунав із будинку.

— Поліція? А чого ж вони хочуть? Впусти їх!

Один із підстаршин свиснув і як зпід землі вирости шість поліцистів. Стара жінка і такий же чоловік сперечались ще у голю, але вже через хвилинку у замку обернувся ключ і двері відкрились. Капітан Сель кивнув рукою вправо і вліво і поліція розбіглась по будинкові. Сам капітан зажадав від стареньких документів. Один підстаршина пішов із господарем нагору, вернувся звідтіля і капітан з Бонардом стали переглядати папери. Вийшло, що це правдиві документи і що ці люди зовсім правно живуть.

— Як давно? — спитався Бонард.

— Шість років, мес'є... І ніколи ще тут поліція не заходила, аж сьогодні...! Такий скандал, такий скандал...! — бідкався старий при супроводі сліз старої.

— Гм... де ви були сьогодні ранком, передполуднем?
Старий покрутив головою здивований.
— Тут, мес'є, де ж я мав бути...? Чи щось сталося?
— Чи ви тримаєте службу...? — питає дальше Бонард.
— Тільки стару кухарку, але вона звичайно перед вечором
іде на близьке село, до своїх знайомих.
— І ви живете тут зовсім самі і не лякаєтесь...?
Старий ще більше дивувався.
— Чого ж мені лякатись, мес'є...?
— Відповідайте на мої питання виразно. Ви не лякаєтесь тут
серед лісу, самі?

— Ні, мес'є я не знаю, чого мавби лякатись.

Підійшов поручник Кольоне.

— Нічого не найдено нагорі, пане капітане, наші люди пішли
вниз. Мушу завважити, що вілля робить зовсім мирне вра-
ження. Чи мес'є Бонард... часом не помилився?

— Здається — спокійно заявив капітан Сель і Бонардові
кров вдарила до голови. Що вони говорять? Що він помилився?

Занепокоєний до найвищого ступеня, Бонард покинув допиту-
вати старих і сам побіг у пивниці. Ці самі східці, ці самі двері,
ці самі пивниці! Поліція відкривала одні двері за другими без
жодного труду, ніде двері автоматично не закривались, всі були
замкнені на засуви або на ключі, що стирчали у замках. І всі
були порожні.

Зглядно порожні. Ані сліду із книжок, із зброї, із знаряддя,
одягів, ані сліду!! Зате тут і там лежало трохи дерева, дещо
вугілля, огородниче приладдя, старі бочки і всяке барахло.

Мес'є Бонард стояв серед пивниць і думав. Адже це не був
сон і не мара, що він тут сьогодні пережив. Тимчасом навіть
остання пивниця, де він стільки страху наївся, не виказувала
жодних слідів. У стінах не було дір від цвяхів, що ними був
пробитий Жак до муру, Жака не було теж, крові ні сліду, на
долівці звичайний пісок. Бонард завважив, як нишком із нього
насміхаються поліцисти, що з машиновими пістолями в руках
крутились по пивницях. Нащо їх алярмовано? Де є ворог Фран-
ції...?

Капітан Сель теж зійшов до пивниць. На мес'є Бонарда він
значуче глянув і тому здавалось, що земля розкривається під
ногами. Компромітація! Повний скандал...! Капітан оглядав
пивниці, тут і там подивився, тут і там приглядався стінам,
але нічого не можна найти. Здвигаючи раменами, він залишив
пивницю і пішов нагору. У всіх кімнатах побував, де-не-де став
вив запитання, що мали мабуть на меті покрити повний про-

вал акції і стид поліції і нарешті прийшлося з меншою парадом, як на початку забіратись геть.

Під глумливими заввагами поліцистів Бонард сів у своє авто і від'їхав, як мокра собака. Перед ним на дорозі ввижався кінець кар'єри, брук. Не треба було цього робити самому, треба було порадитись Панченка. Цей напевно знав би, що зробити і як зробити. Тепер — пізно. Все пропало.

Капітан Сель вибачався перед парою старих помилкою і прохаючи у них забути за прикрі відвідини, залишив із поліцією віллю. Поворотна дорога до Парижу відбувалась назагал мовчки. Раз тільки поручник Кольоне озвався по дорозі.

— Бонард зблямував нас доценту тим разом.

Капітан Сель дивився перед себе і мовчав довго, заки щось відповів. Але його відповідь немало здивувала молодого поручника контррозвідки.

— Блямаж — це річ дуже своєрідна. Я на цю тему не люблю передчасно говорити.

Помимо дуже пізньої пори капітан Сель поїхав до квартири свого шефа, полковника Пенельон і розбудивши його серед ночі, склав дуже довгий і дивний звіт. Звіт цей був такий цікавий, що полковник — спершу розлючений нічними відвідинами — зовсім успокоївся і навіть потракував капітана своїми власними цигарами, що у полковника Пенельона було справою великої застанови і неменшого переборення вродженого скуперства.

Спокійної ночі не мав мес'є Бонард. Його гризло сумління. Він не міг навіть думати про сон. Оце всі його мрії, всі його пляни впали у воду і це у брудну воду. Він скомпромітувався до рещти. Хто тепер повірить його оповіданню? Скажуть просто: п'аний був! І у всякому разі це повний кінець його досі блискучої кар'єри. А так гарно все заповідалось...! Вкоротці десь він міг сподіватись підвищення до ранги поручника, піднесення платні і що за тим йшло — він міг нарешті розглянутись за якоюсь молодого жінкою... от хочби за цією прегарною чужинкою, що так міцно йому сподобалась...

Була вже напевно третя над ранком, а може й далше, Бонард не рахував часу ані викурених попіросок — коли різко задзвонив телефон. Агент підскочив. Напевно із II Відділу. Почнеться тепер!

Змученою рукою підняв слухавку телефону, готов прийняти вже на себе всі помії, які тільки там назбираються...

Витрищив очі... Ще ширше...!

Із апарату лунав сердешний, широкий регіт, що добувався

із самого дна чоловічих грудей і лунав всіми тонами найвищого гумору, насміху, цинізму і іронії...

— Хахаха... хехехе... хахаха... хехехе...!!!

Бонард слухав і очі його не меншали. Ще ніхто у житті так до нього не телефонував. Сміх затихав, нарешті зовсім втих і там напевно повішено трубку, але Бонард далі стояв із своєю при вусі. З нього так виреготались... хто? О, цього він не міг догадатись... Це ж не був сон, те, що він пережив...

Виреготались з нього...

Із стягненим чолом та до болю закушеними губами стояв Бонард так до самого ранку, не думаючи про сон, що й так не надходив.

Його висміяв — ворог. Розгромив і висміяв. Знищив.

Ворог...!

Розділ 14.

Цього вечора сталась ще одна важлива подія. Подія тому, що годі не назвати подією зустрічі таких двох людей. А сталась вона тому, що Артим без великої надуми застукав до дверей знаного собі дому.

Артим любив авантюру. Інакше він напевно не працював би у цій ділянці. Стукаючи до дверей він просто відчував на собі очі спотерігача. Адже він тут на гарячому ґрунті!

Але побіч цього знав Артим теж, що у ньому немало сили і досвіду. Безперечно, проти фізичної переваги не вдієш нічого, але є ще інші засоби боротьби...!

Двері відкрились. На порозі ця сама „медуза”. Артим відчував щось вроді естетичного жаху, коли її обличчя розтяглось до усміху. І усміх це виходив у неї, Господи!

— Ааа!

Артим пригадав, що першим разом вона його привітала середнеазійським „ге”. Від того часу видно було поступ.

— Я до...

— Знаю, знаю, заходьте, заходьте...! Я Олексенко, Пелагія Олексенко, знаєте? — і „медуза” витягла свою довбню, що її із повним респектом пробував потиснути Артим.

Перший раз оце він зайшов сам до дому, що в ньому навіть стіни здивовано сприймали його привабливість. Обстановка була чиста, може навіть трохи вибагливо чиста і вибагливо багата.

Трудно, щоб українські емігранти, та ще й нові жили так гарно. На це їм звичайно не ставало матеріяльних засобів.

Пелагія Олексенко завела його до вітальні і вибачаючись сорок разів залишила самого у кімнаті. Артими з приємністю доторкнув рукою свого револьвера, що висів у кобурі під пахвою, як звичайно. Його приязність багато йому гарантувала. Хто тепер вийде йому назустріч?

Сподівався, що Віра. Та ні. До кімнати зайшов нечутно як дух невеликий, пригорблений чоловік із зболілими очима. Зайшов і став на порозі, за плечима гостя. Не знав певно, як звернути його увагу на себе. Та гість вибавив його з клопоту. Не оглядаючись, сказав йому перший:

— Добрий день.

— Здравств... добрий день — Саша помітно був здивований. Ззаду має очі той чоловік, чи як? Чоловік, що його так дуже потребують, аж цілу комедію на його честь завели?!

Заки Саша докінчив свою думку, Артим вже обернувся до нього.

— Мое прізвище Артим Панченко, що доброго біля вас?

— Я зовусь Саша.. Олексендер Олексенко, та нічого...

— Давно ви вже на скитальщині...?

— На... чому? — спитав Саша перекинувши голову.

— На скитальщині, на еміграції.

— Ага... Та недавно ніби, але вже пару років буде.

— Ви гарно загосподарили за цей час, обстановка у вас гарна, мало людей так живе серед наших.

Артим говорив лагідно, як чемний гість, але його очі кололи як у слідчого. Саша зазримітив і усвідомив це за часок і його непевність збільшилась. Він ніколи в житті не був артистом і грати якунебудь роллю було йому важко. Він тільки одну роллю знав добре, але вона впливала із дійсності ССРСР і помалу стала його другою натурою, так, що він часом сам себе питався, Саша він ще чи вже не Саша.

— Працювали ми трохи... Заощадили дещо...

— А що ви будете по професії?

— Я бібліотекар...

— Ага, бібліотекар — з признанням похвалив його Артим.

— Це дуже гарна професія, розумна і повчаюча. Дуже повчаюча. Ви цікавились певно старинною літературою?

— Так, а звідкіля ви знаєте...?

Артим залажив руки назад і перейшовся сюди й туди по кімнаті, щоб зорієнтуватись у її тактичному розкладі.

— Бо якби ви цікавились більше... модерною літературою, ви

или б так як і я до висновку, що сьогодні трудно н
заможного бібліотекаря. Це надзвичайно рідке я
с, це рідке явище... як?! — Саша механічно пр
я і щойно висказавши їх, усвідомив зміст. Й
тані іншими речами, що стояли у його —
тобіографії. Гість стояв тимчасом пер
хи. — Чувна вперед і назад, дивився згорі
— Чувний філософ: небезпека, як гадюк
ступити. — тобачиш.

— Га.
Саша в онцепту і Артим захо лись, та
позаду ньо. теплий альт. О, він дей голос
добре.

— Пане Ар.
— Обернувся секунд стояг лно. Його очі
бачили явище у тихії, що всіми барвами
зеленого ряду. По тливали вні, м'які куче-
рі темного волосся, рямл морного обличчя,
прибраного двома зір. Се якої краси, такого
чару Артим ще в житт. перешкодити сво-
йому серцю забитись ж над людські сили. І
може тому його воля силь у дію.

— Ви гарні, як янгол —
— Справді...? Скажіть це і голос перейшов май-
же у шепіт і Артим подума то нікому чути цього,
крім нього. Оглянувшись щі. Той зник без-
шумно, залишаючи їх дв

— Ви гарні, як янгол к. у ви втекли із
судово-медичного інсти каюч.
Його слова пахли п тмосфе помітно
стягнула брови над с

— Я не могла ць лати... цього ви.
— Чого ж ви йг — знов немилосерд.
— Я хотіла зн
— Що саме? — в Артим.
— Я хотіла ? що торкається вас...
— Нащо? Яг діль...?
Її очі засія розкилились в усміху.
— Чи це г датись...?
— Важко лючаю — симпатію.
Останні ли твердо, майже гостро. Її усміх зник
так, як г

— Ал лючаю! — кинула менш гостро.

Віддаль між ними не меншала. Навпаки, зростала.

— Як хочете! — Віра втрачала рівновагу і Артим справді починав розуміти.

— І моє хотіння у цьому випадку... буде вирішальне?

Це питання стало на роздоріжжі. Кудою піде відповідь? Вона мусить надуматись. Артим відчував, що вона мусить подумати. Адже не є легко дати собі у такому положенні раду. І Віра мовчала. Її очі, що передтим гляділи у вікно, тепер повернулись і помалу — помалу звелись на чоловіка, що стояв перед нею, чекаючи її відповіді.

— Позитивна відповідь видасть мене... безборонну жінку, у ваші, чоловічі руки... — промовила стиха. Це було півжартом, але на обличчі Віри не було відбиття цього жарту.

— І ця перспектива вас, очевидно, лякає...? — притис її до муру.

— Ні! — відповіла сміливо, не опускаючи очей.

Артим підсунув собі крісло. Помалу, з надумою.

— Можна сісти? — і не чекаючи відповіді, сів. А сівши підняв голову вдивився у Віру, як в образ. — Все, що ми досі собі сказали вказує на те, що між нами починає назрівати велика, справжня любов. Правда? — його голос з кожним словом набирав більше іронії і Артим сам собі дивувався, що у нього це так легко вийшло. Але не так легко вийшло це у Віри. На її обличчі відмалювалось здивування, здивування не штучне, бо в це годі було повірити, коли вона так стояла нерішуча, не знаючи, що має на це сказати.

— Правдиве, глибоке кохання — плузував даліше Артим над нею, не спускаючи очей.

Здивування дівчини перейшло у біль. Цього він не міг запевнити. Тільки він не про таку його причину думав. Біль може мати дуже багато і дуже різні причини — Артим у доброту свого оточення не вірив.

— Я знаю одне велике кохання, що веде прямо до краю провалу і смерті. Воно здібне навіть ризикувати багато, щоб надати собі блиску правди, воно просто само собою наче вірне і щире серце... Воно ризкує навіть визволення з полону... щоб надати собі ризик вірності і щирости... Чого воно не заризкує ще...? — при цих словах Артим витягнув із кишені невеликий ключ і обертаючи його в пальцях, ніби ненароком положив на столі. — Так, це факт, оте наше кохання. Але я думаю, що мені час йти, Віро. Мені дуже прикро, що я не зможу вам показати Парижу в наступних днях... Я буду дуже зайнятий. Будьте...

З Порога перебив тихий, але виразний голос.

— Хтось бажає говорити з... Вірою...

Це був Саша. Він мав звичку ходити дуже тихо і навіть Артим не дочув тепер його кроків. Віра неначе збудилась із якогось важкого сну. На мент ще її очі гляділи на Артима і враз вона швидко вийшла. За нею тільки колихались занавіси на дверях.

Артим піднявся. Саша зник теж і в кімнаті він був самий. Чи варто було ще залишатись? Ні. Артим рішився вийти і рішення це — трабе сказати — не було для нього таке зовсім легке. Він сказав Вірі виразно свою думку і вона напевно її зрозуміла якслід. Тим то і його перші враження про неї були змазані. Віра виходила з його пам'яті — залишався там тільки — ворог.

Артимовий зір впав на торбинку, що лежала збоку, на столу. Чия це торбинка...? Не Віри, бо її торбинку він знав. Отже... „медузи"...? Одним рухом сягнув Артим до середини, в руці зашелестів папір. Папір...?

Сховав папір у кишеню, не читаючи. Пізніше буде час. Зате забрав свій капелюх і скерувався до дверей. Однак тепер дочув шелест вчас. За ним знов стояв Саша.

— Ви вже відходите...? — питався старий, неначе із жалем.

— Відходжу — притакнув Артим. „Яка дібрана шайка” — подумав при цьому.

— І... вже не прийдете?

— Не знаю — відказав. „До чого це питання”? — подумав.

— Прийдіть... прийдіть... так рідко слухаємо рідну мову тут... і Віра буде вам рада... вона... добра душа...

Саша дивився принизливо в очі Артима, так якби хотів ними довести щось до його свідомості.

— Так, Віра дуже гарна — притакнув Артим загальниково.

— Вона... сподобала собі вас — сказав на те Саша.

— Мене...? — Артим „дуже” здивувався, але він почав дивуватись цій всій розмові. — Це ви так собі говорите.

Все це різко дивився Саша просто в очі свого гостя.

— Може й так — сказав помалу. — Може й так... А я вас проведу до воріт.

— Чого ж? Я дорогу знаю.

— Ні, я вас проведу...

І Саша не дозволив відвести себе від цього наміру. Він провів Артима аж до воріт і там же раз попрощався.

— А заходьте до нас... частіше — кивав при цьому приязно головою і Артима штовхнуло щось, щоб не заперечити. Саша

довго стояв ще на воротах, коли Артим вже зник за закутою вулиці.

І тоді щойно Саша помалу потюпав назад. У вітальні зустріло його все тріо: Віра, Пелагія і — Папанов.

Папанов був насуплений і його міна не ворожила нічого доброго. Віра була насторожена і на її обличчі місце мала холодна завзятість. Пелагія тільки усміхалась переможно.

— Про що ти балакав із ним? — кинув Папанов.

— Він обіцяв до нас приходити частіше, товаришу комісарє... а того вам і треба — помалу висказав Саша.

Папанов ані трохи не змінив свого обличчя і свого голосу. — Мені того й треба... відкіля ти це знаєш? Я тобі цього не говорив!

Запанувала тишина. Папанов розглянувся, по всіх.

— Я хочу тепер балакати із Вірою. А ви... проч!

Розділ 15.

На дворі вечоріло. Весь день просидів Петро в хаті, згідно з наказом Артима і весь день перевів на чищення запасної зброї. Деколи навідувався до в'язня, що лежав у комірці, як пакунок і переказуючи йому свою думку про москалів загалом, а Папанова й Мазарова зокрема, частував його легким штовханом або шклянкою води і знов нудьгував серед чотирьох стін кімнати. Для нього не було більшої муки як сидіти замкненому у якомусь приміщенні і тому він із полегшею зітхнув, коли повернувся Артим, пізною ніччю.

— Випусти того дурня, скоро його зміна прийде.

— А зміну заладуємо на його місце?

Артим хотів відповісти, але в цьому моменті подзвонив телефон. Від кого?

— Тут Бонард, так, так, Бонард. Я скінчений. Труп.

— Не розумію вас...

Петро старався з обличчя Артима відгадати рід розмови, приємна вона чи ні. Видно, що приємна, коли Артим почав усміхатись.

— Що ви кажете! Ані сліду?

— Мес'є Панченко, я думаю, чи я не здурів. Ані сліду! Ні Жака, ні крові, ні жодного трупа, ні зброї, ні книжок, ні одягів, ну — нічого! Навіть двері вже автоматично не замикались!

— Бо вони виключили автомат. Бонард, Бонард, як мені вас жаль. Я вам щиро співчуваю.

— Дякую! І що ще?

— І я раджу вам зрозуміти, що діло у вас з москалями, а вони з природи народ хитрий. Цеж було до передбачення, що вони затруть за собою всі сліди.

— Алеж так геніяльно?! Навіть мешканці були, зовсім правдиві мешканці, зовсім невинуваті!

— Ну, скажімо, що зовсім невинуваті вони не були... Та це нічого, мес'є Бонард...

— Як? Вам ще нічого? Моя кар'єра зруйнована доценту, а вам це ще нічого?!

— Гм, ну, так, ваша кар'єра мабуть розвіялась, як дим з доброї папіроски...

— Мон Діє, ви ще поеми складаєте, підомною земля горить, леда хвилина мене покличуть до шефа...

— Тепер, над ранком вас вже не покличуть, шеф спить.

— Не спить! Він ніколи не спить, коли йдеться про мій пех! Мес'є Панченко, рятуйте, порадьте щось, Мон Діє, цеж неможливо, щоб вони із нас сміялись, ці большевики!

— Гм, кінець діло хвалить, мес'є Бонард.

— Але моя кар'єра ще перед цим кінцем взяла вже свій власний...!

— Так, де дрова рубають, там тріски летять, мес'є Бонард.

Це ж не є для мене потіха, мес'є Панченко, це ж жадна потіха...!

— Вірю вам цілковито. Але майте терпеливість. Ми ж ще щось видумаємо. Тільки, бачите, моя ціль інакша... Вони мені брата убили... І не тільки мого брата... Я хочу і мушу знайти убивників... І я мушу з ними тоді поговорити...

Бонард затупцював біля апарату.

— Мес'є Панченко, тільки жодні незаконні кроки! Ви не маєте поняття, які наші власні на цьому пункті строги. Не зробіть жодної дурниці, я вас прошу, бо стягнете на себе нещастя...! Так як я!

— Я вас розумію, мес'є Бонард... Будьте певні, що я не зроблю жодної дурниці. А що якби ви так взяли на себе обстеження особи полковника Мазарова, військового аташе? Ви ж маєте декількох людей до розпорядження. Очне обстеження, уважно переведене дасть вам напевно багато цікавого матеріалу. Спробуйте.

— Я послухаюсь вашої поради, бо й що іншого я можу зробити, не маючи жодної точки опертя? Мон Діє, мон Діє!!

Артим повісив слухавку. Подумав щось і оглянувся.

— Петре, ви вже знаєте де живе ця чорнявка, що свого часу заходила до доктора Сухоцького.

— Знаю.

— Тоді беріть у руки револьвер і йдіть туди. Я хочу знати, хто там заходить і що там загалом діється. А уважайте в огороді. Там є варта.

— Один?

— Не знаю. Може й більше.

— Он воно як. Але я йду. Чи можна комусь в разі потреби пам'ятку лишити?

— Краще ні. Я волів би, щоб вони не знали про нашу приєднаність там.

— Буде зроблено. А що з тим дурнем, що сидить у комірці? Це вже другий, бо першого я випустив вчором, так як ви сказали.

— Петре, гм, чи не надто ми собі вже жартуємо?

— Не знаю. Але певне є, що з них ніхто не признається до того, що замість у саді, сидів у комірці.

— Ну, так пускайте його на чотири вітри.

— Он воно як!

В хаті стало тихо. Артим позамикав віконниці від саду і забезпечивши дім своїми способами, поклався на ліжко, щоб у спокою передумати все від самого початку і виробити остаточний план дії. Ага — папір. Витяг з кишені папір і з найвищим здивуванням при слабкому світлі ліхтарика відчитав автобіографію Олександра Олексенка, не розуміючи спочатку, чогож вона находилась у торбинці „медузи”. Щойно пізніше, коли усвідомив своє враження про цілу ту історію, хату і дивну рідню, мало що не розсміявся вголос. Дані були загалом такі факти: Віра є без сумніву цією самою чорнявкою, що заходила до його брата. Звідтіля її сильний переляк, коли вона побачила трупа. І звідтіля її страх, коли вона дізналась, що він Артим є його братом. Що було у неї сильніше? Перше чи друге? Чи було можливо, щоб вона не знала про смерть доктора? І чи це було причиною її переляку? Чи страх перед помстою брата...? Друга можливість стала хитатись. Якби вона лякалась так сильно помсти, вона булаб інакше поводитись у розмові із ним. Артим мусів собі признати, що вона весь час старалась кинути якийсь місток порозуміння понад проваллям смерти його брата. Тільки з яких причин? Перша його думка була, що з наказу своїх зверхників. Вона була цією причиною, що своїм співом мала приманювати жертву. На жертву тим разом був він виб-

раний. З причин...? Участь у славній вже конференції. Ось про що їм йдеться. Вони хочуть знати, що там постановлено і з чим поїхали українські політики до Вашингтону. І якщо вони випустили Віру й на нього, це знак, що вони ще цього не знають. Це одноразово добра і лиха вістка. Добра настільки, що більшовики даліше бовтаються у темряві, лиха — бо це значить, що також прочі три пропавші особи не сказали нічого і мабуть вони вже не живуть. Москалі ж не церемоняться довго із своїми жертвами, це звісна річ.

Віра...

Знов повернувся думками до неї. Не дурно. Вона була осередньою точкою цілої ворожої системи. Від неї залежав покищо успіх акції. Якщо вона по ворожому боці тілом і душею тоді ворожий бастион міцний. Якщо ж вона не є вся по ворожому боці...? Чи вона тільки грала свою роллю у відношенні до Артіма... чи може ні?

Його мужеська амбіція склонна була думати, що вона не грала, а була щира. Але його розум розвідчика остерігав його: його брат напевно теж міг так подумати, захопившись її красою, що довела його нарешті — до смерти. Артим був уважний. Приклад брата був надто страшний, щоб його відсувати набік. Не було сумніву, що Віра видала у руки москалів. Сумнів був тільки, щодо її вини у його смерті. Це ще треба було перевірити. І коли ця перевірка вийде у некористь Віри... її краса зовсім її не врятує, доказом цього могли бути заціплені уста у Артіма. Свого брата він не залишить без помсти... ні!

Віра...

Всежтаки його серце наказувало йому обережність у відношенні до неї. Шкода, що він не довів із нею цієї великої розмови до самого кінця. Чи це якраз вона була, що поставила ключ в авто і залишила записку з осторогою? Хто це був, що замкнув їх у підземеллі фатальної вілли? І хто пізніше їх випустив?

Віра...

Мимоволі його почування уявляли собі її у цій ролі. Це відповідало романтичним елементам його душі, і тільки холодний розум взивав до уваги та обережності у таких оптимістичних припущеннях.

Віра...

Артим піднявся і спершись на лікті, зловив думку, що появившись несподівано, так само непомітно хотіла зникнути. Адже він може ствердити позиції Віри! Понад всякий сумнів! Він мусить спитати її, хто вбив його брата! Вона це вже буде

знати. І якщо вона йому це скаже — значить Віра по його боці барикади...

Її мотиви? Годі знати їх тепер. Але вона робила двозначні речі і треба було їх визначити. Сюди або туди. Це можна було зробити, поставивши їй розмежуюче питання. І цим питанням буде питання, хто убив доктора Сухоцького та де є інші пропавші люди?

Чи вона на це питання дасть відповідь...?

Ну, це власне покажеться.

Дасть — тоді добре. Не дасть відповіді — тоді справа буде вже ясна. Зовсім ясна.

Але Артим був надто чесний із собою, щоб заперечити перед своїм сумлінням думку, що йому було б жаль, якби Віра не дала бажаної відповіді... Може йому було б навіть дуже жаль...?

Розділ 16.

Була пізня пора. У кімнаті панувала тишина, хоч двоє осіб міряло себе уважно очима. Всі двері і вікна були замкнені, у кімнаті крім них двоє нікого не було, але Папанову це не ви-стачало.

— Я мушу з вами говорити... без свідків.

— Говоріть. Тут ми самі.

Комісар похитав головою.

— Н-дааа... Але стіни мають вуха. Ходіть!

— Куди?

— У сад, кудинебудь.

— Я не піду з вами з хати.

Запанувала мовчанка. Папанов даліше дивився на неї.

— Чому?

— Бо я вважаю, що це непотрібне. Балакайте тут.

— Нет! Я кажу, що тут... небезпечно.

— Небезпечно? Для кого? — Віра стояла просто, як молода смерека і від неї йшла сила її переконання. Але комісар не перед такими вже проблемами стояв.

— Для вас — кинув коротко.

Ледви помітно примружились очі дівчини.

— Для мене...? Ви не помиляєтесь?

— Я думаю, що ні. А впрочім, ви можете переконатись. Я скажу лише коротко, що я бачив Бродова...

— Ви бачили Бродова... і що?

Папанов мусів нишком подивляти її спокій. На початку своєї праці у них вона така не була. Як вона загартувалась!

— Він казав вас здоровити — сказав звільна.

— О, дуже дякую. Чи ще щось?

— А вам цього... мало?

— Я в цьому нічого не бачу для мене... небезпечного, комісаре! — спокійно повідомила його дівчина.

Папанову блиснули очі. Злими вогнями. Він не любив довго гратись в мишу і кітку.

— Я маю підстави припускати, що привіти Бродова вас повинні сильніше інтересувати.

— Чому?

— Бо він дістав три кулі, н-да!

— Не розумію... — Віра непомітно відчула, як біля серця їй похололо.

— Три кулі калібру вашого револьвера, Віро, н-да!

— Мойого револьвера...? Між іншим... мені його вкрали. Де ви його нашли...?

— Револьвера я не найшов... тільки Бонарда. Він жив ще, Віро... н-дааа... ви бліднете? Може вас підтримати?

Минули три секунди насміху. Віра все стояла на своєму місці. Її голос пробив собі дорогу знов крізь горло.

— Дякую... мені прикро, що з ним таке трапилось... Хто це зробив...?

— Про це я хочу вас спитати... може таки вийдемо в огород?

— Радо...

Без опору Віра тим разом вийшла із ним з хати. Папанов розглянувся. Темна, темна ніч. Місяць зник за хмарами, а може його й взагалі не було. Комісар не світив ліхтарки, напомацьки найшов дорогу. Віддалена лавка зупинила їх.

— Тут можемо погугорити спокійно, н-да. Я буду з вами щирий, зовсім щирий, Віро...

„Ну, якщо москаль може бути щирий, тоді нехай мене чорти свиснуть!” — подумав собі за лавкою Петро. Якраз тоді, коли він думав прокрастись здовж неї під хату, залунали кроки і він лише стільки мав часу, щоб захватись у темряві. „Ну, чи не пех? Від народження! Не мали вони куди піти романсувати, та якраз на мою лавку!”

— Я нічого іншого від вас не сподіваюсь — відказала дівчина, якій темрява дозволяла скривати гру свого обличчя, краще, як в освітленій кімнаті.

— Це гарно, н-да. Усвідоміть ще тільки, що це я говорю із вами, комісар Папанов і ви зрозумієте вагу цієї розмови.

„Повністю” — подумав Петро, хитаючи з признанням головою.

— Я усвідомляю — відповіла дівчина. — Про що отже йдеться?

— Про вашу... зраду, н-да. Зраду.

Тишина. Хвилинка, дві.

— Ви знаєте, що ви цим сказали? — спитала Віра спокійно.

— Н-да, я думаю, що знаю. Я не знаю тільки, що ви скажете... н-да!

— Я передаю всю справу полковникові Мазарову!

— Н-да! Якраз йому. Чому? Бо він задурився у вас на смерть, що? Та ви цієї справи йому так скоро не передайте. Не передайте, н-да. Не передайте тому, що я маю докази проти вас! Які докази!

„Бідне дівча” — подумав Петро.

— Які докази? — впало питання.

— Просто: Бродов вбитий. У його тілі кулі із вашого револьвера. Перед смертю Бродов написав своєю кров'ю ваше ім'я на долівці... Ви не зразу його вбили... н-да.

— Мое ім'я...? Ха, Бродов теж...

— Якто теж...?

— Теж заховався у мене... як інші. Мое ім'я... Ха, чи це мавби бути доказ проти мене...? Я цікава знати, яку ви ще казку вигадали...!

„Своя дівчина!” — з признанням покивав головою Петро.

— Н-дааа... Тобто ви кажете, що це він зробив з любови до вас... ну, це найдивніше, що я міг від вас почути. Побачимо. Чи ви можете мені сказати, як Панченко і Бонард дістались до... віллі?

— Де є ваш ключ?

— Ви мене питаєте? Спитайте прямо їх, вони вам скоріше скажуть. Вони ж туди лізли, не я!

— Н-дааа... Вони туди лізли, а звідкіля ви про це знаєте? Я ж вам цього не казав!

— Ви сказали, перед хвилиною, я повторюю ваші слова.

— Н-дааа... А хто їм дав ключа до дверей...?

— Ви хочете, щоб я вам сказала?

— Я вас питаю!

Секунда тиші.

— Комісаре, може вам болить голова...?

„От, дівча!” — думав Петро. „Шкода, що не наша!”

— Дома, на столику.

Певна і спокійна відповідь вибила комісара із рівноваги. Він мовчав якусь хвилинку, заки знов почав говорити.

— Н-дааа... Віро, я буду балакати отверто. Проти вас говорять всі факти. Кулі у тілі Бродова, написане ним ваше ім'я, спосіб, в який оба агенти влізли до нашої вілли і спосіб, в який вони втекли, про що я ще не балакав. Всі ці факти виразно стверджують чиюсь вину і недвозначно вони вказують на вас. Правда, що це ще не є безперечні докази, н-да, але я постараюсь, щоб вони скоро ними стали. А ви знаєте, що вам загрожує, коли мої припущення стануть доказами...?

— Якщо ви це докажете, що ви говорите, мене чекає щось гірше як смерть — відповіла спокійно.

— А я докажу. Наприклад вас не було дома в той час і не було вас ніде, щоб можна перевірити, н-дааа... Це насуває думку, що ви були там... Але не така ціль моєї розмови з вами, Віро... н-дааа... Я хочу вам щось іншого сказати.

Він замовк і їй випадало запитатись.

— Що саме...? — при чому її думки вже занялись зовсім іншими справами. Бродов згинув з її рук і вона навіть оком не моргнула, стріляючи до нього. Чому? Вона ще цього не могла сама собі вяснити, але їй в голові не поміщалося, що Артим міг би згинути...!

— Я хочу вам сказати, що ви не маєте іншого вибору, як тільки слухатись мене. Я хочу сказати зовсім виразно, що ви маєте стати моєю любкою. Я цього хочу вже здавна і тепер я маю у руках всі аргументи проти вас... н-дааа. Якщо ви цього не зробите, тоді я...

— Тоді ви зробите на мене донос. Це незвичайно шляхотно з вашого боку, комісаре Папанов.

„О, драбуга він проклятий!“ — думав Петро, відчуваючи як його свербить долоня.

— Це не є шляхотно, н-дааа... але це конечно. Я не скриваю зовсім того, що я вас хочу. Вже не від сьогодні. Здавна. Але я не мав чим вас до себе прив'язати. А тепер маю.

— А якщо я таки дійсно не погоджусь...? — Віра думала тепер вже про одне: стати з ним на першу стрічу у такому місці, де не буде свідків і без викидів сумління оборонити свою дівочу честь навіть ціною його смерти. Але він не мусить цього вже сьогодні знати.

Папанов говорив знов.

— Але не думайте, Віро, що мене можна так легко позбутись, як Бродова... н-дааа... Бродова ви вбили, бо я думаю, що

ви кохаете Панченка і зробили це в його обороні... гарно з вашого боку. Але я з мого боку вже списав це все у окремому акті і віддав у добрі руки. Якщо мені щось притрапиться тоді не тільки вас притягнуть до відповідальности, але й Панченка. Якщо ви хочете, щоб він вийшов ціло... мусите бути слухняною супроти мене... Це було б стільки про наші справи, а тепер... — комісареві дещо дрижав голос — можемо перейти до чого іншого...

Витягнувши рам'я, він обняв її за стан і притягнув до себе. Віра здригнулась як від дотику гада, але опанувала свій голос, хоч і з великим зусиллям.

— Я вам ще не дала моєї відповіді, комісаре... Я це все мушу передумати... Дайте мені трохи часу, до завтра хочби. Ви назвали мене зрадницею і в руках маєте поважні закиди, а я не мала ще ні часу ні змоги себе оборонити. Можливо, що ваші закиди всі безпідставні...

— Вера... — його голос ще міцніш дрижав. — Ти найкраще знаєш, що вони правдиві... пощо себе дурити? Н-да, пощо дурити? Ходи сюди...

— Ні — енергійно заперечила дівчина. Вся ця сцена, вся ця розмова видалась їй чимось ненатуральним. Без авантюри, без злости і сварливости Папанов виложив їй як на долоні, що вона мусить стати його коханкою, бо він проти неї має такі і такі докази. І він намагався вже на конто своїх доказів змусити її стати повільною собі. Однак Вірі таке у голові не поміщалось і тільки її вишколені нерви тримали її у тому самому тоні, що й комісара, хоч гра йшла за щось більше навіть, як життя: гра йшла за особисту честь жінки.

— Вера... — погрозив Папанов, нагадуючи свої підозріння і докази. — Ти знаєш...!!

— Ні — повторила різко дівчина і Петро у кущах з признанням хитнув головою.

— Вера, ти примушуєш мене стати брутальним...

— Ні, ви й так досить брутальні і я не надіюсь він вас чогонебудь іншого. Але я вам сказала, що я мушу це все передумати.

— Тут нема про що думати... н-дааа... те вже все передумане і добре передумане. Ходи сюди і не опирайся...!!

Комісаре! — притишено, але з натиском вимовила дівчина звільняючись з його рамен.

— Вера...!! Ти хочеш біди?!

„Хто її хоче, але хто буде її мати?“ — філософував Петро висуваючись із кущів. Його рука піднялась вгору якраз в той

момент, коли Папанов сильними руками схопив дівчину і переніс її навзніч, не стримуючи свого бажання.

Петрова рука впала додолу...

Комісар Папанов звалився без жодного звуку. Приклад револьверу загомонів глухо і позатим стало тихо. Віра здивувалась, бачучи, що комісар так скоро її залишив і ще не встигла піднятися, як в темряві загомонів голос.

— Справте суконку і ходіть, негайно!

Пішла, знаючи тільки те, що той незнаний чоловік вирядував її із дуже прикритої ситуації. Але це не був Артим і не його голос. Проте вона послухалась, бо в замішанні думок не знала сама, що тепер зробити.

— На розі стоять таксі. Їдьте на таку адресу: рю Дюмонсель, число 18. Запам'ятайте: рю Дюмонсель, число 18!

На сході збиралось вже на день.

Розділ 17.

Мес'є Бонард йшов з похнюпленою головою. Його часто закликали до шефа, але так, як його закликали туди сьогодні, не було ще ніколи. І він знав, чому голос шефа був такий строгий. Тепер він дістане нагороду за нічну компромітацію. Наразивши Францію на можливі дипломатичні заколоти не зробив він нічого доброго. СРСР був потугою і Франція мусіла з цим рахуватись, маючи всередині таку сильну і небезпечну комуністичну партію. Крім цього Бонард даром алярмував чоту поліції та наразив II Відділ на насміх. Ясно, що за ці всі подвиги він може дістати тільки одну нагороду і ця нагорода у своїй формі вже напевно готова.

Перед будинком штабу зупинилось авто і Бонард пристанув.

— О, мес'є Панченко!

— О, мес'є Бонард! Що чувати?

— Через вас я трачу посаду — понуро заявив Бонард.

— Як мені прикро! Ви виказали стільки енергії і так зовсім непотрібно...!

— Зовсім непотрібно, так. Зовсім непотрібно. Всі з мене сміються, питають, що і скільки я випив передтим.

Артим поклав руку на його плече.

— Бонард, не журіться. Нема нічого лихого, щоб на добре не вийшло. Ходімо до середини. Мене покликали на якусь кон-

ференцію. Це мене трохи дивує і я підозріваю, що ви надто сильно підкреслили характер мсеї діяльності, коли мене так просто з моста сюди звизають.

Бонард здвигнув плечима зрезигновано.

— Я сказав шефові, що ви працюєте у вашій організації, більш нічого. Це я мусів сказати, це був мій обов'язок.

— І я маю вам бути може вдячний...?

— Це все вже й так без зміслу, мес'є Панченко.

Зайшли до бюр II Відділу. Передтим перейшли дві контролі, але обі були повідомлені про їх перехід. У чекальні шефа не було ще нікого, бракувало десять хвилин до визначеної години. Артим пробував розвіяти понурий настрої француза, але це було даремне зусилля. Бонард виглядав як засудженець на шафоті.

Двері відкрились і війшов достойний панисько з пронизливими очима.

— Шеф таємної поліції — щепнув Бонард.

Знов відкрились двері. Тим разом війшов високий старшина.

— Генерал де Блеро. Начальник штабу. Мабуть доведеться нам ще довго чекати, бо їх приймуть спершу, великі риби.

І ще раз відкрились двері, впускаючи двох панів у цивільному. Іншими дверима війшов секретар шефа II Відділу і звітавшись з усіма приявними, оглянув все товариство. Через хвилину він появився знов і голосно запросив всіх до бюра шефа. Крім приявних війшов ще й префект, трохи задиханий поспіхом.

— А чого вас закликали сюди? — спитав Бонард Артима, та заки цей вспів цонебудь сказати, секретар звернувся до них, вказуючи рукою за прочими панамі.

— Ми також...? — застогнав Бонард. — О, мон Діе, не тільки, що з посади викинуть, а ще й при всіх скомпромітувати мене хочуть...!

У бюрі свого шефа Бонард сів у такому темному кутку, що якби не його бліде обличчя, ніхто його взагалі не побачив би. Артим із співчуттям сів біля нього. Шеф II Відділу Штабу генерал Гастон-Ле-Кор оживлено розмовляв з іншими панамі, зібраними біля його столу і після слів секретаря, що вже всі е приявні, попрохав своїх гостей зайняти місця.

Наступила хвилинка тишини, під час якої генерал переглянув кілька документів і один із них підняв догори.

— Мес'є — заговорив діловитим, військовим тоном — до мене надійшов сьогодні ранком рапорт, підписаний капітаном Сель, у службі II Відділу. Рапорт відноситься до поліційної ак-

ції переведеної цієї ночі в околиці села Мелен, недалеко так званих Лісових Заповідників.

Мес'є Бонард помітно скорчився і змалів. Артим не уявляв собі, що людина може набрати такого малого об'єму.

— Акцію цю проведено при допомозі чоти поліцистів та спеціальних старшин під командою капітана Сель як наслідок усного рапорту, складеного Бонардом та за дозволом начальника оперативного відділу.

При згадці його прізвища Бонард злегка здригнувся і Артим побоявся, що він проб'є діру у кріслі та у долівці, щоб зникнути у безвістях поверхової бюрократії та у румовищах власної кар'єри.

— Обставини, що супроводили цю акцію були настільки інтересні, що я дозволив собі зібрати всіх панів тут для заслухання звіту мес'є Бонарда. Мес'є Бонард, коммансе вотр рапор.

Бонард спершу зблід, потім як вжалений підірвався із свого місця. Артим доторкнув його руки.

— Спокійно, спокійно... чого ж лякаєтесь?

Але Бонард не мав спокою. Всі найвищі начальники тут зібрались, щоб пережити його соромну компромітацію і упадок. Та наказ наказом і Бонард — коли вже став говорити — старався всіми силами доказати правильність свого поступовання, що спонукало його заалярмувати поліцію і перевести негайно ревізію таємної віллі. Ну, негайно воно не сталось, між першим побутом у віллі і поліційною акцією минуло все ж таки кільканадцять годин і в тому часі большевики найшли час усунути в геніальний просто спосіб всі обтяжуючі їх матеріяли та перемінити віллю у мирне житло. Але ж це явна неправда, бо мес'є Панченко може посвідчити, що у пивниці находився труп Жака, званого вломника...

Префект поліції ахнув.

— Справді, Жака не видно вже кілька днів зовсім...

Скінчивши, Бонард сів і обтер обильний піт з обличчя. Нехай діється Божа воля, він зробив що міг найкраще і у добрій вірі. Тепер нехай його судять.

— Мес'є Панченко... — звернувся до Артима генерал. — Чи ви можете підтвердити все, що розказав нам Бонард?

— Відносно наших перших відвідин у віллі... так.

— А що спонукало вас її відвідати? Чи були у вас на руках якісь певні докази?

— Були зізнання большевицького агента.

— Звідкіля ви їх мали, мес'є Панченко...? — зацікавились приявні.

— Від нього самого.

— Мес'є Панченко, ви хочете нам сказати, що до вас прийшов їхній агент, щоб вам сказати такі речі...? — підсміхнувся генерал.

— Ну... я цього й не кажу. Але він прийшов сам.

— До вас? До кімнати?

— Ну... так власне ні, але до кімнати я його вже привів.

— Гм, під загрозою зброї?

— Ну... під можливістю такої загрози.

— Мес'є Панченко, я звертаю вашу увагу, що ці речі можуть попасти у конфлікт із нашими законами...

— Я повністю здаю собі з цього справу. Я це й вияснив тому агентові, пропонуючи йому не змушувати мене до незаконних кроків.

— І він вас послухав...?

— Він мене послухав — спокійно і поважно заявив Артим.

Приявні засміялись, відповідно до свого темпераменту, голосніше або слабше. Зчинився гамір, що його мусів генерал своїм авторитетом втихомирювати.

— Мес'є Панченко, ваші методи є оригінальні. Мені про вашу особу говорено і я орієнтуюсь. Але не вважаєте ви, що такими методами не завжди можна досягти успіху?

— Безперечно, тому треба їх вживати лише там де його можна досягти.

— Я наприклад сумніваюсь, щоб цей агент нашій поліції поробив теж такі зізнання.

— О, я теж сумніваюсь — погодився Артим.

— А чому?

— Бо всім відомо, як діє ваша поліція і що вона може зробити. І такому агентові відоме це. І відомо йому теж, як дію я і що я можу йому зробити.

— І тому він вам сказав все, що знав...?!

— Так, я думаю, що тому.

Генерал похитав головою.

— У вас на Сході суворі звичаї... У нас цього немає.

Артим і з тим погодився. Що край то обичай. Нічого не вдієш. Генерал переглянув якісь документи і знов звернувся до Бонарда, що прів сьомими потоми.

— Мес'є Бонард, тут є список знайдених там вами речей. Я його відчитаю, прошу панів уважно прислухатись.

Повільно відчитав генерал довгий список, згадуючи на кінці

того до стіни трупа вломника Жака. Зголосився д
кт.

і вже маємо певні докази, що влом до бю
ни виконав саме Жак. Але наші пошукув
часлідків, хоч ми день і ніч стежили з
Щойно тепер довідаюсь я... що Жака
агуючи від його ролі як вломника
не, що з ним зроблено... якщо це
че можна терпіти, мої панове!

Два танове перешепнулись між
н із них

загово

— Ме заховати холодну «р
е делікатна
справа, ц
тична справа!

Бонард
ільше. Дипломат
а! Що він на-
варив! Що
е!

Генерал з
слово.

— Мої шанс
ви заслу
справи і я хочу вас
просити тепер
рад наг
изаходами. Для за-
гального поясне
що
енко є тут запроше-
ний у ролі дорадь
т
ручиться II Відділ.

Артимові не в см
а, але тут не було що
казати. На цьому пу
нці збігались з интере-
сами українського під
і треба було для добра
справи і це витримати.
когонебудь не покликають
як експерта у справах
ольшевиками: найвищий
час, щоб покликали так
що дійсно це діло зна-
ють.

— Мес'є Бонард, ся
приватного відо-
ма: зголосіться після
нці
ка Ляфонтен у
персональному відді

Бонардові давно
лі висохла
але тепер
просто вогнем заг
ке таки! У
відділі
його справу пола
е без решти. Н
спало.
Він з трудом пер
жче і в його очах
тихий
біль та жаль п
воєї кар'єри. Але все ж
він не
покаже цього
ехай всі вони знають, що він діяв у
добрій вірі. В
— але з честю.

— Мої пр
родовжував вміжчасі генерал — Вже
впали тут
дипломатично-політичний характер цієї
справи. F
о додавати, що все, що тут буде сказано
трактуєт
довірочно. Справа...
— Проє
вибачити — піднявся Артим. — Я є змуше-

ний залишити ваше достойне зібрання, бо все, що я знатиму мушу звітувати мойому зверхникові.

Генерал підняв брови вгору. Настала прикра мовчанка. Артим був гостем тільки, а вже так багато було із ним клопоту та двозначностей.

— Прощу мене зле не зрозуміти — вияснив він дальше. — Однак я не є приватною особою. Я є зв'язаний на життя і на смерть з іншими подібними як я людьми і я зобов'язаний їх повідомляти про все, що я знаю. Цього вимагають правила нашої боротьби із ворогом України.

— Мес'є Панченко... ворог України у цьому випадку є теж ворогом Франції... Я думаю, що прочі панове згідні із таким ствердженням...?

Мовчаливо приявні притакнули головою. Для них Україна 1952 року не була Україною 1918. Це вже була різниця. Передусім у тому, що вони вже щонебудь про неї знали. Часи змінились...

Артим поклонився на всі сторони з подякою і заняв своє місце. Наради продовжались вже тепер гладко. Кожний крок був обговорений і всі заходи взято до уваги. Але все те, що тут постановлено супроти негостинної та явно ворожої поведінки большевиків на терені Франції розбивалось об аргументи двох панів у цивільному — як нарешті показалось, представників міністерства закордонних справ.

— Мес'є, це все не таке просте. Ми познайомились докладно із всією справою і мусимо признати, що матеріял зібрано дуже важкий. Однак ми дозволимо собі висловити погляд його ексцелленції міністра такими словами: кожний, найменший навіть дипломатичний конфлікт Франції із ССРСР незвичайно утруднює наше міжнародне становище. Вам відомо, що ми й так здані на допомогу зовнішніх сил, вам відомо, що внутрі країни маємо небезпечну і сильну комуністичну партію, вам відомо, що Німеччина починає офіційно озброюватись. Це все ще більше утруднює наше міжнародне становище і тому ми мусимо старатись нашому міністерству не добавляти додаткових обтяжень. Панове нас розумієте, правда?

Це було дуже виразно сказано. Коли минула хвилина своєрідного розчарування, генерал здвигнув плечима.

— Що ж отже нам робити, щоб забезпечити нашу країну перед чужинними проступками і проступниками...?

— Прощу одягнути шовкові рукавички — озвався один із міністеріяльних панів.

— І зачекати — додав другий самовдоволено.

Артим бачив виразно, що нікому з приявних ці поради не подобались, але одночасно ніхто із них не відважився починати дискусію чи суперечку із представниками Ке д'Орсе.

— Прошу слідкувати за цими подіями далі, збирати матеріял і голосити його ексцеленції про дальші подібні випадки. Міністер закордонних справ Франції зробить все, що у його силах, щоб Франція шкоди не понесла!

Після поодиноких розмов вся нарада скоро покінчилась. Артим вийшов із неї із враженням цілковитого безсилля. Він не міг своїм молодим, здоровим і ясным умом зрозуміти, що можна аж таку обережну політику вести, маючи самостійність і силу. Що ж мала б зробити Україна, що не має ні цього ні того? Чи мали б українці теж „одягнути шовкові рукавички”, щоб борони Боже голою, цупкою рукою не вдарити москаля куди треба...? Мала б збирати матеріял і чекати...? На що чекати? На опритомніння Заходу...

Бонард прохав його перед своїм відходом зачекати перед будинком. Хотів разом запити своє горе і дипломатично-політичну поразку.

Під час того підійшов до Артима поліцист і попросив його до полковника Пенельон, до окремої кімнати. Артим пішов автоматично, задуманий у всьому, що він сьогодні чув і бачив.

Полковник Пенельон був літньою людиною, з добрячим виразом обличчя, але із незвичайно гострими, бистрими очима.

— Мес'є Панченко, прошу, займіть місце, ви курите?

— Так, дякую, я люблю окрему марку.

Полковник сів теж і закуривши, просверлував Артима неогірше, як перший-ліпший полковник МГБ.

— Мес'є Панченко, перш усього я хочу вас просити сьогоднішню нараду вважати строго довірочною. Я знаю, я знаю — підняв він руку — що ви скажете, але помимо всього, я хочу мати ваше запевнення, що ніодне слівце із неї не дійде до вух советської місії. Я хочу мати від вас слово, бо я буду вам вірити, хоч дуже мало вас — на жаль — знаю.

— Пане полковнику, я можу вас запевнити, що большевики не знатимуть нічого. Мене прикро вражає брак... цивільної відваги найвищих французьких установ, але я стараюсь зрозуміти ваше становище. Я мовчатиму і большевики від мене нічого не дізнаються, в цьому я вас запевняю.

Це була одна справа. Після виміни подяк і запевнень, полковник приступив до другої.

— Мес'є Панченко, я прошу вас дуже зле мене не зрозуміти, це справа дуже делікатна, але все ж таки я вірю, що ви належно оціните наше довір'я, яке ми будемо старатись вам доказати. Я знаю, що ви член Організації Українських Націоналістів, яка веде отверту війну із Советами і тому я певний, що ваша ідеологія допоможе вам зрозуміти моє прохання так, як я його висловлюю.

Артим мав якесь темне прочуття, але ще не знав, про що власне йшлося. Тому тільки чемно кивнув головою і дав змогу полковникові продовжати.

— Мес'є Панченко, нам потрібно когось, хто добре визнається у всіх справах, що доторкаються советської проблеми, як це ми її у нас називаємо. У нас мало спеціалістів і ми бувало цього або іншого не розуміємо, не знаючи ні психіки противника ні його метод. Ось і мені доручено спитати вас, чи ви не схотіли б стати таким нашим спеціалістом...?

— Які будуть мої завдання...?

Полковникові лице засяло.

— Звичайні і дуже прості. Ми хочемо, щоб ви нас інформували про все, що Совети плянують, при чому, щоб ви нас інформували правдиво, абсолютно правдиво. Ми звертаємось до вас тому, що ми вже мали експерта-росіянина, але він працював на два боки і ми понесли величезні втрати. Ви українець, ви ворог Росії і тому ми певні, що ви нам станете краще у пригоді. Мес'є Панченко, я вас прошу, займіть до цього позитивне становище...!

Артим вже знав свою відповідь. Йому навіть було жаль цього добрячого полковника із інтелігентними очима, але що ж, принцип на першому місці.

— Пане полковнику, чи це особисто ваш проєкт, чи може він інспірований з „висока?“

— О, мес'є Панченко, він подуманий дуже „високо“...

— Тоді я проситиму вас, пане полковнику, щоб ви донесли згаданій високій установі про таке: їй треба шляхом дискретної дипломатії звернутись до центрального українського політичного представництва закордоном і там цю справу внести. Без великого шуму і без зайвої втрати часу ця справа буде там розглянута, обі сторони підпишуть відповідну таємну умову з користю для обох сторін і я тоді шляхом офіційним отримаю відповідний наказ. Прошу мені вірити, ви матимете найкращі інформації про ССРСР і ми станемо найкращими союзниками

у боротьбі за нову Європу, за новий світ, за мир і лад у ньому. Чи не вважаєте, що з точки погляду лицарської поведінки це було б найкращим і по моему навіть самотнім виходом із ситуації...?

— Мон Діе, я вас розумію... але ж...

— Станьмо союзниками, пане полковнику, не агентами. Ціль перед нами спільна і велика і для неї варто такий союз заключити. Ми українці дотримаємо його напевно і віримо теж у традиційну чесність та лицарскість Франції.

Полковник був прибитий. Це видно було по його обличчі.

— Інакше це буде неможливо...?

— Ви вважали б мене за авантюриста, якщо б було можливо інакше, пане полковнику.

Артим після цих слів піднявся, склонився глибоко перед літнім полковником і залишив його дуже здивованого та дуже прибитого. Двадцять п'ять років працював полковник Пенельон у розвідці і за весь той час не чув він ще чогось такого. За весь час!

Перед будинком чекав на Артима нетерпеливо Бонард.

— Ну, мон Діе, чого ж хотів від вас старий Пенельон? Я чув, що вас до нього повели?!

— Питався, чи Київ гарне місто. Він у молодого став дещо про Схід зовсімільна проказав Артим.

Бонард відповісти не міг.

— Ну, мон Діе, чого ж хотів від вас старий Пенельон? А тепер, чи ви зможете мені допомогти?

— Не знаю, пане полковнику.

— Не тут, не зараз, пане полковнику. Мені потрібен до порядного ресторану! Я плачу! Ми не можемо знайти нічого кращого.

Артим дивився на нього, як на дитину. Чому ж не поспішили до головіка викинути, як він весь час казав, що це тільки втомом з розпуки?

— Ви не знаєте, пане полковнику, що це означає підвищення платіжів? Це означає підвищення платіжів, пане полковнику, завдяки чому ми можемо отримувати підвищений платіжний помисл заглянути в кишеню, пане полковнику, тої вілли! Це означає підвищення платіжів!

Такі під'їхали до артима, пане полковнику, диятелі зникли у вас, пане полковнику, товні авт та маш

— Буде підвищення платіжів, пане полковнику, великий помисл...! — пробурмовав артим, пане полковнику, якимсь чином, пане полковнику, що байдуже читав велику історію, пане полковнику, Парі, пане полковнику, лочі, підвищення дістав і гроші! Це означає підвищення платіжів, пане полковнику, від помислу, пане полковнику, лож нагороду...! Абажді тільки сс... ссн!

Розділ 18.

Он воно як! — затирав руки Петро Фасоля-Квасоля, вступаючи в пороги своєї квартири. Артим переглядав якийсь папір і на привітання Петра майже не звернув уваги.

— Он воно як...! А гарна вона, правда?

— Угум — сказав Артим у задумі, зачитаний.

— Я знав, що вам сподобається. Це та сама, що ходила до доктора Сухоцького, ця сама!

Артим підняв голову.

— Хто і що?

— Пссст! — засичав Петро. — Вона спить?

Артим подивився уважніше. Що з Петром сталося? Впився?

— Хто — спитав різкіше.

— Ну, та не скривайте... вона ж!

— Яка вона?

— Пссс... ну наша Віра!

Артим піднявся з крісла.

— Віра? Що з нею?

Тепер Петро роззявив рота, не знаючи, жартує Артим чи ні?

— Ну, наша чорнявка, що ходила до Сухоцького, її тут немає...?

— Тут? А що ж вона тут мала б робити?!

— Фіууу...! Он воно як! А я думав... Але ж я її тут післав! До нас!

— Її? До нас? Коли?

Петро розказав всю нічну пригоду перестрибуючи поодинокі моменти. Артим вислухав, сів і казав йому сісти.

— Розкажіть ще раз. Але мудро.

Петро набрав віддиху у легені і розказав цілу нічну пригоду ще раз. Але тепер вже докладно, дуже докладно. І вийшло, що Віра таки тут не приходила. Бо ж ніччю Артим був ще дома, він відійшов щойно ранком, а тепер вже полудне! Її не було?

— Що з нею могло статись...?

— Дозвольте мені подумати, Петре.

Петро дозволив, звернувши свою увагу на харчі. Голод давався йому вже у знаки і під час, коли Артим думав, Петро щиро віддався шлунковим проблемам.

— Що ви знаєте про Віру, Петре?

— Все — Петро мало що не задавився. — Все!

— Розкажіть.

І Петро розказав. Розказав, як вона гостює у амбасаді, роз-

знав, що вона жила передтим в іншому місці, розказав, що часто видно в товаристві комісара Папанова, або Папанова, розказав про все, що знав. Не було цього, але всежтаки не було тепер сумніву, що Віра, ім'я сплїталося із цілою справою. Артим прийшов, але тепер він мав на те світре, я кудись піду. Якщо б мене чегд, або я не потелефонував, шукають у домі

... в огороді сидить знов як ...
... бути догадалися, що це з'являється ранку немає нікого
Здається, чи Артим залишив к... в товаристві свого невідста... альвера.

Помалу, ... ту комісар п... себе. Довкола було темно і тільки чима біга: вони червоні кільця. Папанов тяж... ву і ж... лос біля нього зразу реагував.

— Ну, ви вже ... ? ... що вибрались на той світ...!

— Що сталося, Віра, ... мною?

— Нічого... Тільки, ... та вас перекопати про те, що я потребую часу до ... ваших умов, прийшлося мені вжити твердішого іг...

— Це ви мене так вл... чить! Залишіть!

— Ходіть додому, т... холодної води. Я не хотіла вертатись ... догадалися, що нас стрінула така не ... б. Мо...

— Можу... ууу, ... ! Така ... тка...! Це власне з вашого ф... анство, так ... Ви ж могли мене вбити!

— Я могла, а ... ла — отверто сказала. Дощо мені вас вбива ... крацций доказ, що всі ва ... лкання про мою зрад ... дшиті!

Папанов м ... виробляв собі свою думку. Спертий на Віру він п ... лікся до кімнати назад і ліг змучений на канапу. Й ... сь час бігали за дівчиною і він дозволив собі навіть ... лю дозою приемности робити перев'язку.

Рух розбу ... Сашу, що дрїмав одягнений у своїй кімнаті. Він заглянув до вітальні, привітав Папанова і сильно зажурився його видом.

— Товариша комісара певно авто переїхало...?

— Ні...

— Яка шкода... що товариша комісара постигло інше якесь нещастя...?

— Іди к чорту! Ні! Саша, дай чарку горілки!

— Гострої, товаришу комісаре?

— Не базікай, давай!

Після цього Саша знов зник і Віра залишилась із Папановим сама.

— Я пропоную не продовжати нашої розмови, комісаре. Я мушу подумати над вашими умовами і над мотивами, що склонили вас до такого поступовання зі мною. Ви не можете доказати своїх тверджень, але я знаю вашу систему... Раз когось запідозрили, годі й працювати дальше. Цього я хочу оминути...

— Ууу... дайте мені з тим спокій сьогодні, Віро... у мене страшенно голова лопає...

— Щоб вже раз лопнула — побажав Саша за дверима і пішов спати, певний, що комісар цієї ночі вже не втне жодної штуки.

— Так переспіться до ранку, а там побачимо — закінчила Віра і пішла до своєї спальні, замикаючи двері на ключ. Засвітивши лампу, засунула занавіси на вікнах і впевнившись, що ніхто її не може бачити, витягла свій револьвер, вложила туди повний магазин і відбезпечивши, поклала під свою подушку.

У цих умовах ніколи не можна знати...

Одне було певне: під нею ґрунт хитався. Комісар не був із дурнів, його не обманювати довго. А що тоді...?

І цікава річ, що думки Віри, замість побігти до своєї рідні, що у чужому залозі гарантувала її вірну співпрацю з большевиками, занялась особою Артима і хоч і яка змучена та схвильована, Віра вснула із усміхом на устах...

Йдучи сюди, Артим приготувався на все. Йому треба тільки частинки секунди, щоб витягнути револьвер і відкрити вогонь, а вже в найгіршому разі маленька капсулька ціянкалія виведе його із всякого клопоту. Положення значно погіршало від останніх його відвідин тут. Ворог знав вже, що за цим будинком слідкують, Петро залишив комісареві виразний доказ. Крім цього невідомо, що тепер діється із Вірою. Адже з розмови, що її підслухав Петро виходило ясно, що вона вже майже арештована. Цікава річ, Артим не відчував з того приводу якогонебудь жалю, але він хотів знати, що з нею сталось. І що діється у ворожому таборі.

Застукав. На плечах відчував чийсь гострий зір, ясно, що вони тримають вхід під обсервацією. З цією тільки різницею, що Артим відчував сьогодні у цьому всьому грядучу небезпеку.

— Аа, це ви! — втішилась „медуза”.

Без слова привітання Артим війшов до квартири.

— Ведіть мене до Віри!

Вона здивувалась його гострому тонові, але не втрачаючи часу Артим поштовхнув її перед собою і хвилинку пізніше він стояв перед дверима Віриної спальні. Вже було пополудне, але Віра ще спала після багатої у пригоди ночі.

На його стук показалось, що вона вже піднялась.

— Я, Панченко.

Здавалось йому, що дочув легеньке „ах!”, але це могло теж тільки так здаватись. За ним, на порозі появився Саша, склонився низенько і зник не кажучи нічого.

Двері відкрились і Артим вступив у пахучу атмосферу дівочої спальні. Віра стояла у довжелезній накидці, що тісно приставала до її фігури і дивилась на нього із великим питанням в очах. Що його сюди привело? Її серце билось помалу-помалу, чекаючи нетерпляче на його перші слова.

І вони прийшли. Звичайні, але підковані хвилюванням слова.

— Що сталось? Тут був комісар Папанов!

— Був...

— Чи це все правда, що він вам закидує? — впало питання.

— А ви знаєте...? — витріщила вона очі.

— Я знаю. Отже як правда це?

Настала тишина. Обое мірили себе очима. Артим стояв перед противником, у якого він бажав вияснення. Але Віра думала про щось інше. Вона бачила перед собою людину, що її сама поява примушувала її серце прискорювати або сповільнювати хід. Вона хвилювалась його кожним рухом, кожним словом і у неї вся проблема зводилась тільки до одного: чи він їй може повірити?

Його холодні очі, його стягнене суворістю обличчя, намощені брови вказували на повний брак романтизму. Перед нею стояв бойовик... український бойовик, що боровся безстрашно за волю свого народу. І було б дуже глупо, якби вона хотіла бачити у ньому щось іншого: він її висміяв би! Він прийшов тому, що його агент йому доніс про нічну пригоду! Він прийшов, щоб це все перевірити і зайняти становище. У цьому комплексі немає місця на щонебудь ніжне, тепле, людське. Це драма і її реквізити це сталь, нерви і небезпека.

— Все, що закидає мені Папанов... є неправда — сказала помалу, ясно і виразно.

Хотіла побачити на його обличчі здивування, але не побачила нічого. Він умів майстерно скривати свої думки за холодною маскою байдужности.

— Дякую вам... за цю інформацію. Ви збрехали, але я не вхожу у ваші мотиви. Вони для мене не цікаві. Я знаю вже багато про вас. Я знаю, по чийому ви боці. І в якому характері. Але тепер я хочу вам завдати питання, що для мене має куди більше значення. І заки ви мені будете відповідати, я хочу відкликатись до самотнього моменту, у який я ще у вас хочу вірити: до ваших національних почувань. Мені не цікаві причини чи переконання, що вас тримають по тому боці барикади, але я хочу вірити, що у вас ще всежтаки б'ється українське серце і пливе українська кров: скажіть мені, хто убив мого брата?!

Ще ніколи Артим нараз так багато не сказав. А вже біля неї зовсім ні. Та весь зміст його слів не врізався так у її жіночу свідомість, як її власне ствердження, що його інтерес для помсти за брата перевищає всі інші його можливі і неможливі почування. Це було тільки підтвердження, що перед нею стоїть холодний, рішений на останній бій вояк цієї легендарної, підпільної України. Він стоїть за свої переконання тілом і душею і у нього тільки таке мірило має змісл.

— Що ви подумали б про мене, якби я вам сказала!

Віра майже скрикнула. Події штовхали її наперекір її волі у провалля! Якщо вона хотіла заховати рештки честі, вона не могла йому нічого говорити! Навіть якби знала! Але ж якщо вона йому не докаже свого приятного ставлення, вона матиме у нього ворога! Під нею ґрунт дійсно хитався. І в одних і в других вона стала запідозреною! І одні й другі не довіряли їй ні трохи! І тут і там їй загрозувала небезпека!

— Отже ви не хочете цього мені сказати... — промовив звільна. — Добре. Тоді я сам цього дізнаюсь... на мій лад! Бувайте здорові!

Обернувся і тріснув за собою дверима. Мовчки спостерігав його відхід Саша, перелякана дивилась у сінках „медуза". Якби хтось був тепер Артима зачепив, міг зарискувати життям. Артим був у найгіршому настрою, а нерви його були так роздратовані, що він навіть не чув оклику, що пролунав і завмер за ним у безнадії.

— Артиме...! О, Боже!...

Розділ 19.

ект паризької поліції мусів міцно задихатись, заки на другий поверх. Він доцільно не вжив підойми тими очима роздивитись у цьому цікавому піокруженні. В його товаристві йшов молодийни, що титулував себе другим секретаремстар, у цьому безперестанним говоренні всю у цього префекта тільки на сесежта. цим час, у амбасаді найбільшій держави, було більше людей в одній вільних. Діалоги, що їх взагалі тут т Французька амбакаві не мала ані декількості урядовини цієї

Префект сапів який міх, алвщені очка не залишили нічо. І верствовщу зовсім не перешкодила його відчуттєдіфичну атмосферу советських устаткуєтвідчутним, напруженням, наче електака атмосфера звичайно панує у будинкуабів перед самою загальною мобілізацією країля, вічний алярм, вічна ворожнеча і небезпекаед всім і вся.

Зідхнув паризький префект і його супровідник зупинився перед білими дверкою табличкою, що носила на собі тільки о

Білявий секретар відтпрефекта до першої кімнати, зовсім, якцати одного крісла, потім до другоуло крісео на двох сиділи дримаючи два одностроях і третьої, що в ній сидів за сльний.

— Мес'є ле превариша полковник мендував білявий.

— Дуже ра з без ентузіязму цивільь з трубку теледваріц палковнік? Да. Префек Будь ласкася він до префекта і провіз йс бою. Біля

З так ностями дістався префект нарешті до кімнати. розова, звичайного військового аташе СССР. Пере полковникові цивільний зник і Мазаров приязу префектові на глибокий, вигідний фотель та пачку із папіросками.

— Дуже мило вас повітати... на нашій території, мес'є ле префект. Якій обставині завдячую я ваші дорогі відвідини?

Префект знався на тих справах. Мазаров міг думати собі своє, але такими вишуканими чемностями префекта не взяти. Витираючи обильний піт із обличчя, префект розглядався по кімнаті. Двері обиті шкірою глушили відголос, неможливо під такими дверима підслухувати, але й неможливо, щоб хтось ззовні чув, що діється тут. Дуже практично. На столі телефон, один чорний, один білий і ще якась скринька із різними гузиками. Вона викликала зацікавлення префекта і він піднявся та нахилився над нею. Ховаючи хустку до кишені, виклав він свою цікавість у таких словах:

— Оригінальний інструмент...! Зовсім нагадує мені забавку для малих дітей, знаєте мес'є ле аташе, таку умовну залізничну станцію, що керує мініатюрними поїздами... Наприклад цей провід, або цей, або цей, дуже дотепно, щиро кажу, гарна забавка...! Ох... вибачте мою неухважність... я не бажав цього зробити...

Полковник Мазаров приблід із злоти. Префект порозкручував шрубки та повиймав дротики із контактів і все це зробив так швидко й так мимоволі, що просто було запізно реагувати.

— Але ми це направимо, очевидно, що направимо — говорив далше префект і забрав скриньку із собою на фотель та поставивши її на коліна, ані не думав залучувати дротиків знов. Адже ж недурно він працював під час війни у штабі аліянтів, як технічний експерт по питанням розвідки і може тому його очка так світилися радістю, коли бачили з трудом скривану злість полковника.

— Ви не гніваєтесь на мене, правда? Я сам це справлю, мес'є ле аташе, не лякайтесь... У вас дуже гарне бюро, справді гарне і зокрема вдатні малюнки, оці, за вами...

Мазаров оглянувся і префект під час цього випустив дротики взагалі на землю.

— Це ваших, російських мистців...? Я так і думав, наше малярство не оперує такими елементами. А сьогодні гарячий день, ви знаєте, я спеки не люблю...

— Якій обставині можу завдячувати ваші відвідини? — спитався полковник на один тон холодніше.

Префект розсівся вигідніше, розіпняв блюзу, витягнув ноги і на обличчя викликав привабливий усміх.

— Я прийшов до вас як ваш приятель, мес'є ле аташе — заявив він щиро і тільки його очка блистіли весело. — Я діз-

і, зрештою й сам мав приємну нагоду бачити, що у в' порядку...

— Що не все у порядку? — перервав нечемно М

ж прошу мене зле не зрозуміти, я хотів

твого незнання відносин... і людей у нас.

— Це розумію. — Мазаров був дуже лих

це діяв і розмова не могла бути

му безперечно відповідати і ва

що префект власноручно ви

— аташе, це мене дуже тіш

дійс. ртвою помилки, або ч

— Я в. це не розумію — вл

очка пр це весело блисті

— Я зара чю, зараз ви

ваш Париж це місто, й

перенести, там правда

Стиль префект аз мі

полковник не міг

мусів заховати спо.

сно, що префект по

диктафон на колінах,

— Отже, мес'є ле ат

остерегти.

І знов префект замов

більше нервувати Ма?

— Перед чим ви х

гарно з вашого боку

щоб йти аж сюд

— Мес'є ле ?

них представ

ловна моя т

різних непр

як Париж

Ну, це

бити ч

всегда

— Ви

— Ну, це дещо так, але ж ви не заперечите чейже, що

Москва це одно з найкращих міст у світі — зідхнув префект,

пригадуючи свій двомісячний побут у Москві під час війни і її

нужденний вигляд атрапної столиці. — Але до речі. Мес'є ле

аташе, не знаю, хто вам порадив, але хтось вам дуже зле по-

радив із тим, тим, як його звать... призабув, ага, популярно кажучи, Жаком.

Мазаров, що досі свobodно бубнив пальцями по папері, перестав це робити. Ага — подумав, є причина!

— Жаком...? Кого ви маєте на думці...?

— Ах, цього Жака, ви знаєте, що під час балю в амбасаді сповняв обов'язки одного із кельнерів...

Мазаров пригадував дуже довго. Нарешті пригадав.

— Ах цього ви маєте на думці...? І що з ним...? — спитав звільна.

Префект знов обтирав піт з чола.

— Я радо хочу із ним поговорити, ми старі знайомі, знаєте, Жак один із моїх приятелів і я завжди дбав за його прожиток... хе, хе, професійним шляхом з титулу могого становища!

— Я вас дуже мало розумію... але ви не можете з ним розмовляти.

— Не можу...? — здивувався міцно префект.

✓ В кожному разі не тут. Цей Жак, як ви його називаєте, вже у нас не працює.

— Не працює...? Яка шкода... Але ж власне як кельнер, він підлягав персональному шефові кухні амбасаді, може ви поміляєтесь, що він вже не працює, звідкіля ж вам займатись справами кухні...?! — хитро блестили очка префекта.

Мазаров забубнив знов.

— Я випадково про це дізнався, це справді не мій ресорт.

— Ага, ага... І кажете він вже не працює у вас... яка шкода, яка шкода... Я власне хотів вас перед ним остерегти... яка шкода...

— Ми розпізнали його лихі привички, він не був чесною людиною.

— Дійсно...? І ви на ньому пізнались...? О, як гарно, це дуже добре... Чи він може у вас теж щось... украв, так як у нас...?

— Цього я не знаю — спровола відказав Мазаров, заскочений цим питанням. — Повторюю, це не мій був ресорт...

— Але ж певно, що не ваш. Не можна навіть думки припустити, щоб його влом до нашого міністерства війни мав щонебудь із вами спільного. Ви знаєте, він є майстер вломів, ну просто геній...!

Мазаров не дав себе збити з пантелику повинню слів.

— Мес'є ле префект, ваша заввага про його влом до вашого міністерства для мене зовсім нова... але всежтаки ви не можете

подумати, що Жак стояв під цим оглядом у якому
зку із нами...?

— Певно, що ні, мес'є ле аташе, певно що р
самостійно і це тільки зовсім випадков
ла, що фотокопії вкрадених документі
но д... емим кур'єром амбасади. Але це
сорт, і... ку, абсолютно не ваш... Вам... е
правда? ... иж під кліматичним огл... же
вдале мість

— Мес'є ле... чі слова викликаю... либоке
обурення...

— Зовсім зрозуміло аташе. Хто... в у кра-
ні, що так гостинна... а Фран... документи
та ще й копії пересил... раїн... гостинну...!

— Мес'є ле префект, ...

— Так, так, я повністю з... а співчуття. Бо
хоч це не ваш ресорт, але ж... лкрість, яку нам
вчинено отим вломником Жако... ви не знаєте, де
він тепер може бути...? — засвіт... а.

Та Мазаров не сходив до ць...

— Мес'є ле префект, ви ви... инувачення
і прошу очікувати його нас... ло... пляхом!

— О, як прикро, чи спра... рази... же, це не
було моїм наміром...

— Було чи не було, в... бразують... Союз
я витягну з цього всі...

— Помимо того, що... і ресорт...?

— Мес'є ле префект... випрошую...!

— Але ж пане по... прошу не хвилюватис.
всьому винуватий Ж... ачить його поставити під
справа повністю в...

— Жака не м... зити під суд, бо... — і Мазаро.

...ло втих, прибр...
Префект під... ложив уважно апарат на стіл і скл...
нився глибок... зайно ввічливо.

— Я пов... мий з вами, мес'є ле аташе. Жака дуже
трудно буд... ги під суд, бо сьогодні вночі поліція най-
шла його... хотів висловити вам моє співчуття, ізза
втрата п... вашої амбасади і це була основна причина
моїх ві... до ви маєте намір в короткому часі залишити
Франг... е аташе, тоді прошу таки негайно звернутись
до мі... закордонних справ за паспортом, бо ви знаєте,

що формальности тривають кілька днів, а між тим преса може принести подробиці цієї неприємної історії. І хоч ця справа не торкається вашого ресорту... до милого побачення, мес'є ле аташе!

Розділ 20.

До вечора сидів Артим у своїй квартирі при одній склянці чорної кави і не рухаючись з місця, передумував багато різних речей. Передусім думка над тим, що він стався тепер лихий на весь світ і на себе самого, чого у нього ніколи досі не бувало. Де шукати причини...?

Крім цього він запримітив із острахом, що бажання помсти у нього змінилось: він став робити різниці. Ідучи сюди він твердо плянував покінчити із кожним, хто приклав руку до смерти його брата...

А тепер? Чи він так думає й тепер? Ні, Артим тепер думав трохи інакше, і це його й лютило. Він не хотів, щоб яканебудь чужа воля вдиралась у його духову структуру і він боровся із цим вломником всіма засобами свого твердого характеру. Але він відчував на глибині серця якесь невдоволення із цієї боротьби і ось сьогодні, сидячи в цій кімнаті, він стверджував вже чи не сотий раз, що він власне ніяк не хоче перемогти! Не хоче!

Зовсім на холодно розібрав Артим, що перемога йому нічого не дасть. Перемігши він буде почуватись сто разів гірше, як тепер! Але розуміється — перемога на цьому відтинку, що його визначається ударами серця. Бо у Артимі був ще інший відтинку боротьби: розум. І там він був паном положення. Він зібрав вартісні відомості і помалу замикалось коло, що його він постановляв розтяти местним мечем. Він знав, чого, кого і де шукати. І зовсім непотрібно його серце включалось у цей круговорот подій.

Петро вже тричі заглядав через двері, що воно тут діється і тричі ставав на коридорчику в задумі, чи бува Артим щось не тее...? Не їсть, не п'є, сидить і думає. Про що він думає...?

За четвертим разом вирішив Петро перебити важку мовчанку. Не в його натурі було дуритись власною філософією.

— Гм... угум.

Йди геть — відповів Артим.

Але ж ви не їли обіду...!

- Йди геть!

- Але ж так не можна...!

- Йди... ні! Зачекай. Нехай подумаю.

Петро чекав на порозі, а Артим думав. Думав менш більш такими категоріями: я заїхав у сліпу. Якщо так піде далі, тоді вся моя енергія розвітриться і сліду з неї не стане. Я мушу цю справу довести до кінця. Я мушу зробити те, що на початку постановив, ідучи туди. А до цього мені треба вже тепер повести генеральний наступ. Із всіми резервами, які є у моєму розпорядженні. На мій власний ризик. Тільки на мій власний ризик. Ніхто не сміє при цьому потерпіти... бо це моя справа.

— Петре.

— Так, ну?

— Я десь йду сьогодні...

— Адже вже ніч...?!

— Прошу не перебивати — холодно попрохав Артим. — Я йду щось полагодити. Ви залишетесь дома, при телефоні. Може я потелефоную, може хтось інший. Тоді знатимете, що зробити,

— Он воно як!

— Прошу не перебивати...! Ви забуваєте добре виховання. Отже, якщо хтось потелефонує, тоді зробіть так, як буде у телефоні сказано, або так, як самі догадаєтесь. Я тепер не можу сказати точно, бо не знаю хто і що буде телефонувати. Крім цього авто мусить бути готове до дороги. До далекої дороги. Привезіть собі зараз же бензини. І приготуйте зброю.

— Он воно як... я вже знаю, що це буде.

— Якщо знаєте, тоді затримайте це собі і не ловіть навперед сака рибу. Я відходжу. На всякий випадок дайте свою руку, нехай потисну. Може вже не побачимось. В такому випадку мусите негайно повідомити Орла. Він вже знатиме все.

— Оо... то аж так страшно...?

— Нічого не страшно. Ви що, дитина? Обітріть сльози і їдьте по бензину.

— А може... я піду з вами?

— Ні. Ви тут залишаєтесь як моя одинока надія. Я вас потребуватиму і тому ні на мент не залишайте телефону самого. Уважайте теж, щоб вам хтось не перешкодив. Може бути, що наші ворог сьогодні захоче виконати напад. Зважте, що він себе довго за ніс водити не дасть. А ми вже досить довго це

робимо. Тому ще раз: будьте сьогодні дуже обережні, дуже уважні на все, що станеться. А тепер дайте руку і йдіть вже!

З найбільшою неохотою виконував Петро ці доручення. У таких хвиликах, коли великі справи рішались, він любив бути приємним, а не статистувати десь у чотирьох стінах при телефонічному апараті. Але накази Артима були зовсім однозначні і він мусів їх так же виконувати.

— Але бережіть себе... уважайте... он воно як — сказав при цьому Петро і вдягнувши на голову капелюха, відчинив двері — і станув на порозі. На мент тільки. Потім відступив крок назад і кинув гостро перед себе:

— Ходіть до середини!

Артим обернувся, оглянувся — на порозі стояла Віра. Петро замикав за нею двері.

— Це наша чорнявка — пояснив коротко. — Ця сама. Дещо пізно приходите, моя пані. Ви мали від мене доручення раніше тут прийти!

Артим мовчав в той час. Це були секунди здивування і у нього такі секунди були надзвичайно рідким явищем. Після їх останнього побачення він вже не знав, що ще можуть вони із собою говорити. Положення ясне, як на долоні. Вона — ворог. Ворог підступний і скритий і тим небезпечніший! Чого ж вона тут хоче?

А вона стояла у кімнаті струнка, горда, з піднятою головою. Її очі дивились на Артима і він почував себе під їх поглядом, як під гарячим, степовим подувом.

— Петре... йдіть і виконайте доручення.

Петро не мав великої охоти тепер відходити.

— Може щось зміниться... — попросив зовсім тихо.

— Ніщо не зміниться. Йдіть і виконайте доручення.

— Але ж...

— Йдіть!

— Он воно як — і Петро замкнув двері за собою.

А цих двох залишилось напроти себе. Артим відчував прозорий, але холодний мур, що виріс між ними. І вона мабуть його відчувала. Жодне не озивалось. Хвилини минали. Тільки їхні очі міряли себе безупину...

— Чи ще між нами щось неясне...? — спитався нарешті Арт-тим, на дивно спокійно і холодно.

— Я знаю, як ваш товариш цілими ночами слідкував за мною. І ви теж самі дійшли до цього, хто я і що я роблю. Між нами все ясне. І впрочім: між нами... Це широке поняття. Між нами нічого не було і бути не могло. Це... була примха моя... і ваша.

— За мене не говоріть — перебив так само холодно. — Чого ж ви тоді прийшли до мене?

На її устах, що так гарно уміли сміятись, тепер не було сліду втіхи. Вони складались не до цілунків, а до гострих, важких слів.

— Ви мною нехтуєте і погорджуєте. Нехай вам. Ви не знаєте причин. І не будете знати. Ніколи. І не про це я прийшла тут говорити. Я прийшла, щоб вас перестерегти.

— Дивись, дивись! — Артим заложив руки на грудях і спиною сперся об стіл. — З чийого доручення ви прийшли мене перестерігати?! Якщо можна знати?

В його голосі заграла іронія і годі було її не дослухатись, дуже бо різко вона зазвучала.

— Я прийшла з власної волі. І проти всякого доручення. І я не жартую. Не забувайте, що я ризкую, йдучи до... вас.

— Повністю оцінюю ваш ризик. Він такий великий, що аж вірити не хочеться, щоб ви носили його тільки для мого добра.

Його слова її напевно заболіли, бо її очі втратили гострий блиск і наче серпанком мряки накрились на мент.

— Ви можете мені не вірити... але тямте, що я вас остерегла... Я заслужала розмову, що може мати для вас якнайгірші наслідки. Тому я хочу вас охоронити...

— Чи ви так само охороняли інших...? І мого брата? — Артим звільна ступив крок вперед і на його устах виріс вираз такої погорди, що мимоволі Віра відсунулась назад. Тільки вогники заграли міцніше і гостріше, на зміну хвилині болю.

— Не говоріть так! Тепер не час! Не час! Ви мусите тікати... Я вас прошу... ви мусите тікати!! Негайно залишити Париж... Францію! Ви у смертельній небезпеці...!!

— Чи ви мого брата теж просили тікати...? Чи ви до нього так само говорили...? — він ще ближче ступив.

— Я не знала... Я не знала...!!! Якби я була знала, ніколи... — її голос заломився, але тільки на цю хвилинку. Вроджена гордість негайно взяла верх і її голова ще більш до гори піднялась. Вона себе опанувала великим зусиллям, але її очі знов

гляділи холодно, свідмо. — Я не стану перед вами оправдуватись... ніколи! Я прийшла, щоб вас перестерегти перед жахливою небезпекою. Більше я зробити не можу. Це все, що я хотіла вам сказати.

— Все...? Ну, тепер я вам дещо скажу. Я вам скажу, що я про вас думаю. Я думаю, що ви гірше убивника, цього, що мого брата убив, ви — Юда! Ви продали його у руки катів і коли я їх ненавиджу і буду карати — вами я погорджую! Ви підступне, підле насіння, що не варте світу Божого оглядати, ви що на себе перебрали роль зрадниці, найпідлішу роль під сонцем...! Я погорджую вами, як гадом... Слизьким, підступним гадом...!! І так само вами погорджуватиме вся Україна... кожна дитина буде за вами пальцем показувати... за Юдою, що рідних своїх за криваві срібняки на смерть посилася...

Її очі були великі, як два кола, на обличчі були помішані страх і біль у невиданій досі гостроті, вона головою хитала заперечливо, відступаючи до дверей, наче під непереборною лявіною безчестя, зганьблена і зрівняна із болотом...

— Ви не знаєте, що ви говорите...!!! — скрикнула десь із глибин душі і за нею замкнулись з лоскотом двері, що перед ними, як мовчаливим, байдужим свідком зупинився Артим. Вона пішла — там, за тими дверима, серед ночі вона йшла кудись у віддаль, у безмежну даль і ніколи вже не повернеться, як зоря, що зникає у Всесвіті, на мент тільки заяснівши. Так відійшла і зникала Віра... Ця Віра, що так гарно заясніла на чорному небозводі ялової Артимової душі.

— О Боже,[™] чому я її не вбив...? — стояв Артим перед бездушними дверима і не находив відповіді. — Чому я її не вбив? Вона — вона віддала мого брата на смерть! Вона видала його у руки катам... і я її не вбив?! Чому? Чому?!

Не міг! Не міг її убити!! Свідомо здавав собі справу, що не міг її убити... бо не находив на це сил! Він — Артим, перший раз у житті жахнувся можливості убити людину! Зрадницю! Він перший раз у житті захитався! Що з ним сталось, що з ним діється? Чому він не найшов у собі сили? Що за причина...? Яка чужа воля, яка стихія стримала його у виконанні заслуженого смертного присуду...? Чому він аж так... заломився...?

*Його напав страх. Може із його власним „я” щось не у порядку? Може він... своїй ідеї спроневірився? Може він... із особистих мотивів діяв...? З особистих мотивів... Це було щось найгірше, що він міг собі приписати. Він — що вишколював

десятки сотні інших, він що посилав людей безстрашно в найнебезпечніші акції, не раз на певну смерть, він, що всім голосив про велику засаду: Україна понад все — він не витримав... Він заломився... Він зломив слово... Слово дане над трупом свого брата...

Помалу завернувся зпід дверей. Його думки не могли позбутись набутих комплексів. Він діяв як у трансі. Весь час перед очима мов останню сцену і весь час його свідомість обвинувачувала його духа, його явну малодушність...

Ізза жінки він заломився... Ізза жіночої краси він втратив свою силу... Слабодух... зрадник...

Зрадник...?

Аж пристанув. Страшне слово... Зрадник... Слово, що його можна тільки кров'ю змити... Чужою і своєю...

Він заломився... але він ще вчас спам'ятався. Він ще вчас протверезів... І він виконає свій плян та дотримає свого слова... Він не заведе покладених на нього надій. Він знищить ворога... хочби сам мав впасти.

Останні думки змінили його поведінку. Це була надія — оці думки! Він міг ще все врятувати! Він міг все направити! Він мусів тільки поспішитись! Діяти зручно, без помилок і рішуче.

Все приготував у кількох мінутах. Револьвер, ліхтарку, складаний ніж... У шухляді найшов ще один револьвер. Великий наган, напевно Петро десь його роздобув. Цей забрав із собою теж, насипавши у кишеню жменю набоїв...

Розглянувся. Що ще призабув? Здається ніщо...

Раптом — різкий дзвінок. Телефон.

Підняти трубку, чи нема вже часу?

— Тут Бонард... Друже мій, приятелю, я маю для вас дуже милу вістку!!

— Так — байдуже сприйняв це Артим.

— Мон Діе, рада міністрів конферує над заходами для припинення ворожої діяльності чужих агентур на терені Франції! Другий Відділ негайно бере советську амабасаду під обсервацію! Поліція найшла тіло Жака... Є докази, що це робота большевиків!! Так багато вісток нараз... ви мовчите?

Артим поклав слухавку назад і не оглядаючись вже, залишив квартиру.

— Гальо, гальо, мес'є Панченко! Гальо, гальо!!

Телефон вже мовчав.

Розділ 21.

Комісар Папанов відклав надпочату папіроску набік і вказав долонею на тонку течку із паперами. Його зір виявляв велику дозу тріумфу.

— І що ви на це, а? Н-да. Ви вислухали всього, що я записав у цих документах. Тут вони перед вами. Вчора вночі я вам про це все говорив. Тут переведений такий доказовий матеріял, що навіть французький суд мусів би вас засудити. А у нас, ви ж знаєте як є. Цього всього й не треба було б. Вистане, коли я скажу декілька слів... Але я доцільно не хотів цих слів сказати. Н-дааа...

Папанов переживав тріумф. Його самовдоволене, протяжне „н-даа” найкраще доказувало його самопевність.

— Вам цікаво слухати, правда? — питався він облесно. — Ви уявіть, що копії цих документів сховані у певному місці і негайно після того, якщо... другий раз повториться вчорашня пригода, вони траплять до відповідних рук... А тоді вже не буде вороття. Тоді вже навіть я, комісар Папанов, вас не врятую. Наші закони суворі... дуже суворі, н-да.

Піднявся і заховавши течку із документами у шухляду, замкнув її на ключ, вложив до кишені і пішов проходжуватись по кімнаті, все поблизу дівчини.

— Н-да... Ви мали день до надуми... І що ви мені скажете? Справа кінчається. Ще лише один хват — і все покінчено. Не вдалось нам використати вас повністю... Ворог міцніший. За два тижні часу він не сказав вам ні слова. Ви нічого не дізнались... натомість ви у нього закохались...

Пара чорних очей сліdkувала за кожним його рухом. Довгі вії ховали їхній вогняний блиск і назовні дівчина робила напричуд спокійне враження.

— Ви у нього закохались — помалу повторив комісар. — Ваші жіночі чари не спромоглись, щоб розкохати у собі якогонебудь націоналістичного бандита... але його чарів вистало, щоб із вас зробити зрадницю...

Зрадницю... Знов це слово... Тільки тепер із таких уст...

— А чи знаєте ви, що це означає, коли нам прийдеться із послуг товаришки Вери резигнувать...? Ви подумайте над цим! І це все у моїх руках! Ваша доля у моїх руках! Ваша рідня у моїх руках! Ви знаєте, що таке Сибір...? Звідтіля ніхто не вертається... А знаєте, що таке допит в МГБ...? З нього ніхто здо-

« не виходить... а молода жінка тимбільше... Ви думайте пр
все, поки час... н-да. Ваш батько буде добувати золото
в сили і багатства Росії, ваша мати прятиме одяги дл
тавної армії, ваші брати прорубуватимуть ліси для
у сибірських дебрах. О, звідтіля ніхто не верт
хочете мене злякати...? — спиталась тихо р
ч з нього очей.

затримався перед нею. Нахилився, як еї
готова йому впасти в рот.

думую вас лякати, я хочу вам увати
дійсь щоб ви добре подумали...!
— І робота спричинена журбо-лю?
Це бул-но і безстрашно. Па-в, чи його
аргументи чи натура у ци-ака костру-
бата.

— Журбою чю... хе, х-ак. І що?
— Я вам дуж-в'язан-Лапанов. А що ви
зробите, якщо я-чу-шого... доброго сер-
ця і не захочу да-ї-якої ви після цього
всього сподіваєтесь?

Комісар дивився на-о світились. Він щораз
сильніше бажав її, якра-на була така вперта! Він
просто кусав би її зубами, вивився на круглі рамена,
на білу шию, на стан і г-вних годі було шукати.
Через серпанок свого-чв її іншими очима, як
вона собі навіть уявл-

— А ви хотіли б, у-— заговорив спро-
вола. — Легка смел-ець-товаришко Веро,
ні...! Це не у мойо-! Я ма-ки, краці зв'яз-
ки, у всьому світ-ось приду-що по мойому
краще за смерт-нати, що?

Віра й так р-оду.

— Мені пр-вишпентала.

— Ну, т-йте... Я знаю одного-на... Вже
кілька ро-ла чесна і розумна... — підійшов
до дівчи-до заду і наглим рухом вихо-їй торбин-
ку з ру-м перемоги витягнув з неї револьвер і захо-
вав йс-но. Торбинку поклав назад і дальше продов-
жав-ання. Вірі тільки серце забилося живіше, коли
він-ів. — Бразилієць він, отой мій знайомий, торгі-
ве-іст. Власник кількох готелів у Ріо де Жанейро і
р-... Людина, як сказано, розумна, н-да. Побачивши

вас, сам запропонував мені п'ять тисячів доларів. П'ять тисячів доларів!! За вас! За ваше тіло, за вашу молодість, за вашу красу...

Знов стояв перед нею і заложивши руки на плечах, похитувався самопевно на ногах та насміхався прямо в очі.

П'ять тисячів доларів запропонував сам! Але нижче десяти справа не піде — і він погодився. Десять тисячів доларів я дістану за те тільки, що привезу вас прямо на його яхту. І я привезу. Дон Кабанеро вас вже не випустить із свого готелю, а він має їх кілька і вони поділені, як військові ступні... н-да. Спершу підете до найкращого, між самих великих і багатих буржуїв... Пізніше до гіршого, де вже середняки з вас втішатимуться... Ще далше до дешевого, де вже бразилійські сержанти гостюють, а потім до зовсім поганенького, між матросів. Н-да. І кожна кляса втішатиметься з вас по своєму і кожна буде вдоволена... н-да.

Витягнувши руку, Папанов погладив біле рам'я дівчини. Віра здригнувшись як від слизького дотику гада і це викликало у нього сміх і злість.

— Ти навчишся ще бути слухняною... Тебе надто всі обожають і тобі здається, що ти вже надлюська... н-да. Ні, ти така сама як тисячі, мільйони інших, тільки ти — гарніша. Привабніша. Заки я тебе відвезу до Дон Кабанера, я сам буду тобою втішатись... Я, найвища кляса!

Віра досягла із столика папіроски, досягла сірничку і закурила, глибоко затягаючись димом. Вона мала час надуматись, коли комісар розказував свої небилиці. Вона мала час прийти до висновку, що їй треба грати останню, велику гру. Вона мусіла тепер боротись за свою честь, за своє життя, за життя своєї рідні. Ніколи вона не передбачувала такого розвитку подій. Коли її переконали у конечності співпраці, вона не здавала собі справи із обов'язків, що їх взяла на себе. А потім було пізно завертатись. Їй показали світ, великі міста, театри, опери, балі, забави, сотні і сотні цікавих мужчин вона за цей час пізнала... Їй відкрились очі на світ і вона вже думала, що світ до неї належить...

А сьогодні приходиться їй зводити бій за саме своє існування. Вона стоїть у цьому бою сама, зовсім сама. Ні від кого вона не може надіятись допомоги. Вона вже пізнала вартість її теперішніх панів... Папанов, Мазаров... Вона знала добре, що кожний із них думає і чого хоче... Папанов висказав не тільки свої бажання... Це були бажання всіх. Хіба вона не паміть, що

до неї говорив амбасадор? Хіба вона забула, чого хотів від неї перший секретар амбасади? Хіба можна забути сцену із советським послом у Швеції...?

Вона стоїть сама. Сама одна напроти череди ворогів. Той, хто міг їй допомогти — відкинув її як... зрадницю. І їй приходить ся останній свій бій зводити самій, без рідні, без приятелів, без... коханого.

— Я вам хочу ще щось сказати, Веро — зголосився до слова знов Папанов. Він вмiжчасі випив чарку горілки і помахуючи тепер порожнім склом, дивився знов на неї зором хижака.

— Хіба ще ви всього не сказали...?

— Ні. Я це сховав на кінець. Я вас знаю. Я знаю, що всі мої погрози вас не лякають. Ви — відважна жінка. Н-да. Інакше ви не працювали б у нас. І тому це даремний груд лякати вас смертю чи ганьбою... Але я маю щось іншого. Щось, що вас заболить. Бо я вас знаю!

Щось стиснуло Віру біля серця. В очах Папанова було надто багато тріумфу, щоб цього не злякатись.

Що ж ви таке маєте — спитала шепотом, забуваючи папірську у руках, аж поки вогонь не попiк її пальців. Здригнулась, відкинула її і даліше дивилась у хижацькі очі.

— Я маю... Артима Панченка!!

— Артима Панченка... — повторила півголосно.

— Н-да! Я його маю! Це є аргумент, що до вас говорить! Бо ви його кохаєте. А я знаю, як кохають українці! Понад власне життя, понад ганьбу, понад все! Правда...? Н-да!

Відійшов до креденсу, налив собі нову чарку, випив і подивився на неї боком.

— Трапило, що? Н-да!

— Що ви задумуєте з ним зробити...? Те, що із його братом...? — питалась тихо.

— Ее... це вже наша тайна, моя тайна! Я вже щось придумаю... Перш усього я мушу з нього видістати ці відомості, що їх нам так потрібно. Їх рух небезпечний, о, небезпечний. Більш небезпечний, як' американські сили... н-да. Але це тільки ми знаємо. Ну, пізніше, я вже щось з ним придумаю, щось надзвичайного! Але ви, ви, Веро, можете його життя врятувати... якщо ви його справді кохаєте?

Який це підлий світ — думала Віра, дивлячись на нього. Якби вона знала це була скоріше! Якби вона була знала, що їй скажуть робити і до чого її вживатимуть...

— Залишіть його у спокої... — заговорила тихо. Він ні при чому тут... це ж наша справа.

— Гм, н-да. Значить, ви його кохаєте. Я так і думав. Ви готові навіть вмерти за нього. Хоч він, між нами кажучи не варт такої присвяти, н-да!

— Ви його не знаєте... Вам на нього дивитись не можна... Він — це характер, це душа повна шляхотности... а ви? Низький, підлий бруд Москви... як казав вже наш найбільший поет...

Лице Папанова спохмурніло.

— Ну, ви залишіть, бо я втрачу спокій!

— Ваш спокій давно вже утрачений — продовжувала тихо дівчина. — Ви лякаєтесь... Всього лякаєтесь... Яж вже вас пізнала. Ви лякаєтесь своїх, лякаєтесь чужих, лякаєтесь війни і ще більше лякаєтесь миру... Як затравлені, сполохані звірята... Без душі і серця... Всі ви такі... І ви хочете рівнятись із... Панченками? Ви ж порох і грязь під ногами їх... шляхотних, розумних, ясних... лицарів... Але кому я це говорю...? І пощо...?

Папанов налив собі нову чарку. При тому він дивився не неї збоку.

— Під цю пору наші люди оточили дім вашого шляхотного Панченка і леда хвилина його тут приведуть... І на ваших очах, н-да, на ваших очах, я вам покажу його шляхотне серце, його характер і його душу... Ви побачите, як він цілуватиме мої ноги, а я копатиму його в живіт, щоб краще показати вам його найшляхотніше серце... хе, хе, хе! Н-да!

Щось сталось. Це було щось, як ясний блиск, щось надзвичайно коротке і разом з тим несамовите. Папанов ще сміявся і його сміх лунав у чотирьох стінах певно і панічно...

— Чи ви думаєте зараз це робити, чи дещо пізніше, комісар? — залунав у кімнаті свіжий, спокійний голос.

Не знати як і коли — у кімнаті, біля дверей стояв у власній особі Артим Панченко! В його руках чорнівся револьвер і він тепер бородою вказав на нього.

— Із глушником — пояснив. — Тому не провокуйте його до стрілу, зате підніміть руки до гори... скоріше, комісарє, і вище, ще вище... тісна блюза?

Голос цей лунав лагідно, просто засипляюче, як у приборкувача диких звірів... але за ним дзвеніла нотка погрози що її навіть тигр відчуває і — кориться.

Що думала Віра?! Вона не могла думати. Вона вся стояла у вогнях. Ненадійна поява Панченка у такій ситуації кидала обильний жмут надій і як-не-як, вона тепер не сама! Не сама,

здана на ласку і неласку ворога...! Повернувшись у бік Артима, вона стояла, неначе чекаючи від нього хоч одного слова, неначе не було між ними такої страшної розмови, неначе все було добре — бо її любов зовсім легко перекинула міст понад проваллям взаємного недовір'я і підозрінь. Вона ж його кохала — і що могло бути ще для неї важне...?

Але її очі зустріли холодну стінку. Це був орел — не монах! Він карав — і не пробачував так зразу. Він навіть не дивився на неї, так, якби її тут не було, він бачив перед собою ворога і до нього він звертався.

— Комісарє, у вашій кишені є револьвер... Опустіть праву руку, витягніть його і покладіть на столі. Я чекаю.

Віра злякалась. Комісарєві очі блиснули хитрими світлами. Він передбачив шансу — одну шансу...! Надто похапно зняв він праву руку і сягнув у кишеню...

— Артим!!! — скрикнула нагло дівчина схоплюючись руками за обличчя і в цей же мент гримнув стріл. З кишені, через сукно, випаливши велику діру в одязі комісара...

Секунда — і дим розвіявся. На долівку стала спливати кров, каплями, одна за одною, наростаючи у невелику калюжку...

— Артиме... — шепнула Віра, шукаючи опертя.

Але він не чув її. Його слова падали каменем на сталь.

— Я попереджав вас, комісарє, про глушник... Ви не повинні були стріляти. Відступіться назад, ще трохи.

Папанов стояв блідий, як стіна. Рана пекла, але страх відчував він міцніше. Він слухався тепер, як невірник.

Артим підійшов, підняв большевицький револьвер і вложив у кишеню. Сховав також свій.

— Сідайте. Нехай вона перев'яже вам рану. Нас чекає сьогодні ще багато подій.

Папанов не боронився перед перев'язкою. Віра подерла білу скатерт на шматки і як автомат виконала доручене її завдання. Рана не була небезпечна, куля перейшла через м'ясо і лежала десь позаду на долівці, чи у стіні. Папанов сіпнувся злегка... Віра підняла очі вгору.

— У столі... у шухляді... револьвер... я його задурю... тримайте з мною... він вас не кохає...

Вона здригнулась при останніх словах, зав'язала рану і відступила назад. Папанов не знав, сприйняла вона його балачку, чи ні. Але він мусів використати всякі шанси, бо він знав, що його доля зовсім незавидна. Не треба було бути великим пророком, щоб із обличчя Панченка вчитати істотні речі.

— Які події чекають нас ще сьогодні, Панченко? — Папанов знав, що треба виграти якнайбільше часу. Адже, до чорта, люди з дому Панченка повинні вернуться!

— Для вас завжди ще „пане Панченко” — холодно відказав Артим. — Я маю мало пошани до пролетаризування, а вже до вашого зовсім ні. Ви знаєте, чого я у Францію приїхав. Знаєте теж, хто я і чого хочу. А якщо ще ні, це тільки вина Віри. Вона вже була на найкращій дорозі, треба їй це признати...!

З якою їдкою іронією він це говорив! Віра не могла його впізнати! Він не був такий за перших днів! Вона лякалась тепер його, вона лякалась його більше, як брутального, варварського Папанова!

— Віра наша найкраща співробітниця. Вона віддана нам серцем і душею, н-да — заявив Папанов злорадно.

Обличчя Артима прибрало зловіщій вираз.

— Це і добре так комісарє. А тепер у нас обох буде розмова... Тільки у нас, комісарє Папанов — Артим залишив своє місце і сперши долоні на бедрах підходив звільна до комісара, що не мав куди відступити, бо за ним стояв стіл. Папанов втрачав самопевність із кожним кроком Панченка, бо він знав, чого йому чекати, він знав це аж надто добре, пригадувати не треба було.

— Комісарє — зупинився Артим перед ним. — Ще недавно ми зустрічались у Греції... Чи тямите ви цього юнака, що він не хотів бути шпіоном у власного батька, команданта поліції під цією ж горою, у містечку Сідірокастрон..?

— Я його не розстрілював... н-да, це брехня...

Артим раз махнув рукою і голова комісара полетіла набік.

— Ще раз скажіть „брехня” і голова вам з карку злетить... комісарє — вицідив. — Я не брещу ніколи...! Ясно?

З очей Папанова вистрілив смертельний страх і смертельна ненависть. Він знав, з ким у нього діло. Тут, на паризькому бруку не можна було впізнати страшного Артима, але там, у горах він вже з ним раз зустрічався...

— Я згадав цього юнака... тільки для прелюдії, до цього, що наступить тепер... Щоб вам з'ясувати ваше власне положення, ясно?

Папанов мовчки притакував головою і перший раз бачила Віра із острахом його очі: вони вилізли із своїх глибоких нор та показали у світлі, малі, скісні, наче водою налиті очі давуна. Папанов був давн і це окреслення найкраще віддавало його характер, його дії...

— Чи ви чули прізвище... Сухоцького...? — обличчя Артима наблизилось до комісарового і цей відігнувся назад, як під багатом.

— Я... не знаю, про якого Сухоцького ви говорите... — з трудом протиснулось крізь уста комісара.

— І я маю вас усвідомити, так?! Комісаре... — Артим заговорив зовсім помалу, з натиском на кожному складі. Нахилений над Папановим він виглядав як сама кара Божа.

— Комісаре... я поставлю вам тільки одне питання... Але я вас попереджаю... я раджу вам дати на нього правдиву відповідь... Я раджу вам... комісаре... останній раз!

Стало тихо. В голосі Панченка був звук, що мав запах домовини. І сирій, свіжій викопаній могили...

— Я... яка це питання — прохарчало крізь сухе горло комісара.

Панченко відігнувся назад, наче до замаху і зпід стягнених брів дивився на явище, що колись було комісарем. В кімнаті було тихо як у святині. Здавалось, що ніхто не віддихає. Віра дивилась у стіну, але все її ество вслухалось у напружену атмосферу, що кожної секунди могла вибухнути нещастям...

— Я питаюсь вас, комісаре Папанов, хто убив могого брата.

Розділ 22.

— Ви залишаєтесь як моя остання надія...! Уважайте, щоб вам хтось не перешкодив...! Не залишайте телефону самого!

У житті Петра із двома ботанічними прізвищами були хвилини, коли він просто з хворобливою докладністю виконував дані йому завдання. Його педантність під цим оглядом переходила людський розум і не раз доводила до трагікомедій, що їм годі було кінця передбачити. Петро був у війську. З дивізією „Галичина” перейшов він всі зміни її назви і структури аж до соборної Національної Армії. І до капітуляції. Коли Петра ставили на варту, можна було бути певному, що жоден ворог туди не пройшов. І не тільки ворог. Навіть власний командант полку, що забув гасло, мусів пролежати у болоті до ранку, бо Петро не міг розпізнати його голосу у другій фронтівій полосі, а ніч була темна. Петро дістав за це офіційно підвищення, а неофіційно такий патерностер від пана полковника, що ще сьогодні, коли пригадував цю сцену, мороз йшов поза спиною.

Мороз йшов не тільки від цього. Петро мав тонке відчуття і коли Артим відходив, у хаті дуже а дуже пахло смертю. Так як у провіві із брідського кітла: потягнеш носом воздух і чуеш смерть, правдиву, вонючу смерть....

Петро привіз бензину і не заводив авта вже до гаражу. Розглядаючись серед темної ночі, він втягав ніздрями воздух і щось йому тут не подобалось. Щось невловне, але неменш дуже реальне. Тільки що? Може нерви просто перечулені? Однак Петро ніколи не терпів на мігрену і не виказував також жодних поважніших психічних недомагань. Тут щось було в атмосфері оточення, що його непокоїло...

Напружений, як струна, що готова леда хвилина тріснути просовувався крок за кроком у сторону дому. Позаду і зліва сад, попереду дім. Де небезпека...?

В саду тихо. Але не досить тихо, щоб збудити підозру. Мабуть там немає нікого. Отже...? Дома? Можливо, щоб ворог дістався непомітно до середини...?

Петро витягнув свій револьвер. Легенько відсунув безпечник і потис сталь міцніше у долоні. Очі хижко вдивились у темряву... Він не рухався покищо, може ворог зробить рух?

Ні. Тишина довкруги, здалеку шум великоміського руху. Але тут тихо, аж надто тихо, як на напружені нерви...

— Щоб вам хтось не перешкодив...!

Артимові слова. Дивна людина. Власне ніби не дивна, а однак дивна. Приїхав, пішов сюди і туди, понишпорив тут і там і найшов. Чи справді найшов — це покаже сьогоднішня ніч. Петро мав таке відчуття, що сьогоднішня ніч принесе вирішення. Неодмінно, це вже так вичувається, що тільки сьогодні вночі справа ця стане до закінчення...

Нікого немає... Значить, тільки нерви надто перевантажені вже пригодами...?

Зробив крок вперед, два, три, чотири, ще кілька і зупинився. Ще раз треба послухати. Дальше нічого. Петро просовувався як кіт і найменшого шелесту не зробив. І може тому саме запанував такий обопільний страх, коли він просто наступив на когось, що виріс перед ним, як чорна стіна.

Блимнула миттю ліхтарка.

— Рукі віорх!! Ррукі...

Петро діяв автоматично, набутим досвідом, бо ж не було часу навіть подумати щонебудь. Як грім впала його рука на ліхтарку і як гадюка схопила вона у залізні кліщі чужу руку. Мить і ця рука була зламана, одним самотнім хопом. А другим, що прий-

шов йому на зміну, Петро опанував карк цього чоловіка... На землю впав чужий револьвер, впала ліхтарка противника, не перестаючи світитись і у цьому розпорошеному по траві сніжній доглянув Петро викривлене з болю обличчя. Петрова рука тримала карк таким способом, що жертва мусіла зрозуміти надходячу катастрофу, бо з її уст видерлось жалісне скавуління...

— Ти сам? — питався Петро до самого вуха.

Звільнив трохи натиск і жертва змогла дати відповідь, кивком обличчя.

— А що ти тут робиш?

— Я ждал на вас...

— А чого?

— Штоб вас привесті к комісару...

— Он воно як — Петро потиснув карк міцніше і напасник ногами забив об землю із болю. Довкола було дальше'тихо, хто там думав би, що у такій спокійній ділянці можуть діятись такі речі. Громадяни вже на другий бік у сні обертались, а Петро тягнув свою жертву до хати.

Дійсно, большевик був сам. Ніхто не спішив йому із допомогою, видно, що нікого не було. В хаті теж не було нікого і Петро свобідно засвітив світло.

— Довго ти вже тут? — знов звільнився натиск.

Посиніле обличчя ледви прийшло до себе.

— Пів години — вистогнало.

— І що тут сталось? Але кажи правду!

— Я... не знаю... йооой...

— Кажи правду!

— Гаспадин... я... не знаю...

Натиск збільшився так, що навіть Петро вже бачив ці свічки, що мигали перед очима полоненого.

— Ми... прирлі забрать... гаспадіна... Панченко... но сво не било здесь... Мне приказали караулить... пока он не прідьот... і тогда... тогда...

— І що тоді?

— Я... я не магу...

— І що тоді? — вперто настоював Петро, якому вже пальці костеніли на цьому московському карку.

— Тогда... тогда... потелефонірувать...

— Куди?

— Йооой... номер... А — 438796... што ви делаете... йой...

— Не стогни, бо задушу як собаку. Он воно як!

Пустив його і куснем шнура зв'язав ноги та руки. Вийшов на

двір, підняв його револьвер та ліхтарку і знов став над москалем.

— Тепер ти будеш телефонувати. Але тям? одне фальшиве слово і тебе не стало.

Наступні п'ять хвилин переконали Петра, що він надто часто цього ворога недоцінював. По другому боці лінії щось не так, як повинно бути. Він наслухував кожне слово висказане тут і там і йому стало ясно, що повідомлення про зловлення Петра Квасолі друга сторона прийняла без жодного ентузіазму. Чому це так? Хіба він аж так мало варт?! Хіба він ворогові зовсім не такий потрібний...?! На питання, що із Квасолою зробити прийшла по хвилині відповідь, що примусила Петра витріщити очі.

— Пусти його геть...?! он нам не нужен!

Петро був до живого обурений. Він що, дитина? Його зовсім не лякаються? Мають у руках і кажуть випустити?! Штовхнув свого в'язня.

— Пачему? — спитався той.

— Не нужен! Пусти його геть і приходь на квартиру.

— Єсть — закінчив Петро розмову, що з неї він зовсім не був мудрий. Бо в голову йому не прийшло, що комісар Папанов проводив розмову з Артимовим револьвером на грудях. Не знаючи, що даліше робити, Петро вирішив залишити в'язня дома і податись під адресу цього номера.

— Де є ця адреса?! — питав в'язня. Цей не знав. Петро вибрав його по обличчі, але цей таки не знав. Він знав тільки номер телефону. Де була квартира? Це був один дім у Латинській дільниці, де вони всі фігурували як студенти, всі агенти советської амбасад. Але там не могло бути ні Папанова ні когонебудь іншого знатнішого. Петро мусів вірити, бо в'язень говорив правду. Не залишалось нічого іншого, як залишатись тут і чекати бездіяльно на телефон від Артима, згідно із його розпорядженням.

— Розкажуй свою автобіографію — розпорядився Петро, вигідно розсідаючись біля телефонічного апарату. — Час сходитиме скоріше.

— Но я не знаю...

— Розкажуй! Он воно як!

І москаль розказував свою автобіографію, що починалась від життя на селі, в общині і переходила всі етапи розвитку імперіальної думки аж до його висилки на Україну в ролі директора одного харчового тресту. А звідтіля, з огляду на його здібності помандрував він до закордонної розвідки і до сьогодні у ній перебуває.

Ну, тепер певно поїдеш назад до харчотресту і певно розвідчий вишкіл? — цього не вільно говорити, гаспадін! — глянув виразніше і москаль поспіши розказу- теціальній школі біля Москви ці перебував шивій науці і там навчався те і б, як пере- оира театральному, щоб впізнати ...

Дрр.
Петро — знак мовчати і підняв у. Спостеріг, що серце йому Чи ж доля Артима? йому близька...?

— Хо го.
— Тут Ар. мовчанка. Як лоси у слухавці, на- че рух у кімн. голоси і і і знов голоси, що їх однак зрозуміти жжна.

— Хто говорить? — м діється...!

Ніхто не відповідає. Слухавку покладено. рат регіт і раптом вірвався. тичним звуком. Петро і слухавку, ще раз приткав її до вуха, але нічого вже не тим не зголошувався біль- не. Не зголошувався бі і стало гаряче. Він міг подумати про якийсь г тайного щось, але за- мість того він весь час рс ' Про небезпеку, що загрожувала Артиму лоси, і з апараті не були абсолютно рідним і....!!

Тільки де Ар? де!!?
Тупий моск? лому нічого сказа ю мусів діяти сам. Мусів д р за всяку ціну, бо ц, оворило йому, що Артима і що якби не було, треба його рятувати. У якій не — він не знав, але він відчував її просто кожним с вом.

—Ти... Я скоро повернусь. Якби за той час дзвонив телефон ш мені, а сам не пробуй телефонувати, бо й так не досягть апарату, а пробуватимеш, уб'ю, як прийду.

Гарячково позбирав потрібні собі речі і сконтролювавши ще в'язи полоненого, прив'язав його до ліжка та прожогом кинувся із хати. Через хвилину авто рушило з місця без того, щоб Петро знав, куди власне їхати. Їхав просто перед себе і підсвідомо їхав туди, куди здоровий розум не міг його погнати. Їхав під советську амбасаду. Може там знайдеться якийсь знак, може там буде якась вказівка, може щось, що вкаже на місце перебування Артима...?!

Відставив авто у бічній вулиці і через хвилину стояв перед

фронтом амбасади, по противному боці вулиці. Палаючими очима розглядав її з усіх боків, але тут було тихо. І зовсім звичайно. Перед входом, що звичайно був ярко освітлений, стояла сторожа, у вікнах світилися світла, зрідка входив хтось чи виходив, нічого надзвичайного. А під Петром горіла земля. Він просто фізично відчував, що десь там із Артимом діється щось лихого і що треба якнайскоріше діяти... Але як і де — він не знав! А Париж великий, дуже великий...!

Де він міг би дістати ще інформації...?! Де? На квартирі Олексенків...?! Може справді там...?! Може справді...?!

Кілька кроків оподалік стояла телефонічна кабіна. Петро подався до неї. В середині якась молода жінка розмовляла і її веселий сміх лунав аж через дверцята та скло. А під Петром земля горіла. Він оглядався на амбасаду, там все по старому. Дивився до кабіни, молода жінка балакала і балакала, розказуючи комусь то різні дурні речі! Глянув на годинник. Не сприяв години, бачив тільки як секундна вказівка біжить по щитику, немов би поспішала кулись то дуже. О, Боже, доки ж вона буде говорити?!

Застукав у шибку. На нього глянуло здивоване обличчя. Не дадуть розмови докінчити...?! Щось страшного! І далі балакала молода пані, обернувшись до Петра плечима, балакала і балакала і балакала, а Петро переступав з ноги на ногу, як попарений, або у великій потребі...!!

Наршеті не витримав. Відчинив дверцята.

— Мадмуазель, прошу вас, дуже важна справа...!!

— Нечуване! Прощу зараз замкнути двері!!

Замкнув, змолов проклін і знов ходив довкола будки, як собака довкола гарячої страви. Ну, скаженіти можна!! А вона говорить і говорить! Весь час балакає про найзвичайніші дурниці тоді, коли він за людське життя побоюється...!!

Виніс рішення. Або — або! Шарпонує дверцята.

— Мадмуазель!!!

— Замкніть!!!

— Мадмуазель.. миша! Миша! Миша!

— Аааа!!! — францужанка кинула трубку апарату і як ракета виїхала з кабіни. Петро був мокрий із нервування. Ще бачив тільки, як мадмуазель зникала на закриті...

А що в амбасаді? Ніщо... як звичайно.

Накрутив знаний собі номер квартири Олексенків. Кожна секунда тягнулась годинами. Нікого немає? Ні, хтось є.

— Хто при телефоні... — кинув Петро.

Олексенко при телефоні... — відповів чоловічий голос.
— Аа... Саша Олексенко? Добрий вечір... добрий вечір... Чи можете сказати де панна Віра...?

— А ви хто будете...?

Петрові мову відняло. Хто він буде? Ну, хто ж, приятель.

— Я ваш приятель...

— Ви... Панченко...?

— Так, я Панченко...

І стало Петрові так, начебто з головою поринув у небезпеку. По другому боці Саша Олексенко стишив голос майже до шепоту. А якраз вулицею переїздило вантажне авто і Петро мало не оскаженів із люті!

— Як...? Як? Не чую...!!!

— Слухайте уважно... тікайте, ради Бога!! Тікайте! Тут дзвонив полковник Мазаров... Він вислав за вами цілу зграю...!!! Віра поїхала до комісара Папанова... щоб стримати його... щоб розвідатись... знаєте, що Віра дуже за вами...

— Де квартира Папанова...?!

— Не кричіть так до вуха.. тссс... хтось йде...

— Де квартира Папанова!!!

— Тссс...

Там покладено трубку. Покладено трубку і апарат замовк! Петро закликав так, що стіни кабіни затряслись. Хтось перешкодив Олексенкові, тому старому, докінчити розмови... Треба зачекати і знов подзвонити...

А це що? Полковник Мазаров? Куди він так поспішає...?

Куди? Ах, до авто?

Петро став на роздорожжі. Найрадіше роздвоїтись, але це було по всяким правилам неможливе. Дзвонити зараз же не можна... Може тимчасом подивитись, куди їде Мазаров...?

Наче притягнений магнетичною голкою, Петро залишив кабіну і подався до своєї машини. Авто із полковником рушило і вже зникло за рогом. Петро прожогом скочив до свого, пустив мотор, включив перший біг аж машина підстрибнула і погнався туди ж... Якщо нічого не буде, він завернеться, щоб докінчити розмови із Олексенком... Старий, гм, старий завжди робив добре враження... Старий не ворог, треба буде сказати це Артимові...

Петро не мав часу звертати уваги на вулиці, якими він їхав. Авто з полковником мчало досить швидко і Петро мав досить трудно, щоб не втратити його із виду. У віддалі сто метрів тримався він його як репях кожуха і не відступав ні на мент...

З кожним метром дороги у мізку виразнішала у нього думка, що це не звичайна їзда, це щось більше, це може — і вирішення...?!

Розділ 23.

Папанов назагал не був страхом підшитий, але поставлене йому питання звучало безнадійно суворо, а рука цього чоловіка, що стояв напроти нього, кинувши таке питання — не задрижала. Це не була людина — це була сама сталь. І Папанов відчув, що йому бракує сил для протиставлення цій сталі. Його хитрий ум не міг йому тепер нічого допомогти. Тут його притисли до стіни.

— Я ще раз повторюю моє питання: хто убив мого брата?!

Тим разом це питання зазвучало тихіше, але в цій напруженій атмосфері здавалось, що воно гремить, як землетрус.

— Я не знаю... Я не знаю...! — заговорив швидко Папанов.

— А хто може це знати?

— Полковник Мазаров... — непевно вимовив комісар, ризкуючи цією відповіддю все, що мав. Але смерть перейшла так близько нього, що можна її було просто за руку зловити і Папанов відчув її холодний подих аж надто виразно.

Артим стояв як скала на цьому самому місці.

— Полковник Мазаров... Чи він убив? Сам?

— Я не знаю... Я не знаю...

— Ви були при цьому...?

— Я не знаю...

— Ви не знаєте, чи ви при цьому були...? Подумайте над відповіддю ще раз... — цівка револьвера тільки трохи піднялась вгору, але Папанов зразу це побачив: вона намірялась прямо в його чоло.

— Я... був при цьому...

— Хто ще був при цьому...?

— Мазаров... кількох наших людей...

— Хто з них убив мого брата?

— Я не... знаю...

— Пригадайте, Папанов.

— Я не знаю...

— Пригадайте... Папанов.

Полковник Мазаров... не стріляйте!!

Цівка тільки трішки похилилась вниз і комісар зітхнув, якби страшний камінь зісунувся йому з грудей. Він був весь мокрий під потім з страх визирав з його очей, як пугач із темної ночі.

— трубку і телефонуйте.

Не тільки дещо спочили натягнулись як ст

— злякався Папанов.

— Д... чика Мазарова. До нього особисто.

— До

— Бері... і телефонуйте. Я вам прог

Папанов... ибору. Він мусів слухати... глянув
на Віру. Вона... байдужа до цього вс... пережи-
вала свій вели... все це, що тут ді... і речі її не
вважало. Вона з... чила, що Арт... крицевий Ар-
тим — не потребу... допомоги... рашний і у цьо-
му вона відчувала... нь... страх. Вона його
вважалась. Він був ви... рева, як звичайні лю-
ди і вона — вона мала... зустріти його на своїй
життєвій дорозі. Втрати... не хотіла — дуже не хо-
тіла. Але вона мала ч... що вона для нього не
значить ні трохи б... та із мільярда жінок
на світі. А це стр... і... авить наслідок цієї
сцени, що пере... ед її очі... Папанова? Не-
хай, одного... ще. Вони ж... ата і по вся-
ким людс... м Артим мав прав... А по Бо-
жим? Н... не думала, бо дійсність... чадто
част... Божими законами і люди від...

...кручував номер телефону і здавав соє.

...у із свого вчинку. Оце він тепер працює.

...жиму, проти свого пана і він знав аж — надто д.

— яка його за це чекає заплата! Але смерть пізніша за...
ди миліша, як смерть зараз же на місці. А він не мав вже
жодного сумніву, що Панченко застрілить його без наймен-
шого вагання, якщо він буде опиратись.

Телефон озвався. Відгукнувся. Зголосився полковник Мазаров особисто. Наступила хвилина, що в ній Папанов мав намір кинути трубку або подати слово остороги...! Та його очі вчас спостерегли непомітний майже рух чорної цівки і її питайний погляд на нього вистачив, щоб зупинити його запал.

Розмова була коротка.

— Да... Здесь у меня. Сам. Вера тоже... Він бажає негайно
вами говорити...

— Перед смертю — додав спокійно Артим.

— Перед своєю смертю — повторив зламано Папанов. Харашо... Я жду.

Знов наступив критичний момент. Папанов мав позбутись трубки і тим самим одинокої сполуки із можливим рятунком. Та й цим разом він не зробив нічого і тільки поклавши трубку на вилки, відчув сильне змучення в цілому організмі. І нагло зелектризувало його це, що тепер говорив Панченко.

— Як це ви гарно практикуєте — стріл у потилицю. Монополь у вас на це. Патент. Одинокий патент, що його зголосили всі советські вчені разом. Патент певний і практичний...

У Папанова заблукали очі. Він з трудом зрозумів, що це говориться до нього і що це неначе останні слова на цьому світі.

— Ну, що ви на це? — питався Артим.

Комісар не міг говорити. А Артим й не чекав дуже на його відповідь. Він потребував пропустити п'ять хвилин часу від телефону з Мазаровим до іншого телефону, і подивився тепер виразно у бік Віри. Що вона думає...? Вона мовчить, дивиться і думає.

— Не думаете ви допомогти комісарові...? — спитався її спровола Артим. — Він же ваш наставник. Він у небезпеці. Я тепер промишляю якраз над вибором його смерті. Стріл у потилицю — справа певна, але неестетична. Може придумую щось іншого? А ви тимчасом... не пробуватимете його рятувати...?

Вона не відповіла нічого. Подивилась тільки і знов скерувала очі у стіну. Артим підсміхнувся якось сумовито.

— Ну... так. Все це разом: неприємна справа. Але якось треба її кінчати, трудно.

Сам підняв тепер слухавку телефону. Накрутив знаний собі номер, щоб видати Петрові умовлене розпорядження. Мазаров вже у дорозі, отже треба й Петрові приїхати сюди. Щоб цієї ночі все вже закінчити. На свій лад: короткий і найрозумніший. І що найважливіше: найбільше і найкраще зрозумілий для такого противника, яким є большевики.

— Хто говорить...? — надійшло Петрове питання.

— Тут Артим...

Раптово від дверей роздався гострий крик:

— Руки віорх!! Пускай зброю!

Хтось голосно ахнув. Це Віра. Хтось витріщив очі. Папанов. І у когось похололо у грудях. Це Артим.

Разом з окликом наступила така секунда, що палець Артима вже натискав язичок револьвера. Одного, двох уб'є. І його

ть. І він не виконає своєї помсти. Вбити двох безварті
зміслу. Краще не вбивати вже нікого. Краще зач
звжди ще є шанси... Шанси...

чим пустив з руки слухавку телефону та револв
ва із Петром вірвалась на самому початку
казати Петрові, де його шукати. І хоч Пе
рві витягне розумний висновок — він йде
що й найде — то пізно. Про оборону
трачання немає вже нічого, тільки
Мазаров...

Тимчасові зміни великі переми. Як тигр Папа-
нов за Артим револьвер. У нього очі біга
навіжені. Що не знав, що із собою
так нагло вилетіли із цієї смертель
ні з цього наслідки, що він
настільки захотіли, щоб
нитись у собак, у він накин
дили у кімнату: х, трьох.

— Сукіні сини так д
гайно вертатись, ка
шити на варті!!! Ви
мать!!!

У Віри склалось див
було не менше страш
на ярмарку: лайка
Ось у чому різни
Азією...

А Артим? Що він?

Він стоїть і на ти
нату. Кожний для себе о
за собою д
причини Вони були моск
більше с
ких не і
ремісник.
визму, треба додати:
визму, тобто його найвищого ступня.. розь
собі Артим у той короткий час, коли комісар
їми підвладними. Вони всі були озброєні і труд
будо б їх силою перемогти. Треба чекати нагоди...

Тепер Папанов нагадав собі свого ворога. Висобачившись на
підвладних, підходив він тепер до Артима, як до найбільшого
скарбу, уважно і обережно і неначе ще його душа лякалась
кари з рук цього над-чоловіка. Підходив як кровожадний тигр

до вибраної жертви... Револьвер підсунув під самі очі, аж Артим мусів голову відкинути назад...

— Ти.. ти.. ти.. українець!!! — запінився комісар і зі злоти та пережитого страху мову йому відняло на часок. Він був би найрадше роздирав його на шматки, йому руки дрижали так, що ледви чи комісар міг був цільно стрілити в той момент. Весь страх, що його довелося пережити — а страх це був немалий! — виходив тепер із нервовим дрижанням з його організму і на устах Артима це викликало усміх відчуті переваги.

— Лякаєтесь, комісаре ще й тепер...?

— Ти... стерво!!! — сичав Папанов як гадюка, заходячи Артима то з одного то з другого боку. — Ти стерво прокляте... Покликав Мазарова....! І він приїде!! І справді бандит у моїх руках... У моїх руках...! — розкошувався москаль тим любим stwierдженням. — У моїх руках...!!

Віра задрижала. Все, що діялось передтим не обходило її ні трохи. Доля Папанова була їй так само байдужа, як минулорічний сніг. Але доля Артима — ні. Вона собі цього не сказала, вона стала це переживати. Вона бачила вже Папанова із страхом смерти на цілій поставі — чи й Артим так низько впаде? Найрадше покинула б вона кімнату — але це було неможливе і крім того — вона не мала сил покинути кімнату тепер, коли він — тут! Вона не могла тепер очей відірвати від стрункої чоловічої постаті, що стояла серед зграї ворогів, як і перед тим у панівній ситуації: як скала, як кам'яна статуя.

— Кладіть його на землю!

Всі чотири зразу кинулись на Артима і хоч один відкотився аж під стіну із розбитою щокою, а другий коміть головою в'їхав під стіл перевертаючи його разом із всім, що на ньому було, Артим не дав їм ради. В наступній хвилині він лежав горілиць на долівці, а на кожній його руці та нозі сидів один чоловік. Він не мав можливости ворухнутись.

Папанов стояв над ним широко розставивши ноги і тепер, коли противник, такий грізний ще перед коротким часом, лежав безборонний на землі — комісар вдоволено тріюмфував кожним своїм рухом, кожним словом.

— Ну, ти говори́тимеш, сьогодні, н-да! — іддив він слово по слові. — Ти скажеш нам все, що ми захочемо. Ти будеш такий слухняний і такий малий, як мій мізинний палець...! Та заки я стану тебе питати, дам тобі скоштувати наших... закордонних методів... ге, ге, ге... я тебе мушу приготувити дещо... Я тобі на шкурі накажу вогнем випалити всі чотири букви Союзу...!

Й тобі надріжу вух, щоб ти виглядав як осел! Ге, ге! Н-да, роздягніть його до гола!!

Хапчиві руки стягнули — і затримались.

— Може хоч не у моєї приявності...!? — залунало збоку.

Віра підходила до центральної групи, залишивши своє місце у куті. Папанов обернувся до неї і аж завив з радощів.

— А я й забув... що ти ще тут!! Наша.. Вера! Верна Вера, ге, ге, ге, н-да! Ну, з тобою ми поговоримо окремо... опісля!

— Я вам не „ти”, комісаре — остерегла його Віра. Її голос мав у собі завжди щось симпатично-панівного, так що й тепер Артим перевів свій зір на неї. До біса, шкода, що вона — ворог..

— Ти мене не „ти”?! А хто ж ти!? Ти будеш передомною на колінах лазити...! Я тобі це обіцяв, ти... зраднице!?! Ти думала довго нас так за ніс водити? Ну... ми з тобою пізніше, тепер важніше у мене діло! Н-да! З цього гордого сокола ми тут зробимо криваву ганчірку, що буде звіватись серед скавуління і беззубими губами буде помилювання у нас просити...! О, ми вміємо ламати такі... характери!! — вищідив цинічно. — А ти будеш на те все тут із нами дивитись... і радуватись!!

Папанов тримався під боки і коли йому вичерпались всі фантазійні помисли він замовк, реготом закінчуючи свою тираду. І в цей регіт впали зовсім тихо висказані слова:

— Московський хам!

Комісар аж зігнувся, як під ударом батога. Він думав з нею не говорити тепер більше, але ця образа примусила його знов до неї звернутись. Дорогоцінний час минав і в цей час мізок Артима працював як навіжений. Віра свідомо або несвідомо стала його союзником, бо стягаючи увагу Папанова на себе, продовжала вона всю сцену. Але зате вона вже за собою палила всі мости і мабуть, вона усвідомляла собі це теж докладно. Але Віру тут мало знали. А вже найменше знали силу її почувань. Може й вона сама цієї сили не знала. Може й вона сама стояла перед загадкою свого життя. Вона готова була дуже багато ризикувати, щоб тільки рятувати людину, що так яскраво, так міцно перетяла її життєву дорогу.

— Що ти сказала...? — підходив до неї комісар. — Що ти сказала?! Повтори ще раз?!

— Московський хам — спокійно повторила дівчина прямо в обличчя, що сине із люті виростало перед нею.

Вона аж головою похитала.

— Ти сказала... московський хам? Хто він... я? Кажи?

— Хіба я ще невіразно вказала...? Тоді я повторю! — її ру-

ка піднялась і з ляскотом впала на обличчя комісара. Одночасно Віра ступила крок назад, ще крок і ще. Аж до комоди, що з неї комісар передтим добув пляшку із горілкою. Ця пляшка стояла ще там і довкола її шийки замкнулась мала, але сильна жіноча рука...

А чотири опричники широко відкритими очима дивились як їхнього комісара били по лиці! Це був прикрий момент. Комісар стрибнув до переду як кіт на мишу. Пляшка піднялась, блиснула до світла і з лоскотом впала на його голову. Однак він досяг дівчини і падаючи зірвав з неї майже всю суконку. На землі він довго крутив головою заки прийшов до себе. Удар не був небезпечний, але ж він всетаки приголомшив його трохи. А Віра відсувалась крок за кроком аж до перевернутого столика. У столику була зброя... Але й вона здригнулась, коли побачила, що столик упав так нещасно. Шухляда була притиснута до долівки. Вона ніяким способом не зможе відтіля зброю витягнути, щоб не збудити підозріння... Йй не дозволять на це... Віра приблідла...

Комісар піднявся. Ще тряс головою від удару, але дивним дивом, навіть кров не йшла. Та й пляшка не розбилась. А чотири опришки дивились на свого шефа із притаєною радістю: але дістав! Та коли він глянув на них, вони вже не були нічим іншим, як слухняним знаряддям.

— Чого вирячили очі?! Ге?! Н-да, от сукая дочь! Ну, однаково ми погаторимо пізніш самі... Тепер я маю краще діло... Ви ще його не роздягли.? Помогти вам? — Папанов сильно успокоївся від удару в голову. Цей удар власне освідомив його і він став знов большевицьким комісарем, а не жмінкою розстріпаних нервів. Він залишив Віру і повернувся до Артима. Дівчина могла у спокої зщепити яко-так розірвану сукню. У спокої! Вона всіми думками була при події, що відбувалась перед її очима.

Артим підняли, викрутили назад руки і стали здирати блюзу. Це йшло пиняво, бо вони лякались хоч на мент випустити якунебудь його руку із своїх кліщів. І знов Віра зголосилась до слова, відважно схопивши комісара за руку.

— Я хочу з вами говорити окремо...

— Н-да! Поласкавішала, що? І про що ж ти хочеш зі мною говорити...?

— Я хочу вам зробити пропозицію.

Чотири драби знов перестали робити своє, зацікавлені, що таке запропонує дівчина комісарові.

— Яку пропозицію...?

— Я віддам себе до вашої диспозиції — сказала вона просто.

— Н-да... несогірша пропозиція. А що тобі за те...?

— Пустить цього чоловіка...

Артим шарпонувся. Але його сильно тримали.

— Ви не знаєте, що ви говорите — кинув він під адресою дівчини.

Вона не звертала уваги на його слова. Вона говорила із Папановим.

— Я повторюю: пустить його і я — ваша.

Большевик оглядав її від стіп до голови. Вона стояла як на грані під час цього. Роздерта суконка відслонювала ціле рам'я і пів плеча і на цьому місці зір Папанова довше затримався. Та нарешті він здвигнув раменами.

— Ти й так будеш моя... хочеш ти, чи не хочеш. Н-да!

Вона почервоніла. Їй надто багато коштувало, щоб перебороти себе для такої ганебної пропозиції, а він так легко виходив із цього питання! Вона буде його...?

— Ви помиляєтесь, я ніколи не буду ваша, якщо ви цього чоловіка негайно не пустите!

— Ну, от ти! А то що? Я тут наказую, чи ви!? Я кажу тобі, ти будеш моя і все. А тепер... не перешкоджай!

— Комісаре... подумайте над вашим вчинком — тримала вона його дальше за рукав і в її голосі відбилась холодна, але виразна погроза.

— Йди ж ти! Н-да, я маю ще думати?! Я маю думати? — він попадав знов у попередню пасію. — Ти мені будеш наказувати думати? ти? Знаєш, хто ти...?! На коліна передомною, ти... ти... На коліна, чуєш!

Артим волів був згинути як бачити таке пониження жінки. На коліна перед тим бандитом?! Ну, будь розумний у такій ситуації! Віра ворог — але вона ж і жінка!

— Папанов — гаркнув Артим, як на собаку. — Залишіть її. Ви зі мною маєте діло! Не бавтесь з нею тепер!

— І з тобою я побавлюсь, чекай...! — комісар був готов наперед таки зламати Віру і цей намір його був такий виразний, що Артим шарпонувся з усіх сил, вирвав одне рам'я і вчидив випадковий об'єкт свого гніву із такою силою, що агент перевернувся, став на голові і ще раз впав як довгий. Але й йому в цей мент дали п'ястком по голові, аж в очах потемніло. Віра досягла своєї мети, Папанов залишив Артима, Артим же тепер досяг свого наміру і звернув увагу Папанова знов на себе. Па-

панов ветрівся як лихий пес між одним і другим, не знаючи з ким перше починати...

На те все відкрились двері і на порозі станув полковник Мазаров. Він був задиханий із поспіху і його вразив образ, що стояв перед ним. Та й Папанова вразила його привабливість. Він забув, що полковник має тут приїхати, тепер же усвідомив перш усього, що з його забави нічого не вийде, принаймні із Вірою. Мазаров мав про дівчину свій окремий погляд і він зовсім не покривався із думками Папанова.

— Що тут сталося? Вера, що з вами...?!

Її очі блиснули. Вона мала тільки одну тепер ціль і вона робила все, щоб її досягти.

— Про це питаєте у комісара Папанова!

— У комісара...? Папанов, що це значить? — Мазаров стягнув брови. Вера для нього щось значила і він знав про нахил Папанова до неї.

Комісар накопив губи.

— А ви... збираєтесь її обороняти, що?

— Давайте ясну відповідь!

— Ви збираєтесь виступати проти партії і уряду, що?

Мазаров насторожився.

— Про що ви говорите...? Я вас питаю про Веру!

— А я вам і відповідаю, н-да! Вона — зрадниця. Ось її співробітник! — комісар вказав на Артима. — А ви не збираєтесь її обороняти, я знаю, що говорю!

— Ваші докази...? — Мазаров не поступався.

— Докази? Я вам їх дам, але не тут. Я вам тільки дораджую, ви радше вірте слову комісара, як слову... жінки, таваріщ палковнік!

І на очах Артима вся полковницька гордість присіла, підбігала хвіст під себе і з Мазарова залишились тільки відзнаки та еполети. Він вже не дивився на Веру і що він собі думав — годі було відгадати.

— Це... Панченко? — змінив він тему, вказуючи на Артима.

— Н-да, Панченко. Ви хотіли йому поставити кілька питань. Ставте. Він вам дасть відповідь, в тому я ручаюсь.

Мазаров непевно подивився, не знаючи, кпить собі комісар, чи правду каже, та звернувся до Артима.

— Чи справді Вера... зрадила нас, працювала з вами?

Папанов такого питання не сподівався. Він аж рота роззявив. Артим заперечив.

— Їй можете причепити орден Леніна. Вона його добре заслужила. І були б не ви — вона давно понесла б свою кару!

— Ну, добре... Ви знаєте хто я. Я полковник Мазаров. Мені треба від вас кілька інформацій. Я хочу вас прохати дати мені ясні відповіді. Зважте, що я спеціально тут приїхав, щоб з вами говорити. Ви брали участь у конференції...

Артим перебив йому зразу.

— На цю тему ви зі мною не говоріть. Я про це не скажу вам нічого, хоч знаю все, про що вам йдеться. Я виясню вам це так точно тому, щоб ви зрозуміли, що я нічого не скажу і не втрачали зі мною даром часу. Можете мене вбити зразу... як і могого брата...!

— Вашого брата...? Панченко...? Не знав такого...

— Але Сухоцького знали...? Він вам теж нічого не сказав. Наш рід міцний і ви тільки час втрачаєте...

Папанов висунувся наперед.

— Дайте дорогу, я з ним поговорю... н-да.

Артим зустрів його своїм зором.

— Ще хвилинку зачекайте... Папанов. Ви сказали, що могого брата убив полковник Мазаров... правда це, полковнику? Мазаров здвигнув раменами.

— Це власне не ваша справа, але ви знаєте і ми знаємо, яка буде ваша доля, тож нічого скривати: вашого брата власноручно убив Папанов...

— Папанов! — скрикнув в'язень і переніс зір із полковника на комісара. — Отже ви...! Таки ви! Мое прочуття не помилилося... таки ви!

Комісар нервово засміявся.

— Ну й що?! Вбив так і вбив! Н-да. А тепер з тобою у мене буде розмова. Як на конвеєрі...!

Мазаров підняв ще руку на мент.

— Ще до вашого відома — насміхався він виразно над в'язнем. — Я дав наказ до цього вбивства. Чи ще вам треба інших інформацій...?

— Ах... і ви...! Признавайтесь, признавайтесь...!

— Він збожеволів — сказав комісар. Але Мазаров не був такої думки.

— Що вам із того, що ми попризнавались?

— Я за цим тут і приїхав. І я вдоволений, що знаю це.

— І що вам з того?

— А ви хочете знати...? Сумління спокою не дає, чи страх зібрав...?

— Ви у наших руках. І якщо ви нам справді не даєте потрібних нам відомостей, справа буде коротка. Отже, що вам з

того, що ви знаєте, хто убив вашого брата? Що ви при цьому собі плянували...?

— Я плянував на цьому самому місці і в таку ж пору убити цього, хто це зробив... У тому випадку вас, комісаре і вас, полковнику.

Мазаров і Папанов переглянулись. І нагло оба зареготались. Зареготались так щиро, що ані подумати не можна було про їхню початкову незгоду щодо Віри. Реготались на все горло...

Нагло гук, удар у двері і на широко розставлених ногах на порозі станула розпалена людська постать. Хвиля воздуха ринула у кімнату і разом з нею гострий, різкий крик:

— Руки до гори!!!

Наче грім вдарив. Всі завмерли. Навіть Артим. І Віра. Всі голови повернулись до дверей як на шнурку. Там стояв чоловік із двома револьверами в руках. Без капелюха, в розкритій блюзі, краватка не на місці, — все вказувало на його великий поспіх. Доля його гнала сюди — і пригнала в саму пору. Пара бистрих очей опанувала всю кімнату і уста склали його візитну картку.

— Я стріляю обома руками... тому не робіть зайвих дурниць. Вас тут... сім... Але я з усіма собі дам раду і я вам зараз покажу як... Руки до гори, жвавіше, жвавіше... он воно як.

Перша секунда отерепаїння минула. Із землі зірвався один із тих готових на все, що тримав Артима. Зірвався... і блиск та тріск стрілу завернули його на місце. З розстріленою головою.

— Це незаконно зроблено — холодно, страшенно холодно заявив Петро над теплим ще трупом... Зважте це і не провокуйте дальше. А тепер... під стіну! Обличчям до неї...! Долоні на голови!... Так... діточки, он воно як...!

Розділ 24.

Велике авто мчало серед ночі незнаними околицями. По природожних деревах сковзувалась велика, світляна пляма, а кільометрові стовпи з'являлись як примари, то виринаючи з п'їтьми на короткий часок, то зникаючи в ній без решти.

Керма спочивала у певних руках. Авто йшло рівно і гладко та з великою скорістю. Зрідка появлялись світла осель, раз

перетяли залізний шлях. Ніщо, тільки ніч розляглась довкруги.

— Козін...! Тудою?

Запитаний вперше мусів проковтнути слину.

— Да... тудою.

— Он воно як!

Позаду сиділа штительно, як лялька, Віра. Між нею і Артимою було двадцять сантиметрів нічийого простору. І дивились вони в два різні боки. А напроти них сиділи із зв'язаними руками комісар Папанов і полковник Мазаров, військовий аташе советської амбасаді. З кожним кілометром дороги його огортав більший неспокій і нарешті він звернувся до Артіма із нервовим питанням.

— Куди ви нас везете?!

— Хіба не сподіваєтесь, що на весілля — відказав байдуже той.

— Ви забуваєте, що я дипломатичний представник СРСР! Досить вже цієї поганої забави, я вимагаю звільнення!!

Артім відвернув голову від вікна, вдивляючись у полковника.

— Ви несповна розуму, чи як? Чекайте, побачите, що з вами буде.

— Якщо побачите — докинув зпереду Петро.

— Я дипломат...! — крикнув Мазаров.

— Не для мене, полковнику — спокійно пояснив Артім. — Для мене ви звичайний бандит.

— Як ви смієте...! Ви будете за це строго покарані! Я вимагаю негайно звільнення!

Артіма не цікавила його балачка. Він відчував дивне змушення із цілої тої історії і бажав якнайскорішого її закінчення.

— Не говоріть дурниць, полковнику. Всі ваші кроки досі були диктовані розумом і надумою, тож і тепер заховайте спокій. Ви повинні знати, що вас чекає і прийміть до відому, що мені це так само неприємно... як і вам. Але я вам нічого не пораджу. Ви викликали свою долю на герць і вона до вас прийшла. Я тільки її виконавець. Можете мені вірити, що навіть особиста месть мною не керує. Ми ж у війні, ми і ви, українці і москалі. Чого ж ви хочете? Ми зловили вас із зброєю в руках на гарячому вчинку звичайного морду. Ви ж не потрактували мого брата як полоненого. Ви його вбили як собаку, за ніщо. Ви не пристосовували у цій війні Женевської конвенції — чому ж ви бажаєте, щоб я пристосовав її до вас? Між нами

боротьба на життя і смерть. Вибачте, що я так багато наба-лакав. Я думаю, що ви мене зрозуміли і свою долю приймете бодай як старшина.

Мазаров був блідий і якби в авті було світло можна було б бачити піт на його чолі. Він знав, що він завинив і він знав, що ніхто йому не допоможе, ніхто тут не вирятує, а вже найменше його дипломатичний паспорт та ступінь полковника і аташе. Мова Артима відібрала йому можливість щонебудь говорити. Він відчував, що кожне слово, яке він тепер скаже, буде його у цій трагічній ситуації осмішувати. Він знав це і протє:

— Ви не маєте права нас убивати! Ви не маєте найменшого права...! Весь Советський Союз буде вас карати!

— Ну, гаразд. Так залишіть це йому і мовчіть.

Петро засміявся на переді. І пригальмував.

— Кудою, Козін?

— Направо... — вистогнав москаль.

Авто рвонулось міцніше і знов помчало серед ночі.

Тепер озвався Папанов. Зовсім інакше як Мазаров — дипломат.

— Слухайте, Панченко, ви робите велику дурницю...

— Я вже зробив неодну. Одна менше одна більше, яка в тому ваша справа?

— Ви робите велику дурницю. Всі наші знають, що ми з вами мали справу і що ми з вами боремось. Всі наші стануть вас шукати, а коли знайдуть так і покарають. Натомість...

— Якщо я вас випущу на волю, ви зробите так гарно, що вже ніхто за мною не полюватиме, крім того ви даєте мені багато грошей і навіть дипломатичну недоторканість, правда?

Папанов проковтнув свій віддих. З нього насміхались, це було навіть для нього ясне.

— А коли б так, Панченко, то чи ви згодились нас випустити...?

— Ні.

— Ну чому ж ви такі вперті?

— Я й сам не знаю. Це вже наша доля така. А я просто не можу собі уявити, що якийсь українець міг би ще повірити москалеві! Бачите, хвороба така у мене. Папанов, вас колись може учили молитись...?

— Нет — ненадійно для себе самого відповів комісар.

— Ну, шкода. Я помолюсь за вас.

— Це дуже кепські жарти... — блідо завважив комісар.

Артим глянув на нього і хоч в авті було темно, всежтаки вистачило світла на те, щоб комісар під його поглядом скорчився.

— Цим самим шляхом везли ви мого брата... і прочих наших людей... ви пам'ятаєте?

Запанувала мовчанка. Її перервав Мазаров.

— Ну, виконували наказ і все.

— Звичайно — відповів Артим.

— Ось і бачите. Ми виконували наказ. Ви ж знаєте, що загрожує у нас за невиконання наказу!

— Знаю і я ваш страх зовсім добре розумію. Я вам навіть скажу, що мій брат так само лякався, їдучи тудою з вами...

— Ні, він не лякався — вирвалось Папанову.

Артим знов глянув на нього.

— Розкажіть дещо про це все...

Комісар скористав з нагоди. Може якраз. Може таке оповідання змінить щось? Інших шансів не було, треба було брати ці, що насувались.

— Ваш брат не лякався нічого... н-да. Він дуже хоробро тримався. Не сказав нічого. Це треба йому признати. І навіть, як вже прийшлося виконати засуд... він теж не лякався.

Артим здавив зворушення, що його викликали у нього ці слова. Це ж йшлося про його рідного брата! Здавив у собі силою хвилювання і тільки сухо замітив:

— Я не сумніваюсь, що й ви так само будете поводитись.

На цьому вирвалась розмова. Їй забракло матеріялу. Бо зовсім про що інше думали ці, що мали її вести. Артим думав про свого брата. Він духово відчував кожну секунду, що супроводила його цим шляхом смерті, він відчував це так сильно, начебто він сам їхав тудою на смерть. Кожну секунду... Що ближче до мети тим менше життя... Кожну секунду... Можна було їх рахувати... Брат їхав по смерть...

І в душі Артіма було так само. Він їхав по смерть. Може навіть по гіршу смерть, як його брат...

Але він не хотів про це думати. І не міг. Всупереч всьому реальному, почув на руці теплий, м'який дотик. Глянув. Вірина долоня. Аж здригнувся. Контраст між його почуттям і вимогою дійсності був надто сильний, щоб його легко проковтнути. Він знав, по яку смерть він їхав. І він знав, що не годен убити собі рятунку! Ворог! Ще гірше: зрадник!

А проте Артим Панченко не найшов у собі сили, щоб цю до-

люню брутално скинути. Він горів весь таким бажанням — і не міг. Так і залишив її — мовчки.

Світла авт вирізали з темряви виразні пні перших дерев лісу.

— Тут?! — штовхнув Петро Козіна.

— Здесь... да. Пан... не бий...

— Он воно як... страх напав, що?

Ззаду впало коротке і гостре.

— Петре... мовчи.

„Он воно як” — подумав собі Петро.

— Куди їхати — штовхнув знов Козіна.

— Вперіод... ещо далее... да... налево... здесь!

Нарешті прийшла важка хвилина.

— Ми на місці.

Машина затрималась, мотор погас. Петро відчинив дверцята і вискочив. З револьвером в руці допоміг повисідати всім пасажирам. Мазаров, Папанов і Козін стояли побіч себе, як три чорні тіні. Віра стояла оподалік з розпущеним на рамена волоссям; серед цієї ночі виглядала, як струнка з'ява. Ніч була дивна, сатанічна. Заблукані хмарки то прислонювали то відслонювали блідий щит місяця, серед лісу, як звичайно десь гукав пугач і здавалось, що до поляни, кущами підходять темні духи.

Стояли живі напроти живих. Дивились і наслухували. Жили і відчували. Зовсім, як тоді, у цю першу страшну ніч. Тільки дійові особи частинно змінились, ролі змінились і гра була інакша. Ніхто не замахався когось катувати...

Зате серед цієї нічної тишини залунали глухо кидані одним словом.

— Тут, на цьому самому місці... вбито вами чотири особи... Вбито тому, що вони не вашої нації і не стали зрадниками... Вбито по хижачьки, немилосердно... замордовано. І мій брат серед цих жертв віддав тут свою душу... залишаючи дружину... троє дітей... сиротами. Батька забрали ви...

Петро усвідомив, що означають ці слова і помимо його великого гарту до таких речей, він відчув як шлунок обважив. А що мусіли відчувати москалі...?

— Полковнику Мазаров...! Ви дали наказ мордувати. Ви понесете за це заслужену кару. Козін!

— Єсть — вирвалось закордонному „політработнікові”.

— У цьому револьвері є один патрон. Виконайте засуд на особі полковника Мазарова...!

Козін весь задривав і ноги під ним заломились. Він не здавав собі справи, що це аж така страшна буде сцена і він не

увляв собі, що знайдеться сила, яка зможе полковника
ро... ти!

Пан... ето... страшно!

Мазаров ступив пів кроку наперед і
що... ся.

— ...тене дійсно... застрілити?

Зпоз... оинув місяць і на мент освіт

— У в... іви? — відповів питання

— Яким... ! Я аташе ССРСР! Я... Ви не
мієте мене у... ковник став крич... дін далеко
покотився ліс

Але на Артим... не зробив... раження. Він
ного сподівався. ... ться, ... ль умірав як
мієць.

Однак був хтось, на... зробило.

Віра підступила до Ар... рнілась пропасть,
але це не була хвилинка, ... цю прірву. Вона
взяла Артима за руку і про... а з цілої душі, так як
просити хотіла вже під ча

— Не вбивайте їх... Д... Не вбивайте їх...

Це ж страшно... Я вас

Артим уважно, ал... ль... тв її рук.

— Це, що я вам... може з... не для
мене. Я у свої... триста років... чують
і ще за цей... вгий час не трапи... об
великодущ... ердя були у москалів... і,
як ми їх... з нами весь світ... Ні. Завжди... лх
розум... бість і як причина до ще сильнішого удару
по... лва і логічна правда. Такого ми маємо ворога.
Це... ам на те, щоб ви мене зрозуміли. І ще я вас про-
ну, ... все собі сказали... і було б добре, якби ви не вмі-
штувал... хоч тепер, бо досі ви вже досить лиха наробили.

— Так чого ж ви мене тут везли! Щоб я дивилась на це все!
Тоді — стріляйте мете також...! Разом із ними! Я із ними пра-
цювала...!

Петро скористав із темряви, щоб пошкрабати у голову.
Він зрозумів зразу з чого знявся її розпучливий крик. Не із того
що Артим вияснив свої мотиви. Тільки із того, що у цих моти-
вах похоронив він щось, про що Петро досі тільки здогадував-
ся, а що Віра знала дуже добре і тому так попала у розпуку:
Артим спалив мости між собою і нею. Прірва зачорніла ще біль-
ше і через неї Вірі стало байдуже, жити чи ні.

— Я зрадниця! Ви самі так сказали! Ви самі так мене називали! Тоді я вимагаю, щоб ви мене так само покарали!

— Я вас покараю гірше... — холодно заявив Артим. — Ви будете із цим тавром жити... А це по моему гірша кара за смерть... ясно!?

Залишив її розбиту і приголомшену. Коли оба москалі усвідомили, що інтервенція Віри не дала наслідків, оба разом зняли крик.

— Ви не смієте! Ви не маєте права...! Ви — бандит!

Але цього всього вже всім приявним було досить. Артим розтяв Козіну в'язи на руках і вложив у долоню револьвер.

— Виконати засуд... бо...!

Дрижучи на всьому тілі Козін підняв руку із револьвером і посунув у сторону Мазарова. Але цікава річ — не підійшов з переду, а зайшов його із заду. Мазаров повернувся, кричав, сіпався — та з Козіном сталась дивна переміна. Він заспокоївся зовсім і як кітка вхопив Мазарова за карк, приклав туди зброю і стрілив!

Папанов впав на коліна, тіло Мазарова покотилось у траву, стукнувши важко об землю.

— Помилуйте...! Я вам все... все... що маю... не вбивайте!

Артим відібрав у Козіна револьвера, вложив туди знов один набій і показав на комісара.

Папанов лебедів щось наче у гарячці. Сухо зскочив замок з одним патроном. Козін як півбожевільний вихопив з руки Артима зброю і зловив комісара за обшивку. Одн і другий щось кричав, один і другий сіпався... Це було страшне. Нарешті впав стріл. Папанов замовк — замовк навіки.

Вмішався Петро. Він стояв як на грані. Він не умів би так холодно постріляти цих людей. Відібравши Козіну револьвер, сховав його до кишені і відступив назад, бо Козін нагло загубивши всю відвагу витягнув руки із диким скавулінням.

— Не плач — кинув різко Артим. — Тобі нічого не станеться, бо ти тільки — дурак.

Козін мабуть не розумів ще свого щастя, бо стояв із роззявленим ротом довгу хвилину і коли усвідомив, що йому нічого не зроблять, мало не вхопив Артима за ноги, щоб цілувати, не досяг його однак і побіг за Петром. Але й там його прогнали і він тільки ходив по поляні як п'яний із щастя, що він живе, що його не вбили! А мінуто пізніше зірвався, наче під ним земля розсипалась і помчав лісом, щоб якнайдалі втекти від цього страшного місця.

Центро став біля машини, зашившись у тінь. Віра стояла збоку, як не своя, якось страшно зробилось на поляні в обличчі двох трупів. І на те все дивився Артим із трагічною усмішкою на устах.

— Не може добродушна українська вдача зрозуміти, що боротьба на смерть і життя із Москвою це не фраза. Не пуста фраза, а дійсність така, якою вона бути мусить. Як скоро забуваються власні кривди, як скоро готове українське серце прощати найгіршому ворогові всі гріхи і злочин...! Аж — стидно!

І сказавши це ні до кого, а просто до поляни пішов до авта. Там ще затримався, обернувся і очима спочив на постаті Віри.

— Нехай образ сьогоднішньої ночі назавжди залишиться у вашому серці. У війні України із Москвою ви стали на фальшивий бік. Я прощаю вам ваш злочин... Я думаю, що ваша кара велика...

Сказавши це, обернувся і затріснувши за собою дверцята авта кинув Петрові коротко:

— Ідь.

Машина рвонула з місця, обернула і залишила за собою несамовиту поляну — місце стільки нещастя. Хвилину, дві авто котилось серед чорних стін лісу...

Віра ворухнулась. Як у трансі вона пішла тудою, куди відїхало авто із всіми її почуваннями. Вона почувалась, начеб то її розстріляли. Її душа спопеліла протягом цих недовгих годин до тла. Ніщо там не залишилось крім гіркого посмаку безповоротної втрати...

Крок за кроком йшла вона серед чужого лісу, не звертаючи жодної уваги на своє оточення, не звертаючи уваги на все, що діялось біля неї. Її думки не існували. Замість них був первісний хаос і безмежний жаль по всьому...

І враз перед нею виросло чорне авто. Біля нього така ж постать. Віра затрималась як не своя і серце її на мент похололо...

Постать витягнула до неї руку, взяла її холодну долоню у свою і сказала скупю, коротко.

— Прощу сидати...

Авто рушило знов, тим разом вже без зупинки. Внутрі на подушках дрижала дівчина у спазмах несамовитого плачу.

Оподалік сиділа штивна чоловіча постать і думок її відчитати не було можна.

Темна ніч замикалась за автом як ворота страшного минулого, попереду світла пробивали дорогу.

К І Н Е Ц Ь

ЯКА Є ЦІЛЬ ВИДАВНИЦТВА „ДНІПРОВА ХВИЛЯ”

Видавництво „Дніпрова Хвиля” поклало собі за ціль дати у руки Українського Читача цілу низку добрих, цікавих і корисних книжок з українською та чужинецькою тематикою, достосованою до розпорощення українців по всьому світу.

Видавництво „Дніпрова Хвиля” постановило зірвати із спекуляцією на Читачеві і на книжці. Книжки цього Видавництва будуть **найдешевші, найкращі і найцікавілі** з усіх, досі виданих!

Видавництво „Дніпрова Хвиля” зможе свій плян перевести в життя тільки при масовому продажу своїх книжок, бо тільки тоді ціни книжок можуть залишитись такими низькими або й ще обнизитись!

Видавництво „Дніпрова Хвиля” дасть кожному українцеві спроможність зложити бібліотеку найцікавіших творів, що не тільки сьогодні будуть захоплювати Читача: а за рік, два і більше Читач завжди до цих книжок повертатиметься!

Видавництво „Дніпрова Хвиля” не обіцяє своїм Читачам нічого більше. Книжки видані у цьому Видавництві говоримуть самі за себе. Перша книжка, що оце трапляє до Ваших рук дає Вам зразок цього, що Вам надсилатиме Видавництво „Дніпрова Хвиля!”

**В-тво „Дніпрова Хвиля,”
Німеччина**

